

ความรู้ใหม่ ด้วยภาษาและวิธีการนำเสนอที่สื่อได้กับคนปัจจุบัน ก็ถือเป็นคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่ง ดังกรณีการเสนอแนวทางพัฒนาวิชาการในมหาวิทยาลัย ด้วยบทความที่เขียนขึ้นในขณะที่ไม่สามารถใช้สายตาได้ แต่ได้ใช้ความสังเกต กำหนดเค้าโครงเรื่องไว้ในใจเป็นลำดับแล้วเรียบเรียงขึ้น

ข. เป็นคนมีความอ่อนไหว อาจารย์ธรรวี ได้กล่าววิจารณ์ตนเองไว้ว่าเป็นคนเซนทิเมนทัล ดังที่ให้สัมภาษณ์ว่า

“ผมเป็นคนเซนทิเมนทัล เป็นคนมีความอ่อนไหว แต่เซนทิเมนทัลของผมที่เกี่ยวกับชีวิตส่วนตัว ความรู้สึกโรแมนติคในแง่ที่เป็นส่วนตัวของผมมันไม่มากนักหรอก เซนทิเมนทัลของผมมันไปในทางไอเดียมากกว่า คือถ้าจะถามว่า เคยอกหักไหมนี้ผมไม่เคย อาจจะเป็นการโอ้อวด แต่ผมไม่เคยร้องไห้ด้วยความเสียใจ แต่หากเป็นไปด้วยความตื่นตันเวลาผมเสียผู้ที่รักไป ผมไม่มีความรู้สึกในแง่เสียใจ เช่นคุณแม่เสีย ถ้าย้อนกลับไป มันเป็นเพราะผมทำมรณานุสติมาตั้งแต่ผมเริ่มทำกรรมฐาน ทำสมาธิแล้ว และในสมาธิอันหนึ่งก็คือ การพิจารณาเรื่องของการความตาย เพราะฉะนั้น ผมมีภูมิคุ้มกัน มาตั้งแต่เด็กแล้วในเรื่องความเสียใจ มันเป็นของมันเอง.....คล้ายกับเป็นปกติวิสัย แล้วผมอยู่ใกล้ป่า อยู่ใกล้ความตายได้เห็นได้รับรู้มาก่อน”⁽⁶⁰⁾

ความอ่อนไหวของอาจารย์ เกิดจากความประทับใจ เช่นประทับใจในงานวรรณกรรมที่ภาษาอันอ่อนหวานไพเราะของต้นฉบับภาษาเดิม ทำให้อาจารย์ถึงกับแปลด้วยน้ำตา นอกจากนี้ความประทับใจในคุณค่าแห่งอดีตและผลงานของบุคคลก็เป็นส่วนให้อาจารย์เกิดความซาบซึ้ง ดังผู้วิจัยเคยไปฟังอาจารย์ธรรวี มาบรรยายที่ศาลาอ่างแก้ว มหาวิทยาลัยเชียงใหม่หลายปีมาแล้ว เมื่ออาจารย์กล่าวถึงพระสิริมังคลาจารย์ และความเจริญรุ่งเรืองของการพระศาสนาของล้านนาในอดีต น้ำเสียงที่กล่าวเริ่มสะดุด สั่นเครือ และหยุดนิ่งไปครู่หนึ่ง ผู้ฟังพอจับได้ว่าผู้พูดมีความตื่นตันใจในขณะกล่าวมาถึงเรื่องนี้

แม้ลักษณะความเป็นคนเซนทิเมนทัลของอาจารย์จะไม่ค่อยปรากฏในงานพูด แต่ในงานเขียน การเข้าถึงงานวรรณกรรมต่างๆ แล้วสื่อออกมาเป็นตัวหนังสือนั้น เป็นที่ประทับใจและได้รับความนิยมมาจนปัจจุบัน

ค. ความมีศักยภาพในการพัฒนาความคิด แรงบันดาลใจในผลงานทางความคิดของปราชญ์กิติ นักวิทยาศาสตร์สำคัญของโลกก็ดี มีส่วนต่อพฤติกรรมและโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ ของอาจารย์ธรรวี นับแต่วัยเด็กมาจนปัจจุบัน อาจารย์ธรรวี กล่าวที่จะวิเคราะห์วิจารณ์ความคิดของตนในช่วงที่ผ่านมาด้วยความรู้สึกนึกคิดที่ปรับเปลี่ยนไปตามลำดับกาล ดังคำให้สัมภาษณ์คราวหนึ่งดังนี้

(60) ไสยคลาส ส.ค 2531 อ่างแล้ว หน้า 38

“ตอนผมเป็นเด็ก ผมชอบเรียนวิทยาศาสตร์ ผมก็ชื่นชอบนักวิทยาศาสตร์ที่ผมเรียน เรื่องของเขา แล้วผมก็อยากเป็นนักวิทยาศาสตร์บ้าง ผมเคยชื่นชอบฟาราเดย์ ลาวัวซีเยร์ แล้วก็เอดิสัน ผมเคยซื้อหนังสือประวัติเอดิสัน ภาษาอังกฤษมาสมัเรียน โรงเรียนเตรียม ปี 1 ปี 2 แล้วผมก็อุตสาหะอ่านจนจบหลายเที่ยว แล้วผมอยากเป็น อย่างเอดิสันบ้าง แต่พอโตขึ้นมาจนบัดนี้ ผมก็เฉยๆ แล้ว”⁽⁶¹⁾

และอาจารย์ระวี เคยกล่าวถึงผลงานของคาลิล ยิบราน รพินทรนาถจันทรวิภาวี่ว่า ถือเป็นขั้นตอนหนึ่งของชีวิตที่ได้มีโอกาสรับรู้ความคิดของบุคคลเหล่านี้ ถือเป็นครูในระยะหนึ่ง และต่อมา อาจารย์ระวี ได้แสวงหาความหมายสูงสุดในชีวิตจากวรรณกรรมในพระพุทธศาสนา จนกระทั่งเกิดผลงานสำคัญ เช่น การเสนอแบบจำลองของจิต และอภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ เป็นต้น

แม้กระทั่งการฟังเพลง ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทแรกว่า อาจารย์ระวีสนใจศึกษาเพลงคลาสสิคอย่างจริงจัง และในที่สุดพบว่าในความเงียบนั้นมันมีคุณค่าในตัวเอง มีอะไรที่มากกว่าเพลงไม่ว่าเพลงนั้นจะละเอียดประณีต อย่างไรก็ตาม

ง. ความมั่นใจในศาสนธรรมกับการพัฒนา ข้อนี้ถือเป็นลักษณะหนึ่งของอาจารย์ระวี ที่ทั้งยอมรับในความแตกต่างด้วยไมตรี แต่ขณะเดียวกันก็รักษาเสรีภาพในการแสวงหาความจริงด้วยปัญญา ดังเช่นการประชุมประจำปีของธรรมสถานทุกปีเป็นการประชุมร่วมของศาสนิกทุกศาสนา อาจารย์ระวี กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ในการประชุมของศาสนิกนั้น มีความประทับใจกันตลอดมาว่า ศาสนิกของศาสนาต่างๆ ได้ร่วมประชุมกันด้วยอัธยาศัยไมตรีที่เกื้อกูลกันและกัน

“ศาสดาทุกคน ต่างสอนให้ศาสนิกหมดทุกข์ มีความสุข กาลเวลาผ่านไปจนบประเพณี และวัฒนธรรมที่บรรพชนสร้างกลับย้อนบดบังเนื้อหาแก่นแท้ของศาสนธรรม ทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ สสารนิยมสุดโต่ง ได้ซ้ำเติมและทำลายความเชื่อมั่นในศาสนธรรม”⁽⁶²⁾

การรับฟังความคิดตลอดจนให้โอกาสแก่บุคคล ผู้มีความเห็นที่แตกต่างตรงข้ามกันเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นปกติ ณ ธรรมสถาน เช่น การบรรยายของกลุ่มสันติอโศก กลุ่มธรรมกาย ที่แบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มธรรมกายคลองสาม ปทุมธานี กับกลุ่มธรรมกายดำเนินสะดวก ราชบุรี เป็นต้น ไม่รวมถึงกลุ่มลัทธิต่างๆ เช่น ราชายโคะและอื่นๆ ที่สามารถมานำเสนอแนวความคิดของตนได้

(61) Update พุทธศักราช 2537 อ้างแล้ว หน้า 122

(62) จากเทปบันทึกเสียงคำกล่าวเปิดประชุมวิชาการเรื่อง “ศาสนาดับทุกข์แห่งยุคสมัย”
ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 27 มกราคม 2537

อาจารย์ระวี ได้รับเชิญจากสถาบันหรือองค์กรศาสนาให้ไปบรรยายในฐานะตัวแทนนักวิชาการชาวพุทธ ร่วมกับผู้แทนศาสนาต่างๆ อยู่เสมอ

จ. เป็นผู้มีวิสัยเฉพาะตัวว่า “พอใช้” คำว่า “พอใช้” เป็นคำพูดติดปากของอาจารย์ระวี คล้ายกับที่อาจารย์ลีปพนนท์ เกตุทัต ชอบพูดว่า “ร้อยแปดพันเก้า” หรือ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชอบใช้สำนวนเขียน และพูดว่า “ด้วยเหตุดังนั้น” ความจริงเรื่องนี้เป็นเรื่องน่าศึกษา ซึ่งจะให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบุคคลที่ศึกษาได้อีกทางหนึ่ง

คำว่า “พอใช้” ของอาจารย์ระวี แทบไม่ปรากฏในงานเขียน แต่จะปรากฏในการพูด สนทนาอภิปรายเป็นระยะๆ จากการติดตามศึกษาเทปบันทึกเสียงย้อนหลังเป็นช่วงๆ ประมาณ 20 ปี พบว่าอาจารย์ระวีใช้คำนี้ในหลายเรื่องหลายบริบท ดังเมื่อมีผู้ถามว่า หนังสือเล่มนั้นเล่มนี้ดีหรือไม่ อาจารย์จะตอบว่า “ดีพอใช้” ในกรณีอื่นก็เช่น “รู้จักคุ้นเคยพอใช้” เรื่องนั้นเรื่องนี้ “มีคุณค่าพอใช้” บุคคลนี้ “เชื่อถือได้พอใช้” งานชิ้นนี้ “ยากพอใช้” “ลำบากพอใช้” “คุณภาพพอใช้” “มีประสบการณ์พอใช้” “มั่นใจได้พอใช้” ฯลฯ เรื่องเหล่านี้สะท้อนแง่มุมบางประการของอาจารย์ระวี คือ

ความไม่เชื่อถือสิ่งใดโดยง่ายถ้าไม่ได้ทดลองพิสูจน์ก่อน อาจารย์ระวี กล่าวไว้เสมอในเรื่องของการตัดสินใจที่จะเชื่อถือในเรื่องใดนั้นต้องพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง ดังตอนหนึ่งว่า

“รากฐานอันสำคัญยิ่งของการวิจัย อยู่ในจิตใจของนักวิจัยเองสิ่งนี้คือ ความปรารถนาแรงกล้าที่จะเรียนรู้จากต้นตอของความรู้ธรรมชาติโดยตนเอง โดยไม่ยอมพึงใจเพียงรับทราบจากผลงานและข้อสรุปของผู้อื่น ไม่ว่าจะน่าเชื่อถือสักเพียงใด”⁽⁶³⁾

เมื่อยังไม่แน่ใจไม่มั่นใจเต็มที่ คำว่า “พอใช้” จึงเป็นคำที่แสดงท่าทีที่มีต่อเรื่องนั้น

ความไม่เป็นผู้ตัดสินให้ เช่นเมื่อมีหนังสือมาถามว่า หนังสือเล่มนี้ดีหรือไม่ ทั้งที่ในหนังสือเล่มนั้น อาจารย์ระวี เป็นผู้เขียนคำนำยกย่องคุณค่าของหนังสือไว้ แต่อาจารย์จะตอบศิษย์ว่า เป็นหนังสือที่มั่นใจได้พอใช้ สังเกตว่า ถ้าเป็นคำตอบที่จะต้องใช้ประสบการณ์ของผู้ถามเป็นตัวตัดสิน อาจารย์จะไม่เป็นผู้ตัดสินให้ จะวางน้ำหนักไว้ที่ “พอใช้” เพื่อให้ผู้ศึกษาไปค้นคว้าหาประสบการณ์ตรงทั้งจากการอ่าน การขบคิดด้วยตนเอง แต่ถ้าถามประสบการณ์ตรงของอาจารย์ระวีเอง ถามความคิดสรุปรวบยอดแล้วอาจารย์จะพูดตรงไปตรงมา เต็ดขาด และไม่เกรงใคร

(63) แนวคิดเรื่องวิชาการในมหาวิทยาลัย พิสิทธ์ จุฬา, 2529 อ่างแล้ว หน้า 16

ในการศึกษาวิจัยในเรื่องของบุคคล ผู้มีผลงานหลากหลายทั้งด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ดาราศาสตร์ ศิลปะ วรรณกรรม ปรัชญา และศาสนา ผู้วิจัยได้รับความรู้เพิ่มมากขึ้น ได้เห็นพัฒนาการของบุคคลคนหนึ่ง ที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยภายนอกและภายใน ได้มีโอกาสสนทนาซักถามตลอดระยะเวลา 9 เดือนในการทำวิจัย (กรกฎาคม 2538 - มีนาคม 2539) ซึ่งถือว่าสั้นมากสำหรับที่จะสำรวจตรวจสอบผลงานจำนวนมากมายนั้นให้รอบคอบรัดกุมได้ กระนั้นก็ตามผู้วิจัยได้พยายามคัดเฟินเอาเฉพาะประเด็นที่พึงประสงค์ว่าด้วยอุดมคติของสังคม หรือ เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวูโส เพื่ออย่างน้อยสามารถประกอบเป็นแผนที่ทางปัญญา ร่วมกับปราชญ์ท่านอื่นของสังคมเรา

โดยเหตุที่ผู้วิจัยมีขีดจำกัด การวิเคราะห์ในเชิงลึกหลายประเด็น จึงไม่สามารถกระทำได้ ไม่ว่าจะเป็นวิธีการแปล งานด้านวรรณกรรม งานด้านปรัชญาศาสนาเช่น อภิปรัชญาสำหรับคนรุ่นใหม่ เป็นต้น จึงจัดได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้ เป็นงานรวบรวมวิเคราะห์ในเชิงกว้าง ระดับพื้นผิว ที่อาจมีผู้สนใจในแง่ต่างๆ มาวิเคราะห์เจาะลึกในโอกาสต่างๆ ไปได้ อนึ่งเพื่อให้ผู้ศึกษาได้รู้ตรงด้วยตนเอง ผู้วิจัยจึงได้นำบทสัมภาษณ์อาจารย์ระวีมาตีพิมพ์ พร้อมทั้งทัศนะของบุคคลอื่นที่กล่าวถึงอาจารย์ในแง่มุมมองต่างๆ มาเสนอไว้ด้วยในภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ประวัติและผลงาน ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล⁽⁶⁴⁾

ประวัติส่วนตัว	เกิดวันเสาร์ที่ 17 ตุลาคม พุทธศักราช 2468
ตำแหน่งก่อนครบเกษียณ	ข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย ระดับ 10 ชั้น 16,975 บาท(เต็มขั้น) ศาสตราจารย์ ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2471-2475	โรงเรียนหฤตะวณิชย์ จบชั้นประโยคประถมศึกษา
พ.ศ.2476-2481	โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6
พ.ศ.2482-2484	โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา จบชั้นเตรียมอุดมศึกษา
พ.ศ.2484-2487	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับวุฒิมหาวิทยาศาสตรบัณฑิต(ฟิสิกส์)
พ.ศ.2492-2495	University of Adelaide ประเทศออสเตรเลีย ได้รับวุฒิปริญญาโททางฟิสิกส์
พ.ศ.2504-2507	มหาวิทยาลัยแห่งชาติ ประเทศออสเตรเลีย ได้รับปริญญาเอกทางดาราศาสตร์
ประวัติการรับราชการ	ตั้งแต่เริ่มเข้ารับราชการจนถึงเกษียณอายุ เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มาโดยตลอด
1 ม.ค. 2488	เข้ารับราชการตำแหน่งอาจารย์ตรี
10 ม.ค. 2491	ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นโท ตำแหน่งอาจารย์โท
21 ม.ค. 2501	ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นเอก ดำรงตำแหน่งอาจารย์เอก
28 ก.พ. 2505	ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นเอก ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์

(64) ประวัติและผลงานของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เรียบเรียงจาก

1. ที่ระลึกเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กันยายน 2529 หน้า 1-19
2. เอกสารการสมัครเข้าเป็นภาคีสมาชิก (2519) และราชบัณฑิต (2521)
3. วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 49 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม - สิงหาคม 2538 หน้า 225-226
4. เอกสารและข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยส่วนใหญ่จากสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. จากการสัมภาษณ์โดยตรง

16 ถ.ค. 2511	ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ ดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์
4 มี.ค. 2514	ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ ดำรงตำแหน่ง ศาสตราจารย์
2529	ข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย ชั้นพิเศษ ระดับ 10 ขั้น 16,975 บาท ตำแหน่งศาสตราจารย์ ที่ปรึกษาของอธิการบดี ในการบริหารราชการของจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย

การฝึกอบรม ดูงาน ทำการวิจัย และการประชุม ณ ต่างประเทศ

พ.ศ.2495	ฝึกงานอิเล็กทรอนิกส์ ที่ General Post Office ของนครอาติเลต ประเทศ ออสเตรเลีย
พ.ศ.2501	สำเร็จการอบรมทางนิวเคลียร์ฟิสิกส์ จาก International School of Nuclear Science and Engineering ที่ Argonne National Laboratory รัฐอิลลินอยส์ สหรัฐอเมริกา
พ.ศ.2504-7	ทำการวิจัยเรื่องโครงสร้างและการเคลื่อนไหวของบรรยากาศระดับโครโม สเฟียร์ของดวงอาทิตย์ เป็นผลสำเร็จอย่างมาก ที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติ ประเทศออสเตรเลีย
พ.ศ.2509	เดินทางไปร่วมประชุมและเสนอผลงานวิจัยในการประชุมเรื่อง Symposium on the Fine Structure of the Solar Atmosphere ที่ Annacapri ประเทศอิตาลี
พ.ศ.2510	เดินทางไปร่วมประชุม และเสนอบทความวิชาการในการประชุม SEATO Seminar on Youth's Response to Challenges in Asia ที่กรุงมะนิลา ประเทศ ฟิลิปปินส์
พ.ศ.2510	เดินทางไปร่วมประชุมดาราศาสตร์นานาชาติ ครั้งที่ 13 ที่กรุงปราก ประเทศ เชโกสโลวาเกีย
พ.ศ.2510	ร่วมประชุมเฉพาะเรื่อง ครั้งที่ 35 ของนักดาราศาสตร์นานาชาติ เรื่องโครง สร้างและพัฒนาการของบริเวณแก้มันต์บนดวงอาทิตย์ ที่กรุงบูดาเปสต์ ประเทศฮังการี
พ.ศ.2510	ทำการวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ที่หอสำรวจดวงอาทิตย์ German Solar Observa- tory, Annacapri ประเทศอิตาลี โดยสังเกตการณ์ด้วยกล้องสำรวจดวงอาทิตย์ ของสถาบันนั้น ระหว่าง 7-20 สิงหาคม ได้นำข้อมูลกลับมาวิเคราะห์และ เขียน รายงานเป็นเอกสารวิชาการ ตีพิมพ์
พ.ศ.2511-12	ได้รับเชิญจากสถาบัน High Altitude Observatory ที่ Boulder Colorado สหรัฐ อเมริกา ดำรงตำแหน่ง Visiting Scientist ดำเนินการวิจัยเรื่องบรรยากาศของ ดวงอาทิตย์ ณ สถาบันนั้น เป็นเวลา 1 ปี

- พ.ศ.2511 ร่วมประชุม International Symposium on Contemporary Physics ที่เมือง
ทรีเอสต์ ประเทศอิตาลี
- พ.ศ.2514 ร่วมประชุมสมาคมพลังแสงอาทิตย์นานาชาติ ที่รัฐแมริแลนด์ สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ.2515 ร่วมประชุม Asian Regional Seminar on the Promotion of Public Under-
standing of Science and Technology ที่กรุงมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์
- พ.ศ.2516 ร่วมประชุมและเสนอผลงานวิจัย ในการประชุมเฉพาะเรื่องครั้งที่ 56 ของนัก
ดาราศาสตร์นานาชาติ ที่ Surfurs Paradise ประเทศออสเตรเลีย
- พ.ศ.2516 ร่วมประชุมเรื่อง “The Scientific, Technological and Social Revolutions in
Asian Perspective” ที่มหาวิทยาลัยกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย
- พ.ศ.2517 ได้รับเชิญจากองค์การสภาโลกแห่งคริสตจักร (World Council of Churches)
ให้ไปร่วมประชุมนานาชาติ (World Conference) เรื่อง “วิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยีสำหรับพัฒนาการของมนุษย์” (Science and Technology for
Human Development) ณ กรุงบูคาเรสต์ ประเทศโรมาเนีย
- พ.ศ.2520 ร่วมประชุม Seminar on Interdisciplinarity and Higher Education ที่ Cebu
City, Philippines
- พ.ศ.2524 ได้รับเชิญให้ไปร่วมประชุม International Astronomical Union Second Asian-
Pacific Meeting in Astronomy และร่วม Post Conference Tour ณ ประเทศ
อินโดนีเซีย
- พ.ศ.2526 ไปสำรวจสุริยุปราคาเพื่อสังเกตปรากฏการณ์เก็บข้อมูลซึ่งมีคุณค่าทางดาราศา-
สตร์เกี่ยวกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวหาง โลก และอื่น ๆ ซึ่งจะได้เฉพาะ
ในขณะที่เกิดสุริยุปราคามีดमित ที่ประเทศอินโดนีเซีย สำหรับการวิเคราะห์ศึกษา
ต่อไป

งานสอน-การวิจัย-การบริการทางวิชาการ

ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ทำการสอนทั้งระดับปริญญาตรีและบัณฑิตศึกษา ทั้งสอนรายวิชา
วิชาสัมมนาและเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ในวิชาด้าน Astrophysics มาอย่างต่อเนื่อง
ตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ในภาควิชาฟิสิกส์

ผลงานวิจัย

- พ.ศ.2495 วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางฟิสิกส์ เสนอต่อมหาวิทยาลัยอาดิเลต ประเทศ
ออสเตรเลีย เรื่อง An Investigation into the Design and Performance of a
High Frequency Single Side-band Transmitter and Receiver employing
Audio Wideband Phaseshift Networks in Balanced Modulator Circuits as a
Means of Sideband and Carrier Suppression.

- พ.ศ.2507 บทความซึ่งเป็นผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ร่วมกับนักฟิสิกส์ดาราศาสตร์ออสเตรเลีย Ravi Bhavilai, Norton, D.G., Giovanelli R.G., 1964, *Astrophys. J.*, 141, 274. Title : The Double Limb in H-alpha.
- พ.ศ.2507 วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกทางดาราศาสตร์ เสนอต่อมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลียเรื่อง “The Structure and Dynamics of the Solar chromosphere”
- พ.ศ.2508 บทความซึ่งเป็นผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ Ravi Bhavilai, 1965, *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, London*, 130, 411. Title : “The Structure of the Solar Chromosphere, I., Identification of Spicules on the Disk”.
- พ.ศ.2509 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ร่วมกับผู้อื่น R. Bhavilai & Exell, R.H.B., 1966. *The Fine Structure of the Solar Atmosphere*, Ed. K.O. Kiepenheuer, Publ. Franz Steiner Verlag, Weisbaden. Title : Photometry of the H-alpha Disk Chromosphere.
- พ.ศ.2509 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ R. Bhavilai, 1966. *The Fine Structure of the Solar Chromosphere*, Ed. K.O. Kiepenheuer, Publ. Franz Steiner Verlag, Weisbaden. Title : Time Changes in the H-alpha Chromosphere.
- พ.ศ.2511 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ Bhavilai, R : 1968. *Solar Phys.* 5, 471. Title : The Bright Streaks in the H-alpha Chromosphere.
- พ.ศ.2512 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ อ่านเสนอในที่ประชุม Conference on the Chromosphere Corona Transition Region ที่ Boulder, Colorado สหรัฐอเมริกา ตีพิมพ์ในเอกสาร รายงานการประชุม Observational Problems and Results Concerning H-alpha Disk Structures and Limb Structures
- พ.ศ.2513 บทความผลงานวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์ ร่วมกับนักดาราศาสตร์สหรัฐฯ White, O.R., and Ravi Bhavilai, 1970. *Astrophysical Letters*, 5, 137. Title : Comments on the Discovery of the Dark Band in the H-alpha Solar Chromosphere.
- พ.ศ.2519 ผลงานวิจัย “Chromospheric Fine Structures Near the Solar Limb in H-alpha” อ่านเสนอในที่ประชุมนักดาราศาสตร์นานาชาติที่ประเทศออสเตรเลีย 3 กันยายน 2519 บทความตีพิมพ์ในรายงานของการประชุมนั้น
- พ.ศ.2519 ผลงานวิจัยโดยทุนรัชดาภิเษกสมโภช ซึ่งได้รับติดต่อกัน 3 ปี คือ 2515-17 เรื่อง “โครงสร้างละเอียดของโครโมสเฟียร์ดวงอาทิตย์”

พ.ศ.2527 ผลงานวิจัย “คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคลจากศาสนาที่สำคัญของโลก นักปรัชญาเมธี ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ตลอดจนนักปรัชญานักคิดและนักการศึกษาของไทย” ในโครงการวิจัยและสัมมนาเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยได้รับความสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา และในการวิจัยนี้เอง ที่ ศ.ดร.ระวี ได้นำเสนอ “แบบจำลองลักษณะของจิต” เป็นครั้งแรก

การเขียนตำราและหนังสือ

1. เขียนตำรา “ดาราศาสตร์” สำหรับใช้ในมัธยมปลาย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2502 ครั้งที่ 2 พ.ศ.2504
2. เขียนตำรา “ดาราศาสตร์และอวกาศ” สำหรับนิสิตนักศึกษาระดับอุดมศึกษา บริษัทศึกษิตสยาม จัดพิมพ์ มีนาคม 2522
3. เป็นผู้แปลและเรียบเรียงร่วมในคณะผู้จัดทำ “สารานุกรมวิทยาศาสตร์” ของสาขาครุวิทยา ศาสตร์ สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2508
4. เขียนเรื่อง “ดวงอาทิตย์” ในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 หน้า 1-21 ตีพิมพ์ พ.ศ.2516
5. เขียนเรื่อง “ท้องฟ้ากลางคืน” ในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 หน้า 40-67 ตีพิมพ์ พ.ศ.2516
6. แปลหนังสือวรรณคดี “The Prophet” ของ Kahlil Gibran เป็นภาษาไทย ในชื่อเรื่อง “ปรัชญาชีวิต” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2504,2511,2513,2516,2519,2525,2530,2532,2535,2536,2537
7. แปลบทปรัชญานิพนธ์ “Sadhana, The Realization of Life” ของ Sir Rabindranath Tagore ในชื่อ “สาธนา” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2507,2508,2511,2513,2517,2532
8. แปลหนังสือวรรณคดี “The Broken Wing” ของ Kahlil Gibran เป็นภาษาไทย ในชื่อเรื่อง “ปีกหัก” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2515,2518,2530,2536,2537
9. แปลปรัชญานิพนธ์ “Sand and Foam” ของ Kahlil Gibran ในชื่อ “ทรายและฟองคลื่น” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2532,2534,2536,2538
10. แปลและเรียบเรียงวรรณกรรมของอังกฤษเรื่อง “Alice’s Adventures in Wonderland” ของ Lewis Carroll (นามปากกาของ Charles Lutwidge Dodgson) ในชื่อ “อลิซผจญภัยในแดนมหัศจรรย์” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2534,2535
11. เขียนหนังสือเรื่อง “อุปราคา-การเกิดและการศึกษาวิจัย” ร่วมกับ น.อ.สมชาย ชัยสุวรรณ ร.น. จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คุรุสภา พ.ศ.2508
12. เขียนหนังสือ เรื่อง Buddhism in Thailand เป็นภาษาอังกฤษ และแปลเป็นภาษาไทย ชื่อ “พุทธศาสนาในประเทศไทย” ตีพิมพ์โดยองค์การ ส.ป.อ. เมื่อ พ.ศ.2512
13. เขียนหนังสือเรื่อง “ดาวหาง” เป็นผลงานค้นคว้าและวิจัยรวมอยู่ด้วย ตีพิมพ์ พ.ศ.2516

14. ตีพิมพ์หนังสือชื่อ “ศาสนากับปรัชญา” รวบรวมบทความซึ่งเป็นผลงานค้นคว้าวิจัย ตีพิมพ์ พ.ศ.2520,2531,2536
15. หนังสือชื่อ “บุปผชาติแห่งชีวิต” รวมบทความออกอากาศสถานีวิทยุเมื่อปี 2527 (ชื่อ “ดอกไม้ในสวน” สำหรับการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2530) ตีพิมพ์ พ.ศ.2535,2537
16. หนังสือชื่อ “คุณค่าชีวิต” ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2531,2532,2533,2535,2536,2538
17. หนังสือชื่อ “เพ่งพินิจเรื่องชีวิต” รวมบทความออกอากาศสถานีวิทยุ เมื่อปี 2527 ตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ.2534,2535,2536,2537
18. หนังสือปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 7 เรื่อง “อเนกอนันตภาพ” ที่ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล แสดงเมื่อวันศุกร์ที่ 13 ธันวาคม 2534 ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตีพิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม 2535
19. หนังสือ “รู้ลึกนึกคิด” ประมวลโลกทรรศน์แห่งปัจฉิมวัยของผู้เขียน ตีพิมพ์ พ.ศ.2535, 2537
20. หนังสือ “ชีวิตดีงาม” รวมบทความออกอากาศสถานีวิทยุ เมื่อปี 2527 ตีพิมพ์ พ.ศ. 2536,2537
21. หนังสือ “อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่” หลักวิชาทางพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจในโลกและชีวิตอย่างลึกซึ้ง ตีพิมพ์ พ.ศ.2536

งานบริการทางวิชาการ

บรรยายเรื่อง “วิทยาศาสตร์” ทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต เดือนละครั้ง (ทุก 4 สัปดาห์ ระหว่างปี 2513-2523 และเริ่มอีกครั้ง เมื่อตุลาคม 2538-ปัจจุบัน (เดือน ละ 2 ครั้ง)

บทความวิชาการ

บทความสรุปประมวลผลการวิจัยและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ที่ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เผยแพร่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไปสู่สังคม ประกอบด้วย

- (ก) บทความที่ลงพิมพ์ในวารสารของสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ระหว่าง พ.ศ.2489-2504 (ตัวเลขเรียงกัน แสดง เล่มที่-หน้า-พุทธศักราช ของวารสาร)

1. “เกี่ยวกับการใช้ความคิด” 5-22-2491
2. “จักรวาลและชีวิตบนดาวดวงอื่น” 1-5-2498
3. “ความเชื่อมั่นที่ยังไม่ได้พิสูจน์ในวิชาวิทยาศาสตร์” 12-23-2497
4. “ความรู้บางประการเกี่ยวกับดวงจันทร์” 1-6-2502

5. “กล้องดาราศาสตร์” 4-1-2500
6. “การสำรวจดาวพระศุกรี” 4-17-2504
7. “การคำนวณเบื้องต้นเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ของดาวเทียม บันทึกเรื่องเครื่องมือที่ใช้สำรวจโดยบรรจุในดาวเทียม” 11-10-2500
8. “ดาวอังคาร” 7-1-2499 และต่อ 8-23-2499
9. “ดาวหาง” 12-1-2491
10. “ปาฐกถาของ ดร.อาเธอร์ เอช คอมพ์ตัน” 3-29-2497
11. “ปฏิกรณ์ปรมาณู” 8-50-2498
12. “เรื่องของพลังงานปรมาณูชนิดเทอร์โมนิวเคลียร์” 5-39-2501
13. “ปรากฏการณ์ของแสงสว่าง” 6-31-2498
14. “แสงอาทิตย์คือพลังงานปรมาณู” 3-1-2491
15. “ไฟฟ้ากระแส” 4-33-2501
16. “เครื่องมือค้นหาแหล่งแร่จากทางอากาศ” 10-1-2497
17. “เรือบังคับด้วยวิทยุ” 11-9-2496
18. “กล้องโทรทัศน์วิทยุของอังกฤษ” 2-16-2501
19. “วิทยาศาสตร์ให้ความสนใจแก่มนุษย์เพียงไร” 4-8-2490
20. “วิทยาศาสตร์ให้ความสนใจแก่มนุษย์เพียงไร” ตอน 2 5-44-2490
21. “คำชี้แจงเรื่องสุริยุปราคาวงแหวน” 2-2-2501
22. “เรื่องประหลาดและยุ่ง ๆ ของอีเลคตรอน” 10-29-2491
23. “โลกทัศน์ของไอเอสไดน์” 4-1-2498
24. “หอดูดาว ภูเขาตรอนโล” 9-603-2505
25. “ประวัติการวิจัยเรื่องดวงอาทิตย์” 7-503-2506
26. “นักวิทยาศาสตร์กับปรัชญาทางพุทธศาสนา” 1-9-2508
27. “วัตถุท้องฟ้าซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดรังสีคอสมิก” 7-560-2508

(ข) บทความซึ่งเป็นผลงานร่วมกับผู้อื่นลงในวารสารวิทยาศาสตร์

28. “โครงการไปสู่โลกพระจันทร์” ร่วมกับ เสนาะ ตันบุญยืน
กียโย ปันยารชุน 10-793-2528
29. “ชีวิตบนโลกอื่น” ร่วมกับ เสนาะ ตันบุญยืน สิปปนนท์ เกตุทัต 7-487-2508
30. “ดวงอาทิตย์” ร่วมกับ เสนาะ ตันบุญยืน สิปปนนท์ เกตุทัต 2-143-2508
และต่อ 4-267-2508
31. “แผ่นดินไหว” ร่วมกับ สุภาพ ภูประเสริฐ กียโย ปันยารชุน ทิวา ศุภจรรยา
10-834-2509
32. “การแยกตัวของทวีป” ร่วมกับ สุภาพ ภูประเสริฐ กียโย ปันยารชุน ทวีศักดิ์ ปียกาญจน์
11-925-2509

33. “ยุ้ง” ร่วมกับ คลุ่ม วัชโรบล ม.ร.ว.ชนาญวัต เทวกุล เพ็ญศรี ไววนิชยกุล
34. “สุริยุปราคา” ร่วมกับ น.อ.สมชาย ชัยสุวรรณ ร.น. กำจัด มงคลกุล
- (ค) บทความที่เขียนลงพิมพ์ในวารสาร “วิทยาศาสตร์ ก้าวหน้า” ในปี 2508-2509
(บอกชื่อเรื่อง เล่มที่ของวารสาร วัน เดือน ปี และหน้า)
35. “รังสีเอ็กซ์จากท้องฟ้าและดาวนิวตรอน” 7 ตันกรกฎาคม 2508 19-22
36. “มาริเนอร์ 4 เดินทางไปสำรวจดาวอังคาร” 8, 23 กรกฎาคม 2508 44-50
37. “กาแลกซีจำพวกที่มีใจกลางอัดแน่น” 8 สิงหาคม 2508 24-26
38. “ผลขั้นต้นจากการสำรวจดาวอังคารโดยมาริเนอร์ 4” 9, 8 สิงหาคม 2508 27
39. “ผลสำเร็จอันน่าตื่นตะลึงของดาราศาสตร์” 10, 23 สิงหาคม 2508 49-51
40. “ผลจากการสำรวจโดยมาริเนอร์ 4 - ดาวอังคารคล้ายดวงจันทร์” 10, 23 สิงหาคม 2508 52-53
41. “การหมุนรอบตัวของดาวพุธ” 8 กันยายน 2508 49-51
42. “เยมีนี 5” 11, 8 กันยายน 2508 51-52
43. “ดาราศาสตร์ก้าวหน้า” 23 กันยายน 2508 49-51 และต่อ 13, 8 ตุลาคม 2508 46-48
44. “เยมีนี 5 ทำสถิติ” 12, 23 กันยายน 2508 52-53
45. “ดาวหาง” 14, 23 ตุลาคม 2508 42-48 และต่อ 15, 8 พฤศจิกายน 2508 39-46
46. “ดาวหาง 1965f อีเคยา-เซกิ” 23 พฤศจิกายน 2508 48-50
47. “สุริยุปราคาวงแหวน” 16, 23 พฤศจิกายน 2508 43-48
48. “สังเกตการณ์สุริยุปราคาวงแหวนที่กรุงเทพฯ - 23 พฤศจิกายน 2508” 17, 8 ธันวาคม 2508 43-48
49. “บันทึกเพิ่มเติม ดาวหาง 1965f อีเคยา-เซกิ” 17, 8 ธันวาคม 2508 49-50
50. “มนุษย์ออกสู่อวกาศ” 23 ธันวาคม 2508 38-42 และต่อ 19, 8 ธันวาคม 2509 42-49
51. “เอกภพขยายตัว” 20, 23 มกราคม 2509 45-48
52. “ปัญหาและทฤษฎีทางจักรวาลวิทยา” 2, 8 กุมภาพันธ์ 2509 10-13
53. “ดาราศาสตร์วิทย์” 22, 23 กุมภาพันธ์ 2509 8-10
54. “อุปกรณ์ดาราศาสตร์วิทยุขนาด 210 ฟุต ของออสเตรเลีย” 23, 8 มีนาคม 2509 34-39
55. “การนัดพบในอวกาศ” 24, 23 สิงหาคม 2509 47-51
56. “เรื่องของควอซาร์” 25, 8 เมษายน 2509 43-48 และต่อ 26, 23 เมษายน 2509 44-48

57. “ลักษณะของระดับโพโตสเฟียร์ของดวงอาทิตย์” 27, 8 พฤษภาคม 2509 43-44
58. “สเปกตรัมของแสงอาทิตย์” 28, 23 พฤษภาคม 2509 52
59. “เส้นพرونไฮเฟอร์และโครโมสเฟียร์ของดวงอาทิตย์” 29, 8 มิถุนายน 2509 42-44

(ง) บทความที่เขียนลงใน “วารสารราชบัณฑิตยสถาน” และหนังสือของราชบัณฑิต

1. “จากบีกเปรี๊ยะถึงหลุมดำ” ปีที่ 16 ฉบับที่ 2 มกราคม-มีนาคม 2534 หน้า 5-12
2. “อุกกาบาตบ้านร่องตู” บรรยายในการประชุมราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2536 ตีพิมพ์ในวารสารฯ ฉบับผนวก สำนักวิทยาศาสตร์ เล่มที่ 2 เดือน ธันวาคม 2536 และฉบับผนวก สำนักวิทยาศาสตร์ เล่มที่ 3 เดือน สิงหาคม 2537
3. “อเนกอนันตภพ (Universes)” ในหนังสือที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2535 ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวาย หน้า 426-435

(จ) บทความทางวิชาการและบทความทั่วไป ซึ่งได้นำลงพิมพ์ในที่ต่าง ๆ

บทความในลักษณะนี้ของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล กระจัดกระจายกันอยู่มาก ตามเอกสารและวารสารต่าง ๆ เช่น หนังสือที่ระลึก หนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย ชุมนุมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือต้อนรับน้องใหม่ของคณะวิทยาศาสตร์และของคณะอื่น ๆ บางคณะ ฯลฯ ทั้งหมดรวมไม่ต่ำกว่า 20 เรื่อง เป็นบทความทางวิทยาศาสตร์ การศึกษา สังคมศาสตร์ ปรัชญาศาสนาและวิชาการโดยทั่วไป เท่าที่พอจะรวบรวมได้ เช่น

1. “รูปลักษณะจุลภาคของผลึกแร่ในอุกกาบาตเหล็กบ้านร่องตู” ตีพิมพ์ในหนังสือ “30 ปี สุวีทยาศาสตร์ที่ยั่งยืน” จัดพิมพ์โดยคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สิงหาคม 2537 หน้า 22-45
2. “ปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมของเทคโนโลยีทางการแพทย์” รวมบทความจากการประชุมวิชาการ พฤติกรรมสุขภาพครั้งที่ 1 ณ มหิดล ศาลายา ชื่อ “พฤติกรรมสุขภาพ” จัดพิมพ์โดย ช่างานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ และคณะ เป็นบรรณาธิการ จัดพิมพ์เมื่อ 2533
3. เขียน “คำนำ” ในหนังสือ “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์” พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับมูลนิธิพุทธธรรม จัดพิมพ์ ครั้งที่ 1 พฤษภาคม 2535 หน้า (5)-(13) ต่อมาสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ ได้นำมาพิมพ์ในหนังสือ “ป.อ. ปยุตโต” และตั้งชื่อคำนำนี้ว่า “พระธรรมปิฎกกับวิทยาศาสตร์” พิมพ์ครั้งที่ 2 กันยายน 2538 หน้า 261-268

4. “จามจุรี ฉบับรวมทัศนคติ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล” จัดพิมพ์โดยหน่วยเผยแพร่ทัศนคติ กลุ่มก้าวหน้าจุฬาฯ (CUPS) พิมพ์ครั้งที่ 1, 15 มกราคม 2516
5. “ข้อคิดเรื่องการพัฒนาชนบท” ในข่าวสารการธรณี ปีที่ 26, เมษายน 2524 หน้า 27-42 พิมพ์ซ้ำอีกครั้งในวารสารวิทยาศาสตร์ไทย ฉบับที่ 51, ตุลาคม 2524 หน้า 29-31
6. เขียน “คำนิยม” ในหนังสือ “เต๋าแห่งฟิสิกส์” ซึ่งแปลจาก The Tao of Physics ของ Fritjof Capra แปลโดย วเนช พิมพ์ครั้งที่ 1,2 (2527,2530) สำนักพิมพ์เทียนวรรณ

(จ) บทความซึ่งได้นำเสนอในที่ประชุมวิชาการทางการศึกษาในโอกาสต่าง ๆ ต่อมาพิมพ์เป็นรายงานและหนังสือ

1. “ปัญหาและอุปสรรคในชีวิตการเป็นนิสิตมหาวิทยาลัย” ในรายงานการสัมมนา อาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ สว่างคนิवास 18-20 เมษายน 2509 หน้า 30-36
2. “ข้อสังเกตเกี่ยวกับกิจกรรมและการปกครอง” ในรายงานการสัมมนาของสมาคมนิสิตเก่าจุฬาฯ ณ คณะครุศาสตร์ 17-19 มีนาคม 2510 หน้า 95-98
3. “ความคิดเห็นเรื่องมหาวิทยาลัย” ในรายงานการสัมมนาของสมาคมนิสิตเก่าจุฬาฯ ณ คณะครุศาสตร์ 17-19 มีนาคม 2510 หน้า 98-101
4. “รายงานเรื่องกิจกรรมนิสิตนักศึกษาและปัญหาในมหาวิทยาลัย” ในรายงานผลการสัมมนา มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 1 ของสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี 16-18 กรกฎาคม 2509 หน้า 151-157
5. “ข้อพิจารณาเรื่องมหาวิทยาลัยไทย” ในเอกสารการสัมมนา มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2 ของสำนักงานปลัดสำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ 29-31 กรกฎาคม 2510 หน้า 01-1 ถึง 01-7
6. “ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะบางประการในการปรับปรุงมหาวิทยาลัย” ในเอกสารการสัมมนา มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2 ของสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีและสำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ 29-31 กรกฎาคม 2510 หน้า 03-43 ถึง 03-48
7. “ปัญหาการศึกษาวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย” บทความเสนอต่อที่ประชุมสัมมนา เรื่อง “การสอนคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ 7-9 สิงหาคม 2510
8. “ไตรสิกขาเพื่อพัฒนา” บทความเสนอในเอกสารประกอบการสัมมนาผู้นำระดับมหาวิทยาลัย จัดโดยศูนย์นิสิตนักศึกษา ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์
9. “อุดมคติและแนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเอกลักษณ์ของบ้านเมืองไทย” เป็นบทความประกอบปาฐกถา นำในการประชุมทางวิชาการ

ครั้งที่ 4 (พฤษภาคม 2516) จัดโดยกรมสามัญศึกษา ต่อมาทางกรมฯ ได้รวบรวมผลงาน
ของทุกท่านที่เข้าร่วมสัมมนา พิมพ์เป็นเล่ม ให้ชื่อว่า “บนเส้นทางแห่งการแสวงหาโฉมหน้า
ใหม่ของการศึกษาไทย” พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์พิมพ์เนศ เมษายน 2517

ผลงานการอภิปราย และบรรยายที่เป็นเทปบันทึกเสียงบางส่วน

การบรรยายทั่วไป

1. ปาฐกถาที่คณะอักษรฯ	13 กรกฎาคม 2522
2. ฮินดูธรรมของท่านรพินทรนาถกูโธร์	28 ตุลาคม 2522
3. สันทนาธรรม พระครูกับ อ.ระวี	6 กุมภาพันธ์ 2523
4. ตอบปัญหาการศึกษา วค.สวนสุนันทา	12 กุมภาพันธ์ 2523
5. สำนึกของครูในการสอนสังคมศึกษา	ไม่ระบุปี
6. บรรยายอบรม โครงการพัฒนาบุคคลกรจุฬาฯ	16 กรกฎาคม 2523
7. ค่านิยมในพุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ	21 กรกฎาคม 2523 โรงเรียน นายร้อย จปร.
8. อาโรคยาปรมาลาภา	14 สิงหาคม 2523 โรงพยาบาล รามาธิบดี
9. ความเป็นมาของลุ่มพินีธรรมสมาคม	ไม่ระบุปี
10. การแปลกรวีนิพนธ์	ไม่ระบุปี
11. การปฏิบัติธรรมกับปัญหาเรื่องเพศ	26 พฤศจิกายน 2523
12. สติปัญญาสูตร	22 มิถุนายน 2524 โรงพยาบาล รามาธิบดี
13. ความอยู่รอดของชาติในทรรศนะของผู้ปฏิบัติธรรม	25 มิถุนายน 2524 กลุ่มพฤษ์
14. สภาพปัญหาและความต้องการของสังคมไทย	24 ตุลาคม 2524 แหลมแท่น
15. บรรยายธรรมที่กรมประชาสัมพันธ์	7 พฤศจิกายน 2524
16. สติปัญญาแก้ปัญหาชีวิต	1 ธันวาคม 2524 ธนาคารกรุงเทพ
17. จริยธรรมกับการบริหาร	11 มกราคม 2525 โรงพยาบาลรามาธิบดี
18. ความสุข	10 มีนาคม 2525
19. กลวิธีในการเผชิญปัญหา	7 พฤษภาคม 2525 ธรรมสถานจุฬาฯ
20. ข้อคิดจากประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรมของข้าพเจ้า	13 มิถุนายน 2525
21. บรรยายธรรมที่วัดชลประทาน	22 สิงหาคม 2525

22. อุปาทาน 4	7 กันยายน 2525 สำนักงาน กพ.
23. ชีวิตควรเป็นอย่างไร	6-7 ตุลาคม 2525
24. บรรยายธรรม ณ โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน	27 มกราคม 2526
25. ธรรมะสำหรับครู	มกราคม 2526 เชียงราย
26. เอกภาพกับการแสวงหาของชีวิต	ไม่ระบุปี คณะเกสซ์จุฬาฯ
27. ธรรมะจากพุทธสถาน บรมพุทโธ	12 กรกฎาคม 2526 ธรรมสถาน จุฬาฯ
28. จรรยาบรรณของอาจารย์และมนุษยสัมพันธ์	17 สิงหาคม 2526 ทบวงมหาวิทยาลัย
29. วิทยาศาสตร์กับไสยศาสตร์	20 สิงหาคม 2526
30. ธรรมชาติและความหมายของชีวิต	12 พฤศจิกายน 2526
31. ทำสมาธิวันละหนึ่งชั่วโมงใส	ไม่ระบุปี
32. พุทธธรรมกับการศึกษาและจริยธรรม	ไม่ระบุปี
33. จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา	ไม่ระบุปี
34. อภิธรรม-แนวทางศึกษาใหม่	ไม่ระบุปี
35. ชุมนุมดาวร้าย	ไม่ระบุปี
36. สมาธิ	ไม่ระบุปี
37. ไสยศาสตร์ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์	ไม่ระบุปี
38. วิทยาศาสตร์แห่งจิต	16 มกราคม 2526 มหาวิทยาลัยเกษตรฯ
39. ปฏิจจสมุปบาท	3 มีนาคม 2527
40. พุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ	11 พฤษภาคม 2527 กรมประชาสัมพันธ์
41. ปรัชญาแห่งชีวิต	15 พฤศจิกายน 2527 เชอราตัน
42. กระบวนการคิดแบบวิทยาศาสตร์เปรียบเทียบกับวิถีคิด ของพระพุทธเจ้า	ไม่ระบุปี
43. วิทยาศาสตร์กับพุทธธรรม	14 กุมภาพันธ์ 2528 ธรรมสถานจุฬาฯ
44. โลกทัศน์วิทยาศาสตร์และโลกทัศน์พุทธธรรม	ไม่ระบุปี
45. ธรรมะกับชีวิตประจำวัน	ไม่ระบุปี
46. ธรรมสำหรับคนไม่เข้าวัด	20 พฤษภาคม 2529 การไฟฟ้าฝ่ายผลิต
47. พุทธประวัติเชิงวิเคราะห์	26 มิถุนายน 2529

48. ธรรมะ	20 กุมภาพันธ์ 2530 ศูนย์ฝึกอบรมรถไฟ
49. โลกนี้ โลกอื่น โลกหน้า	27 กรกฎาคม 2530 หอสมุดแห่งชาติ
50. "จิต"	30 ธันวาคม 2530 บรรยายแก่ชาวอิตาเลียน
51. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์	13 กรกฎาคม 2531 ธรรมสถานจุฬาฯ
52. อเนกอนันตภาพ	13 ธันวาคม 2534 หอประชุมจุฬาฯ
53. กรุณา	ไม่ระบุปี
54. วิทยาศาสตร์กับพุทธธรรม	19 ธันวาคม 2534 हितคณะครุศาสตร์
55. ความถูกต้องชอบธรรม	6 กันยายน 2535 ธรรมสถานจุฬาฯ
56. วิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา	11 ตุลาคม 2535 ธรรมสถานจุฬาฯ
57. ความเกิดดับ	6 มิถุนายน 2536 บริษัท ปราณีภัณฑ์ จำกัด
58. โมโห-โทโส กับ โมโห-โลภ	23 มกราคม 2537 ธรรมสถานจุฬาฯ
59. ปรมัตถธรรม-บัญญัติธรรม	28 สิงหาคม 2537 ธรรมสถานจุฬาฯ

การบรรยายชุด อภิธรรมเบื้องต้น ณ ธรรมสถาน จุฬาฯ

1. เรื่องต่างๆ ไปเกี่ยวกับอภิธรรม	10 มิถุนายน 2529
2. ชีวิตมีเพียงขณะเดียว คือจิตรู้อารมณ์	12 มิถุนายน 2529
3. จำแนกเจตสิก 52, เริ่มเจตสิก 7 (สัพพจิตตสาธารณเจตสิก)	17 มิถุนายน 2529
4. อธิบายสัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 โดยละเอียด	19 มิถุนายน 2529
5. อัญญาสมานเจตสิก 13, อุกุศลเจตสิก 14	22 มิถุนายน 2529
6. โสภณเจตสิก 19	24 มิถุนายน 2529
7. เจตสิกวิรัต, อัปป์มัญญา, ปัญญา, หน้าที่ของจิต 14	26 มิถุนายน 2529
8. มหากุศล, กิริยา, วิบากจิต, อเหตุกจิต 18	29 มิถุนายน 2529
9. รูปาวจรจิต 15, อภิปรายญาณ 4 ในญาณ 16	1 กรกฎาคม 2529

10. โลกุตตรจิต, โสตาปัตติมรรค-ผล	3 กรกฎาคม 2529
11. อรูปาวจรจิต-ตอบปัญหา	10 กรกฎาคม 2529
12. รูปปรมาตถ์ มหาภูตรูป 4	15 กรกฎาคม 2529
13. รูป (ต่อ) ถึงหทัยรูป	17 กรกฎาคม 2529
14. รูปปรมาตถ์ (จบ)	22 กรกฎาคม 2529
15. สมุฏฐานของรูป	24 กรกฎาคม 2529
16. จิตตชรูป	29 กรกฎาคม 2529
17. รูปกลาป	31 กรกฎาคม 2529
18. ทบพวนจิต-อารมณ์ ต่อจิตตชรูป	5 สิงหาคม 2529
19. รูปในภูมิต่างๆ กำเนิด 4	14 สิงหาคม 2529
20. การเกิดและดับของรูป	19 สิงหาคม 2529
21. นิพพาน	21, 26, 28 สิงหาคม 2529
22. โพธิปักขิยธรรม	2 กันยายน 2529
23. สติปัฏฐาน	4 กันยายน 2529
24. สติปัฏฐาน-จิตตานุปัสสนา	9 กันยายน 2529
25. จิตตานุปัสสนา	11 กันยายน 2529
26. อัมมานุปัสสนา (นิรณ) - ภาพอายตนะ	16 กันยายน 2529
27. อัมมานุปัสสนา-อุปาทานขันธ-อายตนะ	18 กันยายน 2529
28. อัมมานุปัสสนา-โพชฌงค์	23 กันยายน 2529
29. อัมมานุปัสสนา-อริยสัจ	25 กันยายน 2529
30. อัมมานุปัสสนา-มรรค	30 กันยายน 2529

การบรรยายชุด วิเคราะห์โลกและชีวิต ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์

1. ชีวิตคือขณะแห่งการรับรู้ทางทวาร 6	11 พฤศจิกายน 2529
2. เจตสิก 52 แจกกลุ่มตามจำนวนและสาธิต	25 พฤศจิกายน 2529
3. ขยายความเรื่องบัญญัติ-ปรมาตถ์	28 พฤศจิกายน 2529
4. อกุศลเจตสิก	9 ธันวาคม 2529
5. อัญญาสมานาเจตสิก 13	12 ธันวาคม 2529
6. โสภณเจตสิก 14,3	16 ธันวาคม 2529
7. อเหตุกจิต 18, อกุศลจิต 12, กุศลจิต	30 ธันวาคม 2529
8. หน้าที่ของจิต 14 ในวิถี เพื่อให้เข้าใจเรื่องของ "จิต"	6 มกราคม 2529
9. เหตุุในจิตต่างๆ, มหาวิบาก, มหากริยา ขยายความ	13 มกราคม 2529
10. มหากุศล-มหากริยาจิต	20 มกราคม 2530
11. รูปาวจรจิต-อรูปาวจรจิต	27 มกราคม 2530

12. โลกุตตรจิต	3 กุมภาพันธ์ 2530
13. ชั้นเรื่องรูป	10 กุมภาพันธ์ 2530
14. รูป 28	17 กุมภาพันธ์ 2530
15. อารัมภบท-โลกและชีวิตคือจิตรู้อารมณ์	19 พฤษภาคม 2530
16. ชีวิตคืออะไร จิตคือธรรมชาติรู้	21 พฤษภาคม 2530
17. จำแนกจิตและอารมณ์	26 พฤษภาคม 2530
18. บัญญัติ-ปรมาตถ์	28 พฤษภาคม 2530
19. อุตถบัญญัติ-สัพพบัญญัติ	2 มิถุนายน 2530
20. วิเคราะห์โครงสร้างสติปัญญา	4 มิถุนายน 2530
21. วิเคราะห์จากหนังสือสติปัญญาสำหรับทุกคน-อานาปานสติ	9 มิถุนายน 2530
22. กายานุปัสสนาสติปัญญา	11 มิถุนายน 2530
23. สมาธิ-วิปัสสนา ในสติปัญญา	16 มิถุนายน 2530
24. กายานุปัสสนาสติปัญญา	18 มิถุนายน 2530
25. เวทนานุปัสสนาสติปัญญา	23 มิถุนายน 2530
26. จิตตานุปัสสนาสติปัญญา	25 มิถุนายน 2530
27. ธรรมานุปัสสนา เริ่มนิรณชข้อที่ 1	ไม่ระบุปี
28. นิรณช 5	ไม่ระบุปี
29. ชันธ-อายุตนะ	ไม่ระบุปี
30. โพชฌงค์ 7 สติ ธรรมจริย	16 กรกฎาคม 2530
31. ปัตติ, วิริยะ, สมาธิ สัมโพชฌงค์	21 กรกฎาคม 2530
32. วิริยสัมโพชฌงค์	23 กรกฎาคม 2530
33. อุเบกขาสัมโพชฌงค์, ทุกขอริยสังขัจ	28 กรกฎาคม 2530
34. สมุทัย นิโรธ มรรค	30 กรกฎาคม 2530
35. ทบพวนสติปัญญา	11 สิงหาคม 2530
36. จิตและเจตสิก	13 สิงหาคม 2530
37. ตอบปัญหาอภิธรรม	25 สิงหาคม 2530
38. เริ่มต้นนามรูปวิถึ เริ่มฉักกะ 6	1 กันยายน 2530
39. จำแนกตารัมมณจิต 11 โดยอารมณ์ 3 โดยบุคคล 8 และ จำแนกอารมณ์ 5	8 กันยายน 2530
40. แผนผังสังสารวัฏฏ์	15 กันยายน 2530
41. แผนผังสังสารวัฏฏ์จากรูปพรหมจรรย์, เริ่มวิถึ	17 กันยายน 2530
42. ปรีตตารมณและอติปรีตตารมณวิถึ	29 กันยายน 2530
43. มโนทวารวิถึที่สืบเนื่องกับปัญจทวารวิถึ	20 ตุลาคม 2530
44. อานาปานสติภาวนา	5 พฤศจิกายน 2530
45. มัคควิถึ-ผลวิถึ, นิโรธสมาบัติวิถึ	17 พฤศจิกายน 2530
46. มรณาสันนวิถึ	19 พฤศจิกายน 2530

47. ปรีนิพพานวิถึ	24 พฤศจิกายน 2530
48. จำแนกรูปโดยนัยพิศดาร	8 ธันวาคม 2530
49. รูปตามนัยของอภิธรรม	15 ธันวาคม 2530
50. สมุฏฐานของรูป-จำแนกจิตตชรูป	24 ธันวาคม 2530
51. กลาป	29 ธันวาคม 2530
52. การเกิดดับของรูปในภพภูมิต่างๆ	5 มกราคม 2531
53. รูปวิถึ	12 มกราคม 2531
54. อุกุศลสังคหะ	2 กุมภาพันธ์ 2531
55. เหตุ ฌาฬังค มีศคังค สัพพสังคหะ	4 กุมภาพันธ์ 2531
56. สัพพสังคหะ อินทริยั พละ	18 กุมภาพันธ์ 2531
57. โปธิปักขิยธรรม	16 กุมภาพันธ์ 2531
58. จิตที่รู้อารมณ์แน่นอนและไม่แน่นอน	23 กุมภาพันธ์ 2531
59. การรับอารมณ์ของจิต	ไม่ระบุวัน
60. จำแนกจิตที่รับรู้อารมณ์	ไม่ระบุวัน
61. จิตกับอารมณ์และวิเคราะห์เหตุการณ์ในสังคม	8 มีนาคม 2531
62. เฉลยปัญหาปริจเฉท 1,2,6	17 มีนาคม 2531
63. นิพพานปรมัตถั	22 มีนาคม 2531
64. จำแนกกรรม	12 เมษายน 2531
65. ทศพลญาณ	14 เมษายน 2531
66. ตอบปัญหาธรรม (ปรัชญาพุทธศาสนาและนิพพาน)	19 เมษายน 2531
67. หลักการทำจิตสงบและการรับรู้ซึ่งมักผิดความจริง	2 มิถุนายน 2531
68. หลักการทำจิตสงบและศัพท์ต่างๆ ในเรื่องเกี่ยวกับญาณ	ไม่ระบุวัน
69. กสิณ	7 มิถุนายน 2531
70. สมถกรรมฐาน พุทธานุสสติ	9 มิถุนายน 2531
71. อัมมานุสสติ สัมฆานุสสติ	ไม่ระบุวัน
72. โรคจิตกับกรรมฐาน และตายแล้วเกิด	21 มิถุนายน 2531
73. สมถกรรมฐาน 40	23 มิถุนายน 2531
74. ศัพท์เกี่ยวกับสมถและวิปัสสนา	28 มิถุนายน 2531
75. สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตาสุสติ อุปปจาคานุสสติ	30 มิถุนายน 2531
76. อุปปสมานุสสติ มรณานุสสติ	7 กรกฎาคม 2531
77. กายคตาสติ	12 กรกฎาคม 2531
78. อัปปมัญญา 4 ตอนเมตตา	19 กรกฎาคม 2531
79. อัปปมัญญา 4 ตอนกรุณา มุทิตา	21 กรกฎาคม 2531
80. กรณีสันตือโสภ	26 กรกฎาคม 2531
81. อัปปมัญญา 4 ตอนอุเบกขา	4 สิงหาคม 2531
82. อาหาเรปฏิกูลสัญญา	9 สิงหาคม 2531

83. การใช้ไสยศาสตร์รักษาโรคของ, ธาตุ 4	11 สิงหาคม 2531
84. จำแนกกรรมฐานโดยบัญญัติ-ปรมาตถ์	18 สิงหาคม 2531
85. จริต 6	23 สิงหาคม 2531
86. กุศลจิตตูปาทาน	25 สิงหาคม 2531
87. สมถวิปัสสนา นิमित อภิญญา	30 สิงหาคม 2531
88. อภิญญา 8	1 กันยายน 2531
89. วิปัสสนา	13 กันยายน 2531
90. กังขาวิตรณวิสุทธิ	15 กันยายน 2531
91. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	20 กันยายน 2531
92. ทัศนะเรื่องจิตทางอภิธรรม	22 กันยายน 2531
93. ประมวลเรื่องจิต-เจตสิก-รูป	27 กันยายน 2531
94. อเหตุกจิต	ไม่ระบุวัน
95. มหากุศล 8 มหาวิปากจิต 8	11 ตุลาคม 2531
96. มหากริยาจิต	13 ตุลาคม 2531
97. มหาวิปัสสนา 18	1 พฤศจิกายน 2531
98. อนิจจานุวิปัสสนา	3 พฤศจิกายน 2531
99. สันตติบัญญัติ-ชนบัญญัติ	8 พฤศจิกายน 2531
100. บัญญัติธรรม	25 กันยายน 2531
101. "จิต" ตามแนวอภิธรรม	ธันวาคม 2531 - สิงหาคม 2532
102. วิเคราะห์เครื่องบินตก	30 พฤษภาคม 2534
103. สนทนาเรื่องอวิปา	6 มิถุนายน 2534
104. ปฏิจจสมุปบาท	มิถุนายน - พฤศจิกายน 2534
105. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่	มิถุนายน - ธันวาคม 2534

การอภิปราย สนทนา และประชุมวิชาการ

1. อภิปราย "ศาสนาคือทางเลือกสุดท้ายของมนุษย์"	7 ธันวาคม 2522 ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์
2. อภิปราย "ศาสนาธรรมกับการศึกษาในมหาวิทยาลัย"	ไม่ระบุปี
3. อภิปราย "พุทธบริษัทไทยควรปรับปรุงตนอย่างไรจะเหมาะสมกับสถานการณ์"	สวนลุมพินี
4. อภิปราย "จะอย่างไรกับความแตกแยกในศาสนา"	7 มีนาคม 2524 สวนลุมพินี
5. สนทนาและตอบปัญหาเรื่อง "ธรรมะเพื่อแก้ปัญหาส่วน"	16 สิงหาคม 2524

- บุคคลและส่วนสังคม”
6. อภิปราย “ธรรมะในการครองเรือน” 6 กันยายน 2524
 7. อภิปราย “นิพพานนันทาคณะ” 9 กันยายน 2524
 8. อภิปราย “สังคมไทยกับปัญหาอบายมุข” 4 ตุลาคม 2524
 9. อภิปราย “บทบาทของศาสนธรรมในสถาบันอุดมศึกษา” 21-22 มกราคม 2525
 10. ประชุมวิชาการ “โครงการเสนอหลักสูตรวิชาการตามแนวไม่ระบุปี
พุทธศาสตร์”
 11. ประชุมวิชาการ “ประชุมสัมมนาจิตวิทยาตามแนวพุทธ” ไม่ระบุปี
 12. อภิปราย “การศึกษาปัจจุบันเป็นประโยชน์ต่อชีวิตอย่างไร
แท้จริงหรือไม่” 1 สิงหาคม 2525
สวนลุมพินี
 13. อภิปราย “เด็กฮาร์ดและผู้ใหญ่ฮาร์ด” 15 สิงหาคม 2525
สวนลุมพินี
 14. อภิปราย “ธรรมะกับการเมือง” 5 กันยายน 2525
สวนลุมพินี
 15. อภิปราย “ทารุณกรรมที่มนุษย์กระทำต่อมนุษย์ในปัจจุบัน” 3 ตุลาคม 2525
สวนลุมพินี
 16. อภิปราย “วงเวียนชีวิตทุกข์และกระแสชีวิตไร้ทุกข์” 31 ตุลาคม 2525
สวนลุมพินี
 17. อภิปราย “ผู้ปฏิบัติธรรมกับความมั่นคงของศาสนา” ไม่ระบุปี
 18. คติสำหรับปีใหม่ 2 มกราคม 2526
สวนลุมพินี
 19. อภิปราย “ความรักในศาสนา” ไม่ระบุปี
 20. อภิปราย “กฎแห่งกรรม” 30 มกราคม 2626
สวนลุมพินี
 21. อภิปราย “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” 9 กรกฎาคม 2526
ครุศาสตร์ จุฬาฯ
 22. ประชุมวิชาการ “ศาสนากับการพัฒนาจิตใจในสังคม
ปัจจุบัน” 9-10 กุมภาพันธ์ 2527
 23. อภิปราย “ทำสมาธิวันละนิดจิตแจ่มใส” 4 พฤษภาคม 2527
 24. อภิปราย “หนังสือเรื่องพระพุทธานุศาสตร์ระดับมัธยมศึกษา
ตอนปลาย” 9 กรกฎาคม 2527
 25. กระบวนความคิดแบบวิทยาศาสตร์เปรียบเทียบกับวิธีคิด
ของพระพุทธองค์” 10 กรกฎาคม 2527
 26. อภิปราย “หัวใจของศาสนาพุทธ” (อภิปรายของศาสนาต่างๆ) 17-18 มกราคม 2528
ธรรมสถาน จุฬาฯ
 27. อภิปราย “ศาสนากับสันติภาพ” 4 สิงหาคม 2528

28. อภิปราย "ปัญหาศาสนา"	ไม่ระบุปี
29. ประชุมวิชาการ "ศาสนากับการเมือง"	23-28 มกราคม 2529
30. งานวันวิสาขบูชาและธรรมสมโภช	22 พฤษภาคม 2529 หอประชุม จุฬาย
31. เสวนา "วันสันติภาพไทย"	16 สิงหาคม 2529 ธรรมสถาน จุฬาย
32. ประชุมวิชาการ "การสื่อสารเพื่อศาสนาธรรม"	21-22 มกราคม 2531
33. อภิปราย "โบสถ์วัดสวนแก้วกับยุคสมัย"	1 กุมภาพันธ์ 2531
34. เสวนาเรื่อง "โรคจิตกับกรรมฐาน"	9-10 กันยายน 2531 ธรรมสถาน จุฬาย
35. เสวนา "กรรมกับการเวียนว่ายตายเกิด"	10 กันยายน 2531 ธรรมสถาน จุฬาย
36. ประชุมวิชาการ "ภาวะสูงสุดทางศาสนาและปรัชญา"	18-20 มกราคม 2532
37. อภิปราย "พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย"	12 มิถุนายน 2532 ธรรมสถาน จุฬาย
38. ประชุมวิชาการ "บทบาทของศาสนาในยุคอุตสาหกรรมใหม่"	15-16 กุมภาพันธ์ 2533 ธรรมสถาน จุฬาย
39. ประชุมวิชาการ "กุศโลบายในการเผยแผ่ศาสนาธรรม"	7-8 กุมภาพันธ์ 2534
40. ประชุมวิชาการ "ศาสนากับวิกฤตการณ์ของโลก"	4-5 กุมภาพันธ์ 2536 ธรรมสถาน จุฬาย
41. ประชุมวิชาการ "ศาสนาต่อบุคคลแห่งยุคสมัย"	27-28 มกราคม 2537 ธรรมสถาน จุฬาย
42. ค่ายประชุมปฏิบัติการ "บทบาทของฆราวาสในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา"	4-8 เมษายน 2537 ชะอำ
43. ประชุมวิชาการ "ศาสนากับคุณค่าความเป็นมนุษย์"	22-23 มิถุนายน 2538 ธรรมสถาน จุฬาย

ผลงานริเริ่มซึ่งเป็นคุณประโยชน์พัฒนาวิชาการ

- เป็นผู้ริเริ่มตั้งหน่วยวิชาอิเล็กทรอนิกส์ขั้นในแผนกวิชาฟิสิกส์ โดยเริ่มทำการสอนวิชานี้และจัดสร้างห้องปฏิบัติการอิเล็กทรอนิกส์ขึ้น เมื่อ พ.ศ.2496 ได้ทำโครงการเสนอและได้รับความช่วยเหลือทางอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์จำนวนมากจากบริษัทออมัส เดอลารู ในการปรับปรุงห้องปฏิบัติการให้เป็นปีกแผ่น ในปัจจุบันวิชาอิเล็กทรอนิกส์เป็นสาขาสำคัญอันหนึ่งในแผนกวิชาฟิสิกส์
- เป็นผู้ริเริ่มสร้างกล้องดาราศาสตร์ขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลาง 12 นิ้วขึ้น ใช้เป็นอุปกรณ์

การศึกษาและวิจัย ในแผนกวิชาฟิสิกส์ เมื่อ พ.ศ.2501 กล้องนี้ซึ่งตั้งอยู่บนดาวฟ้าตีฟิสิกส์ ได้เป็นประโยชน์อย่างมากในการสอนดาราศาสตร์และในการเผยแพร่วิชาดาราศาสตร์ไปสู่ประชาชน

3. เป็นผู้ริเริ่มตั้งสาขาวิชาดาราศาสตร์และฟิสิกส์ดาราศาสตร์ขึ้น ในแผนกวิชาฟิสิกส์ ตั้งแต่ พ.ศ.2501 ต่อมาใน พ.ศ.2507 ก็จัดตั้งหลักสูตรปริญญาโททางฟิสิกส์ดาราศาสตร์ขึ้น
4. เป็นผู้ก่อตั้งธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2521

งานพิเศษอื่น ๆ

1. เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ ทำหน้าที่รัฐสภา พ.ศ.2517-2518
2. เป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2517-2518
3. เป็นกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาวิทยาศาสตร์กายภาพและคณิตศาสตร์ พ.ศ.2516-2529
4. เป็นประธานกรรมการจัดตั้งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมชั้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2516
5. เป็นกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ.2517-2518 และเป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาสภาพแวดล้อมทางสังคมและกายภาพที่มีผลต่อการศึกษา
6. เป็นผู้อำนวยการธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2521 - ปัจจุบัน)
7. เป็นกรรมการบัญญัติศัพท์วิทยาศาสตร์ของราชบัณฑิตยสถานและลาออกหลายปีแล้ว
8. เป็นกรรมการสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นและเป็นกรรมการรางวัลนักวิทยาศาสตร์ดีเด่นของมูลนิธิส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ในฐานะผู้ถูกกล่าวถึง

มีบทความสัมภาษณ์และบทความที่กล่าวถึงผลงานทางความคิด แรงจูงใจในการแปลหนังสือ ให้วิเคราะห์วิจารณ์สังคม ฯลฯ ลงตีพิมพ์ในวารสารและหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ที่ผู้วิจัยยังไม่สามารถรวบรวมมาให้ครบหมดได้ นอกจากนี้ยังมีบทความเอ่ยถึงในฐานะเป็นผู้ถูกพระยัษฐะ อมโร (วินัย ละอองสุวรรณ) ลอกเลียนบทกวีนิพนธ์ ด้วย บทความต่าง ๆ ที่เอ่ยถึงอาจารย์ระวี มีดังนี้

1. “นักวิทยาศาสตร์ไทย” สมบัติ จำปาเงิน สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น เมษายน 2520 หน้า 53-67
2. “บุคคลที่น่าสนใจในปัจจุบัน ดร.ระวี ภาวิไล” ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์ สัมภาษณ์ วารสารวารสาร ปีที่ 19 ฉบับที่ 9 มีนาคม 2511 หน้า 10-11, 43-45
3. “ห้าหน้าที่ ระวี ภาวิไล นักดาราศาสตร์ผู้แปล สาธนา ของระพีพรนาถ ฐาภรณ์และปรัชญาชีวิต ของคาลิล ยิบราน” โลกหนังสือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 10 กรกฎาคม 2524 หน้า 88-91

4. “สัมภาษณ์ ดร.ระวี ภาวิไล” เลิศ อาพันธ์ สัมภาษณ์ นิตยสารแม่และเด็ก ปีที่ 5 ฉบับที่ 82 15 เมษายน 2525 หน้า 93-98
5. “สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เรื่องพุทธบริษัท” ไฮ-คลาส ปีที่ 6 ฉบับที่ 61 เดือน พฤษภาคม 2532 หน้า 42
6. “ผู้กะเทาะสังคมไทย : สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล” จัดวา กลิ่นสุนทร บรรณาธิการ สยามรัฐฉบับพิเศษ 40 ปี 25 มิถุนายน 2536 หน้า 47
7. “วาทะปรัชญาเมธี ระวี ภาวิไล” ไพโรจน์ อยู่มณฑียร สำนักพิมพ์สร้อยทอง เมษายน 2538
8. “เพลเจียริซึม : การลอกเลียนอย่างไรก็รอด” ดร.เลอสรร ธนสุกาญจน์ วารสารดุสิตพาห ปีที่ 40 ฉบับที่ 6 พฤศจิกายน-ธันวาคม 2536 หน้า 55-57
9. “เรื่องที่จับไม่ลง กรณีลอกมากับมือ งานวรรณกรรม ระวี ภาวิไล” มติชน ฉบับ 3 มีนาคม 2537 หน้า 17
10. “ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ปราชญ์แห่งยุค” Update คอลัมน์ทอล์กไทม์ ฉบับที่ 102 พฤศจิกายน 2537 หน้า 114-122
11. “แนววิธีดูสุริยุปราคาป้องกันถูกวิธี” เดลินิวส์ ฉบับ 3 พฤศจิกายน 2537 หน้า 26
12. “นักวิทยาศาสตร์อาวุโสประจำปี 2538 : ประวัติและผลงานโดยย่อของศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล” วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 49 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม-สิงหาคม 2538 หน้า 225-229
13. “ระวี ภาวิไล นักดาราศาสตร์คนดัง ยุคสุริยุปราคาเพื่อสูงสุดขีด” มติชน ฉบับ 14 ตุลาคม 2538 หน้า 4
14. “ศ.ดร.ระวี ภาวิไล : มนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพภายในที่จะพัฒนา” อมรินทร์ (นามแฝง) กระจกเงา ปีที่ 3 ฉบับที่ 16 พฤศจิกายน 2538 หน้า 40-46

ชีวิตครอบครัว

2502 สมรสกับ นางสาวอุไรวรรณ คำมณเฑียร ชาวจังหวัดเชียงใหม่
มีธิดาและบุตร รวม 3 คน คือ ภาสุรี ภาสกร(นรินทร์) และ อรุณ ภาวิไล

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน

- 2494 เหรียญพระบรมราชาภิเษก ร.9
- 5 ธ.ค. 2496 จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
- 5 ธ.ค. 2498 จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
- 5 ธ.ค. 2510 ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
- 5 ธ.ค. 2512 ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
เหรียญรัตนาภรณ์

- 5 ๕.ค. 2513 เจริญจักรพรรดิมาลา
- 5 ๕.ค. 2517 ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
- 5 ๕.ค. 2520 ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
- 5 ๕.ค. 2523 ประถมาภรณ์ช้างเผือก

- 5 ๕.ค. 2526 มหาวชิรมงกุฎ
- 5 ๕.ค. 2527 ตติยวิเศษจุลจอมเกล้า
- 5 พ.ค. 2530 ทุตติยจุลจอมเกล้า

งานหลังเกษียณอายุราชการ

1. ผู้อำนวยการธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. ศาสตราจารย์ กิติคุณ ในคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. อาจารย์สอนวิชามุขยกับสันติภาพ ของโครงการการศึกษาทั่วไป
4. อาจารย์สอนวิชา “รัฐบรรณัฐลิก” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. กรรมการบริหารโครงการเงินทุนวิจัยเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. กรรมการส่งเสริมศาสนาและจริยธรรมในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
7. ประธานอนุกรรมการอำนวยการ โครงการศึกษาหลักวิชาตามแนวพุทธศาสตร์
8. กรรมการบริหารและประธานกรรมการประสานงานวิชาการ ในโครงการสารานุกรมสำหรับเยาวชน ตามพระราชประสงค์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภาคผนวก ข

บทสัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล⁽⁶⁵⁾

เกี่ยวกับชีวิตในวัยเด็ก บิดา มารดา วัด และโรงเรียน

ตอนเด็ก ๆ พ่อผมพาเข้าไปเดินในวัดเลียบบ่อย ๆ ผมจำได้ พ่อผมเคยเป็นพระวัดเลียบ บวชวัดเลียบ ผมเคยไปเดินเล่นในโรงเรียนเสาวภา ยังติดใจต้นहुกวางใหญ่ของโรงเรียนเสาวภา ผมอยู่บ้านตึกแถว ที่ด้านหลังเป็นสนามเทนนิส บางครั้งคนตีลูกเทนนิสเข้าไปในบ้านผม บางทีอาจารย์สมัยนั้นบางท่านเล่นกอล์ฟ เคยตีลูกกอล์ฟตกเข้าไปในบ้าน พวกเราก็เอามาแกะข้างใน ยังจำได้ว่ามันเป็นก้อนยางซึ่งเขาพันกันหลายชั้น แล้วหุ้มด้วยยางสีขาว เพราะฉะนั้นมันถึงแข็งได้ ถ้าเข้ามาในบ้านเราก็ไม่ได้คืนหรอก เพราะว่าเด็กบ้านนี้ชอบแกะดู แล้วเราก็เอามาเล่นกัน ผมเกิดใต้หลังคาห้องแถวถนนบ้านหม้อนี้แหละ ตอนนั้นเป็นห้องแถวห้องเดี่ยวแล้วต่อมาพ่อจึงย้ายไปฝั่งตรงกันข้ามถนนเป็นห้องแถวคู่ แล้วก็เปิดร้านซ่อมพิมพ์ดีด น้องสาวคุณยายผมคือคุณยายสุข ได้สามีเป็นหมอแผนโบราณ ชื่อคุณตาหมอฉ่ำ ก็มาเปิดร้านแพทย์แผนโบราณ ห่างจากบ้านผมไปไม่กี่บ้านเดินถึงกัน พอหลังจากบ้านผมย้ายไปบ้านสวนฝั่งธนแล้วผมก็ยังเคยมาอนค่างบ้านนี้ เพื่อจะเรียนหนังสือภาษาอังกฤษตอนกลางคืน ที่โรงเรียนหุตะวณิชย์ที่อยู่ใกล้ ๆ กัน ตอนเด็ก ๆ นั้น ลูกน้องพ่อซึ่งอยู่กระต๊อบเล็ก ๆ ไม่ไกลนัก เอาผมขี่คอไปโรงเรียนหุตะวณิชย์ ตอนนั้นเป็นชั้นอนุบาลหรือประถม ติดกับโรงเรียนหุตะวณิชย์ มีบ้านเพื่อนผมคนหนึ่ง ต่อมาเขาเป็นหมอ เขาเป็นลูกของเจ้าแก้วนวรัฐบ้านหม้อ เดิมแซ่เปี้ย ต่อมาเปลี่ยนเป็น “มโนมัยอุดม” ชื่อหมอเล็ก มโนมัยอุดม บริเวณใกล้กันนั้น มีโรงงานแสงโครด นีออน Claude คงจะเป็นชื่อเจ้าของ ซึ่งผมคิดว่าเป็นโรงงานทำหลอดนีออนแห่งแรกในประเทศไทย คือมีหลอดแก้วแล้วก็ใส่ปรอทเข้าไป ข้างหน้าโรงงานเขาจะเอาหลอดที่แตกเสียแล้วมาทิ้งผมไปนั่งเก็บและเลือกเอาหลอดที่มีปรอทเหลืออยู่ข้างใน เล็ก ๆ น้อย ๆ เอามาสะสมเอาไว้เล่น รวมทั้งหลอดด้วย ช่วงนั้นอยู่มัธยมต้น

แถวนี้มีร้านช่างทองจีน ทำทองรูปพรรณหลายร้านทีเดียว ถัดมาก็มีเพื่อนคนหนึ่งอยู่ร้านขายของชำ อยู่ติดร้านช่างทอง ชื่อวีระ ต่อมาเรียนวิศวกรรม ปัจจุบันไม่ทราบอยู่ที่ไหน ใกล้ ๆ กันก็มีร้านขายเครื่องทำทองพวกน้ำกรด แถวนี้อยากซื้อกรดอะไรก็ไปซื้อได้ ผมโตขึ้นมาแถวนี้ แถวบ้านหม้อ

มีญาติพี่น้อง เป็นญาติข้างแม่ มีฝีมือช่าง อยู่ใกล้คลองแถวถนนอัษฎางค์ เวลาหน้าน้ำ น้ำท่วมก็ไปเล่นดอกไม้ไฟ ดอกไม้ไฟน้ำกัน ไปทางตรอกซี้เสื่อย มีร้านขายกาแฟ ตรงตรอกนี้ เอาซี

(65) สัมภาษณ์ครั้งที่ 1 ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันอังคารที่ 19 กันยายน

2538

ครั้งที่ 2 ณ บ้านพักอาจารย์วัฒนา ภาวิไล จังหวัดเชียงใหม่ วันศุกร์ที่ 27

ตุลาคม 2538 และสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์ ตั้งแต่ มิถุนายน 2538-

กุมภาพันธ์ 2539

เลื่อยมาเทเอาไว้ เวลาเขาเอาน้ำแข็งมาส่ง ก็เอาซีลี่ยกกลับไว้ บางวันเช่น วันเสาร์อาทิตย์ ร้านกาแฟจะมาตั้งเตาแต่เช้าเพื่อเอากาแฟมาคั่ว หอมไปทั้งซอยทีเดียว ผมมีเพื่อนแถวนี้ตั้งแต่ออยู่ประถม คนหนึ่งชื่อประพาศ อีกคนชื่อนิธย์ ก็ขี่จักรยานมารับไป ซ้อนกันไปเที่ยวเล่นบางที่ก็ไปจนถึงสนามหลวง

ผมหัดว่ายน้ำที่คลองเล็ก ๆ ที่ออกไปปากคลองตลาด ผมสอบว่ายน้ำลูกเสือ ม.1 สวนกุหลาบที่คลองนี้ เมื่อเป็นเด็กเคยไปดูหนังที่โรงหนังบ้านหม้อ หนังที่ประทับใจมากในวัยเด็กคือ All Quiet on the Western Front ของ Erich Maria Remarque แต่ง ที่ตั้งชื่อเป็นไทยว่า “เลือดทหารหนุ่ม” เป็นหนังต่อต้านสงคราม ตอนนั้นผมก็ไม่ทราบว่าเป็นหนังต่อต้านสงคราม แต่ว่าชอบเรื่องทหาร เพราะใส่หมวกแบบเยอรมัน มียอดแหลม ๆ ตอนสุดท้ายของเรื่องนั้นตัวเอกของเรื่องซึ่งเป็นทหารหนุ่มของเยอรมันเห็นผีเสื้อบิน ก็ไปไล่ตามจับผีเสื้อเลยถูกยิงตาย

มีเพื่อนผมคนหนึ่งสมัยอยู่ ม.3 วันหนึ่งมาบอกว่า “นี่วี จะทำอะไรให้ดูเอาไหม?” ผมก็บอกว่า “เอาซี” เขาพาผมขึ้นไปสะพานพุทธ แล้วถอดเสื้อผ้าเหลืองแต่กางเกง กระโจนลงไปแม่น้ำเจ้าพระยา เขาต้องการแสดงว่าเขาแน่ พอตำรวจเห็นเข้าก็ขี่มือโหวกเหวกอยู่ฝั่งพระนคร เขาว่ายน้ำไปขึ้นฝั่งธน ผมก็เก็บเสื้อผ้าเขากลับ

ด.ช.ระวี กับพี่ชาย

อุดม พี่ชายผมสำเร็จโรงเรียนช่างกรรมทาง พ่อพาออกจากโรงเรียนสวนกุหลาบไปเข้าที่โรงเรียนวังบูรพา พอสำเร็จแล้วก็ไปเข้าโรงเรียนกรมทาง ก็ไปเป็นช่างทาง เขาไม่ทันเกษียณก็สิ้นชีวิตที่ภาคใต้ อายุสั้น สมัยหนุ่มอาจจะตี้มมาก แม้จะมาเลิกภายหลังแต่ก็ยังมีผลต่อมา

ตอนเป็นเด็กโตมาด้วยกัน เขาว่าผมเป็นคนเกเรกว่าพี่ชายของผมด้วยซ้ำไป คือที่หลังโรงเรียนสวนกุหลาบตอนกลางคืน จะมีแผงลอยมาขายตี้มเลยสองฝั่ง ราคาของ “อะไร ๆ ก็สิบสตางค์” ขายสารพัดจะขาย ทุกอย่างสิบสตางค์หมด ผมไปซื้อสนับมือมาไว้ ไม่รู้ไปทะเลาะอะไรกับพี่ก็ไม่ทราบได้

อีกเรื่องหนึ่งที่ผู้ใหญ่มาแล้วให้ฟังอยู่เรื่อยก็คือ พี่ชายผมเขาเลี้ยงปลา แล้วผมโกรธอะไรก็ไม่ทราบ ผมเอายานต์ตุ้ไปโรย มันเป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่พูดกันไม่จบเลยว่าผมมันร้าย แต่พี่เขาก็ไม่ค่อยได้ตอบอะไรผม

บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย

พ่อผมเป็นคนดู อย่างที่เขาว่าคนสุพรรณเป็นคนดูหรือเปล่าไม่รู้นะ พ่อผมเคยมาแล้วให้ฟังว่าไปซื้อของที่ลำเพ็ง พกปืนไปด้วย ช่วงนั้นเป็นช่วงที่เสรีไทยเพิ่งกลับมา พ่อไปซื้อของที่ลำเพ็ง แล้วพูดไม่เข้าหู คิวักปืนออกมาเลย พ่อเป็นคนไม่กลัวคน แล้วคงจะมีเรียกว่าซีโมโห ถ้าโกรธก็โกรธแรง

ตามคำที่คุณแม่เล่า คุณตาผมเป็นทหาร มียศร้อยโท ร้อยโทหม่อมราชวงศ์ หรือ
 ยุคันธร คุณยายชื่อแสะ อยู่ในสกุล นวะมะรัตน์ พวกสกุล นวะมะรัตน์ นั้น ต้นสกุลเป็นขุนนาง
 ระดับหนึ่ง มีที่ทางถิ่นฐานอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ ใกล้ ๆ สะพานที่ข้ามคลองบางกอกใหญ่ ถ้า
 ไปจากวงเวียนใหญ่ข้ามคลองบางกอกใหญ่ ถิ่นฐานของสกุล นวะมะรัตน์ จะอยู่บริเวณนั้น ต้น
 สกุลเรียกว่า พระแก้ว นวะมะรัตน์ คุณยายแสะได้กับ ม.ร.ว. ทรัพย์ ซึ่งเป็นนายทหารม้า แล้วก็ไป
 ประจำอยู่จังหวัดนครราชสีมา แต่ผมยังสืบไม่ได้ว่าไปอยู่ตรงไหน กรมทหารม้านั้นเคยอยู่ที่ไหน
 และเดี๋ยวนี้ไปอยู่ไหน ที่นี้ ม.ร.ว. ทรัพย์ นี้เต็มแก่ โงงเงงโงงเงงขึ้นมาว่าอย่างนั้น ก็เลยเสียชีวิต
 ตั้งแต่อายุยังน้อย และลูกสาวคนเดียวคือคุณแม่ผม ม.ล.หญิง สุหร่าย อายุเพียงไม่เท่าไร ยัง
 เล็กมาก ที่นี้ฐานะก็แยะ พอ ม.ร.ว. ทรัพย์ สิ้นชีวิตไป คุณยายแสะก็พาคุณแม่มาอยู่ห้องแถว แถวริม
 หน้า วัดเสียบ มาซื้อจักรแล้วก็รับจ้างเย็บผ้า แม่ผมก็ไปเรียนโรงเรียนศึกษานารี เรียนได้
 เพียงมัธยมสองก็ลาออก เพราะไม่มีเงินเรียน คุณแม่ไม่ได้จบถึงชั้น ม.6 ต้องออกมาช่วยคุณยาย
 เย็บผ้า ได้ตัดเย็บเสื้อผ้าให้ลูก ๆ ทุกคนใช้จนเรียนจบ พวกกางเกงขาสั้นอะไรอย่างนี้

ย้อนมาเรื่องทางพ่อ คุณปู่กับคุณย่าสี่ เป็นชาวหมู่บ้านวัดบางปลาหมอ อยู่ด้านหลัง
 ถัดจากวัดใหญ่ของสุพรรณ คือวัดป่าเลไลยก์ ถัดวัดป่าเลไลยก์ไปนั้นก็ยังมีสนามบินของสุพรรณ
 เดี่ยวนี้หมดแล้ว ไม่มีแล้ว ถัดจากสนามบินไปก็เป็นวัดบางปลาหมอ ปู่กับย่าสี่ มีลูกหลายคน
 ลูกโตก็คือพ่อผม พ่อผมมาบวชอยู่ที่วัดเสียบ จะบวชก่อนแล้วมาอยู่หรือมาบวชที่วัดเสียบผมก็
 จำไม่ได้

หลวงปู่ชีพ หลวงปู่โต๊ะ

ผู้ที่พ่อผมบอกว่าเป็นอาจารย์ชื่อหลวงปู่ชีพกับหลวงปู่โต๊ะ วัดเสียบ แล้วทั้งสององค์นี้
 เวลาที่ผมจะสอบ พ่อก็จะพาผมไปรดน้ำมนต์หลวงปู่ เรียกว่า พ่อผมนี้จะนึกถึงอุปัชฌาย์อาจารย์
 อยู่เสมอ พระภิกษุวัน นี้จะบวชอยู่ไม่ทราบก็พรรษา แต่ว่าสอบได้นักธรรม ระดับชั้นที่ไม่ต้อง
 เป็นทหาร ที่นี้พระภิกษุวันคงจะบิดบาบไปพบกับคุณยายและคุณแม่ผม ในที่สุดก็สึกออกมา
 แต่งงานในปี 2465 พี่ชายผมเกิดปี 2466

หลังปี พ.ศ.2477 หลังจากข้ามฝากไปอยู่บ้านสวนฝั่งธน ใกล้วัดสังข์กระจายแล้ว ใน
 สวนบ้านผมมีไม้เบญจพรรณ มีต้นจันทน์ ตอนเด็ก ๆ พวกเราชอบไปเก็บลูกจันทน์ที่หล่นลงมา
 ดม บางทีก็หาทางสอยลงมา แต่วันนั้นไม่ทราบว่าทำไมพ่อป็นขึ้นไปบนต้นจันทน์ แล้วตกลงมา
 สูงด้วย ต้องมานอนให้น้ำให้ข้าว ก็มีการรักษาพยาบาลกัน มีผู้เสนอว่ามียาอยู่ตำรับหนึ่ง ที่เอา
 มาผสมกินกับเหล้า แต่พ่อบอกเด็กชาดว่า “ไม่กิน”

พ่อมาแล้วภายหลังว่าที่ไม่กินยาผสมเหล้านั้น เพราะว่าตอนพ่อจะสึกนั้น อุปัชฌาย์⁽⁶⁶⁾ ของพ่อ ซึ่งผมไม่ทราบว่าเป็นใคร ไม่หลวงปู่ชีพ ก็หลวงปู่โต๊ะ ถ้าลูกศิษย์จะสึกนี้ จะต้องรับศีล ข้อใดข้อหนึ่งเลือกเอาเองว่าจะถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตลอดชีวิต พ่อเล่าว่านี่ก็ไปนึกมา ข้ออื่นคงไม่สำเร็จ เอาข้อห้ามดื่มสุราที่แหละ เพราะฉะนั้นพ่อนี้ไม่ดื่มสุราตลอดชีวิต

คุณปู่คุณย่าและญาติทางสุพรรณ

ปู่ฉันนี่ผมจำได้ พ่อผมพาไปสุพรรณในบางครั้ง ปู่ฉันรู้สึกจะตายก่อนย่าสี่ ผมจำปู่ฉันได้ว่านั่งเจียนไม้ที่จะนำเอาไปไว้วัด เป็นงานของวัดอาจจะก่อพระเจดีย์ทราย แล้วทำยอดพระเจดีย์ ทรายหรืออะไรทำนองนั้น ตอนปู่เสีย พ่อพาไปเผาปู่ ตอนนั้นผมบวชเป็นเณรไป จำได้ว่ายายยังอยู่ต่อมาอีกหลายปี ในสมัยนั้นพวกสุพรรณไป ๆ มา ๆ หาพ่อผมเสมอ แต่ผมจำไม่ได้ใครไปใครมาบ้าง

คุณแม่ในทัศนะของอาจารย์

คุณแม่เป็นคนเงียบ แล้วเราคิดว่าคุณแม่ของเราสวย แม่ไม่เคยตีลูกเลย คอยแต่ห้ามพ่อ ด้วยเข้าไป ตอนผมเป็นเด็กอยู่บ้านหม้อ พ่อห้ามไม่ให้ไปเล่นน้ำฝนตอนฝนตก เราพี่น้องออกไปเล่นกัน ก็เลยโดนตี คุณยายก็เลยชวนออกไปอยู่บ้านอื่นเลย ไม่ชอบใจมาตีหลาน ความตึงเครียดเกิดขึ้นทันที เพราะเราเล่นน้ำฝน แม่อยู่เพื่อลูก ตอนเด็ก ๆ ก็อ่านหนังสือให้ลูกฟัง ก็อ่านแล้วอ่านอีก

คุณแม่มีเชื้อพระวงศ์ในขณะที่คุณพ่อเป็นลูกชานา มีปัญหาทางสังคมแวดล้อมหรือไม่

ผมไม่ได้มีความรู้สึกว่ามีข้อนี้แหละ ไม่รู้สึกอะไรตลอดมาตั้งแต่เป็นเด็ก เพราะในที่สุดคุณพ่อก็มาซื้อที่ของญาติคุณแม่ที่อยู่หลังวัดสังข์กระจาย ก็ไม่เห็นมีใครเขารังเกียจพ่อผม

(66) พระอุปัชฌาย์ของพ่อวัน ภาวิไล น่าจะเป็นพระธรรมดิลก(อิม) เจ้าอาวาสวัดเสียบในขณะนั้น (2448-2466) แต่ในเวลาทีลาลิกขานั้น เจ้าอาวาสอาจมอบหมายให้หลวงปู่ชีพหรือหลวงปู่โต๊ะ ทำหน้าที่แทนได้ ดูคำสัมภาษณ์พระศรีวิสุทธิโมลี (ชูป มหาวีโร) รักษาการเจ้าอาวาสวัดราชบูรณราชวรวิหาร (วัดเสียบ) องค์กรปัจจุบัน (2535-)

งานของพ่อเป็นอย่างไร

พ่อทำกิจการอะไรเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ประยุกต์แยะ เช่น พยายามจะทำเครื่องซูปนิกเกิล เมื่อย้ายร้านไปอยู่ฝั่งตรงข้ามถนนบ้านหม้อนั้น ก็จ้างเขาทำถังไม้ใหญ่ เอายางมะตอยราดข้างใน เพื่อจะได้ทนน้ำกรด ซื่อน้ำกรดมา ซื่อแอมโมเนียมไฮดรอกไซด์เข้มข้นมา แอมโมเนียมไฮดรอกไซด์นี้ของประหลาดของผม เพราะว่าพ่อเปิดจุกขึ้นมามันเดือด มันมีขวดสีน้ำตาลใส่กรดในตริก มีบางขวดมีหัวกะโหลกไขว้ พวกไซยาไนด์ ที่จะใช้ในการซูปโลหะ สารพัดมี พ่อไม่ให้ยุ่ง แต่เราไปแอบยุ่ง คือพ่อสนใจที่จะทำของพวกนี้ โดยที่คิดเอาเองแล้วพยายามไปหาเจ้าหน้าที่กรมวิทยาศาสตร์ ก็ธรรมดาได้รับความเอาใจใส่ช่วยเหลืออย่างเสียมิได้ ระบบราชการ

พ่อก็พยายามกลั่นน้ำมันละหุ่ง ละหุ่งแยะ จะทำน้ำมันหล่อลื่น (lubricant) เอาละหุ่งมาตั้งแต่เป็นเม็ด หนึ่งแล้วคั้นน้ำมันออกมา น้ำมันปนอยู่กับน้ำ ก็แยกน้ำออกจากน้ำมัน เราเป็นเด็กเราเห็นอยู่รอบตัว ขวดน้ำมันเป็นแถวเลย ในที่สุดก็ไม่สำเร็จ แต่พ่อก็มีประสบการณ์มากมาย เช่น น้ำมันละหุ่งเป็นสีอย่างนี้ ทำอย่างไรให้มันขาว ต้องใช้ถ่าน คือเอากะลามะพร้าว มาเผาเป็นถ่านกะลามะพร้าว แล้วก็เอามากรอง พ่อทดลองเอง เพราะพ่อไม่ได้เรียนหนังสือมา พ่อเรียนนักธรรม พ่อทำทุกทางที่จะเป็นทางหากิน ความจริงโอกาสที่พ่อจะมาช่วยกันนี้มันน้อย เพราะพ่อต้องไปหากิน หามาเลี้ยงลูกตั้งแปดคน แล้วพ่ออยากให้ลูกได้เรียนเต็มที่ นี่คือหลักของพ่อในสมัยก่อนโน้น คนส่วนใหญ่ก็อยากจะให้ลูกออกมาทำงาน ผมเองตอนจบ ม.6 แล้วจะไปเข้าที่ไหนดี ผมนึกถึงหลายทาง เพราะว่าเราไม่มีเงิน ตอนนั้นมีโรงเรียนกรมวิทยาศาสตร์ ผมก็บอกพ่อว่าจะไป พ่อไม่ยอม พ่อพาไปหาญาติของแม่ที่คลองบางหลวงนั่นแหละไปขอกู้เงินเขา ในตอนนั้นพ่อพูดกับผม แต่ผมจำคำพูดของพ่อไม่ได้ พ่อบอกทำนองว่าอย่างไรก็ต้องส่งให้ดีที่สุด

ความทรงจำในวัยเด็ก

แม่บอกว่าตอนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีคนชวนพ่อให้เข้าไปร่วม แต่พ่อไม่เอา แม่บอกพ่อไม่ยุ่งการเมืองเลย อันนี้อาจจะตกมาถึงพวกเรา พวกเราไม่ยุ่งการเมืองเลย ตอนนั้นประทับใจหนังสือพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) แม่เอามาอ่านให้ฟังประทับใจ 2 เล่ม

มีบทกวีที่แปลจาก An Elegy Written in a Country Church Yard ของ Thomas Gray แปลโดยท่านเจ้าคุณอนุमान และพระยาอุปกิตศิลปสาร แต่งเป็นกลอนดอกสร้อย ชื่อ “รำพึงในป่าช้า”

“วังเฮ้ยวังเวง หง่างเหงงย่ำค้ำระฆังชาน ผุงวิ้วควายฝ้ายลาทิวากาล
ค่อยค่อยผ่านท้องทุ่งมุ่งถิ่นตน.....”

ที่นั่นมันมีบทหนึ่งซึ่งผมจำได้ มันสอดคล้องกับความคิดของผมว่าเป็นความคิดปรารถนาความ
สงัดวิเวก ความว่า

“คือไม่ลุยเลือดหนึ่ง บัลลังก์ราช”

ถ้อยคำนี้มันติดมาในใจอยู่เรื่อย (เงียบ.....คิด....) ในบทนี้มันมีหลายอย่างที่ผมคิดว่ามันมีอิทธิ
พลเหมือนกัน คือความคิดในเรื่องวิถีชีวิต (เงียบ....)

อีกเล่มหนึ่งที่เราชอบก็คือ มูลบทบรรพกิจของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยาง
กูร) อาจจะเป็นโรงพิมพ์วัดเกาะ มันมีรูปประกอบ ภาพประกอบนั้นเป็นภาพ woodcut เป็น
ภาพที่เราดูแล้วก็คิดฝันไปต่าง ๆ นานา คือพระไชยสุริยา พาพระมเหสี มาอยู่ในลำสำเภา บทที่
ชอบร้องคือ

“ขึ้นกบดบัทศจรรย์ เสียงครื้นครั่นทั้งเขาหลวง” แล้วมันก็มีรูปประกอบ “นก
หก ตกรังรวง ลัตว์ทั้งปวงง่วงโงนงน” ที่เรารู้สึกสนุกคือ “สององค์ทรงสังวาส โลกธาตุหวาด
หวั่นไหว ตื่นนอนอ่อนอกใจ เดินไม่ได้ให้อาตรู” เรารู้ว่ามันสนุก วันหนึ่งผมถามแม่ว่า “แม่ ๗
สังวาสนี่มันอะไร” แม่ไม่ยอมตอบ

และมีอีกตอนหนึ่งที่ทำให้เกิดความประทับใจคือ

“เข้าฉานนานนับเดือน ไม่เขยื้อนเคลื่อนกายา

จำศีลกินวาตา เป็นผาสุกทุกเดือนปี”

แม่อ่านหนังสือให้ฟังอ่านแล้วอ่านอีก กลับมาบ้านต้องเห็นแม่

ว่าด้วยเรื่องครูอาจารย์และหนังสือ

เกี่ยวกับอาจารย์ พลโทพระยาศลีวิธานนิเทศและหลวงประวัตินววิชุกาโร

ผมมีความรู้สึกส่วนตัวว่าท่านให้ความเมตตาผมมากเป็นพิเศษ ท่านเจ้าคุณท่านเรียน
คณิตศาสตร์ แต่ไป take course ทางดาราศาสตร์ด้วย ท่านมาสอนเป็นอาจารย์พิเศษ สอน
วิศวะรังวัด, แผนที่และสอนเกี่ยวกับดาราศาสตร์ ท่านเคยเป็นนายกสมาคมวิทยาศาสตร์ ผม
เรียนจุฬาฯ ปี 3 ก็ไปช่วยงานท่านเจ้าคุณ ทำงานสมาคมวิทยาศาสตร์มาเรื่อย ๆ ท่านให้ความ
สนิทสนมเหมือนกับผมเป็นลูก เป็นความรู้สึกที่ลึกซึ้งกินใจ และสม่ำเสมอกับท่านเจ้าคุณ แม้จน
ท่านสิ้นไป

ส่วนท่านคุณหลวงประวัตินววิชุกาโรก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความรักและเมตตาแก่ผม
แต่ท่านอายุสั้น ผมไปต่างประเทศกลับมาท่านก็สิ้น หลังจากหลวงประวัติฯ แล้วก็ไม่มีใคร
ประทับใจ

เกี่ยวกับงานของกฤษณามูรติ

อิทธิพลของกฤษณามูรติที่เกี่ยวกับความคิดของผมนี้ตั้งแต่ก่อน 2499 คือตอน 2492 ผมไปต่างประเทศ ผมไปเที่ยวตามร้านขายหนังสือต่าง ๆ ก็มีของ Theosophical Society ที่เขาเอากฤษณามูรติมาเป็นตัวทรงของพระเมตไตรย ประวัติกฤษณามูรติที่พิลึกกึกกือ เป็นลูกครูที่มีทราส แล้วพวก theosophy ไปมองเห็นว่าคนนี้เป็นร่างทรงของพระเมตไตรย เขาเชื่อเรื่องที่ผมใช้คำว่า The Master ที่ผมใช้คำว่า “ฤษี” ฤษีป่าหิมพานต์ ผู้สำเร็จซึ่งยังอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งยังติดต่อกับจิตกับพวก Theosophy ได้ ก็สนับสนุน Theosophy ว่าจะมีพระเมตไตรยมากำเนิดเรียกว่า World Teacher พวกนี้อามาเลี้ยง จะให้เข้า Oxford เข้าไม่ได้ ต่อมาก็ walk out จากสมาคม Theosophy แต่สมาคมก็ยังพิมพ์งานของเขาอยู่ ผมก็ยังซื้อหาอ่านอยู่เรื่อย และในยุคนั้น อังกฤษกับออสเตรเลีย ติดต่อกันอยู่เรื่อยในทาง Intellectual คือ 1949 - 1952 (2492-2495) ผมก็ยังอยู่ในออสเตรเลีย ผมก็อ่านงานของกฤษณามูรติ มากมาย

แต่ตอนนั้นอาจารย์ไม่ได้เอ่ยถึงกฤษณามูรติเลย

ทำไมถึงไม่เอ่ยผมก็ไม่รู้ และต่อมาภายหลังผมมาพบว่าสิ่งที่กฤษณามูรติพูดนั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วทั้งหมด กฤษณามูรตินี้จริง ๆ แล้ว ผมเพิ่งมาอ่านในภายหลังว่านับถือพระพุทธเจ้ามากเหลือเกิน แต่ตัวเองไม่รู้ว่าเป็นอะไรกันแน่ แล้วก็ character ซึ่งตัวเองไม่เข้าใจ บางครั้งก็เป็นคนทรงจากพระนารายณ์ บางครั้งก็เป็นตัวของตัวเองอย่างเหลือกำลัง บางครั้งสิ่งที่พูดออกมาก็เป็นธรรมชาติซึ่งเหลือเกินแบบธรรมชาติในพระพุทธรูปศาสนาก็มีอิทธิพลต่อความคิดของผมในระยะนั้นมาก ก่อนที่ผมจะหวนกลับมาเข้มข้นในทางพระพุทธศาสนาแล้วก็มาทำสติปัญญา อะไรทำนองนี้

ท่านพุทธทาสกับงานของกฤษณามูรติ

ผมมาพบภายหลังว่าท่านพุทธทาสท่านติดตามและศึกษาความคิดของกฤษณามูรติ ท่านศึกษา มีคนบอกผมในสมัยนั้น ในรุ่นเดียวกัน ศิริชัย นี่เขาเป็นคนรุ่นเดียวกับคนในกลุ่มคุณเคยกัน คุณศิริชัย นฤมิตรเรขการ เขาเป็นทั้งเพื่อนและเป็นทั้งลูกศิษย์ของแสงอรุณ รัตกสิกร เวลาผมตั้งชมรมวันเสาร์ในคณะวิทย์ นั้น แสงอรุณ อยู่ปี 5 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ตอนนั้น แสงอรุณ ศิริชัย มาร่วมชมรมวันเสาร์กัน ผมไม่ทราบใครพูดถึงกฤษณามูรติ ทำให้ผมสนใจ ท่านเจ้าคุณลัดพลี ก็สนใจกฤษณามูรติ ผมก็มาทราบภายหลังว่าท่านเจ้าคุณลัดพลีท่านก็ไปวัดสวนโมกข์ ก็เลยโยงว่าท่านพุทธทาสต้องรู้จักงานของท่านกฤษณามูรติ นี่ผมมาโยงเอาในภายหลัง

เพื่อน โรงเรียน และกิจกรรม

ผมเรียนประถม 1 แล้วข้ามชั้นขึ้นไปประถม 3 เลย ไม่ต้องเรียนประถม 2 และไม่ต้องเรียนประถม 4 เพราะหลักสูตรตอนนั้นยังไม่มี ป.4 การศึกษามัธยมนั้นจบ ป.3 ก็ขึ้น ม.1 ถึง ม.8 แต่สมัยผมจะเรียนถึง ม.5 ให้พวก ม.6 ไปเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ เตรียมจุฬาฯ มีเตรียมทหารเกิดขึ้น ผมก็เลยกลายเป็นนักเรียนเตรียมรุ่น 2 มาเรียนเตรียมจุฬาฯ เลย รัฐบาลลด ม.7 และ ม.8 ไปเลย เป็นการปรับระบบการศึกษา

เขาพามาส่งตัวตอน entrance สอบเข้า ร.ร.เตรียมฯ นั่นคือ entrance เพราะจะเข้าอะไรก็บอกเขาเลย เตรียมแพทย์ เตรียมวิศวฯ เตรียมเภสัช เตรียมวิทยาศาสตร์ ถ้าจะไปเรียนอะไรนี่มันมีเตรียมทุกอย่าง ตอนนั้นผมระบุไปเลยว่า ผมจะเรียนเตรียมวิทยาศาสตร์ เพราะว่าตอนนั้นเล่นเครื่องบินมาพอ ผมไม่ได้สนใจว่าจะหากินอะไร ความคิดที่ว่าจะทำมาหากินอะไรนี่มันไม่มี ผมเลือกไปตามความสนใจ กับพ่อก็ไม่ได้แนะนำอย่างไร ขอให้เรียนก็แล้วกัน

ความสนใจเรื่องระเบิด สิ่งมหัศจรรย์เชิงวัตถุ

เพื่อนผมคนที่เอาหนังสือ science fiction มาให้ยืมอ่านชื่อ (นพ.) นัลดดา ศรียาภัย ปัจจุบันเกษียณแล้ว ตอนเข้าเตรียมจุฬาฯ รุ่นเดียวกัน แต่เขามาจากกรุงเทพคริสเตียน โรงเรียนเดียวกับวิชัย รัชตะนาวิณ ตอนอยู่ปี 1,2 ของโรงเรียนเตรียมฯ นัลดดา ก็เริ่มเอาหนังสือ science fiction ภาษาอังกฤษมา ผมก็เลยขอยืมเขาอ่านบ้าง ผมอ่านเรื่องมีลูกระเบิดเล็กๆ เท่าลูกแอปเปิล เวลานั้นระเบิดทั้งเมืองพังหมดเลย นี่คือการมาของ atomic bomb ที่นัก science fiction เขียนไว้ก่อนแล้ว พ่อของนัลดดาคือพระยาอรรณกรมมุนี เดิมเป็นเจ้าของกรมดูแลคนโทษ เจ้ากรมราชทัณฑ์ เจ้าคุณอรรณกรมชอบอ่านหนังสือ science fiction ชื่อหนังสือ science fiction เป็นประจำ นัลดดาเอามาผมก็ยืมอ่านบ้าง ผมก็ติดใจเหมือนกัน ผมคิดว่าที่ภาษาอังกฤษผมดีขึ้นก็เพราะอ่านหนังสือเหล่านี้ ตอนเตรียมจุฬาฯ ปี 2 นั้น ผมอ่านหนังสือภาษาอังกฤษหลายเล่ม เช่น ประวัติของเอ็ดิสัน เป็นต้น

เมื่อโดนระเบิด

ผมเคยทดลองที่จะเอาสารเคมีเคลือบไว้กับลวดทองแดงของสายไฟฟ้า แล้วคิดว่าเวลาผ่านไฟฟ้าเข้าไปในลวดทองแดงมันก็จะติดไฟ ผมเรียกว่าขนวนไฟฟ้า คิดถึงว่าเราก็จะได้กดปุ่มระเบิดอะไรก็ได้ เพราะฉะนั้นก็นึกถึงองค์ประกอบอะไรที่เหลว ๆ แล้วเอาลวดงอให้เป็นตัวยู นี้จุ่มลงไปแล้วตากแห้ง แล้วก็เอาไว้ให้ไฟฟ้าผ่านแล้วมันลุกขึ้นได้ เราจะเอาไว้ไปจุดระเบิดของดินปืนของอะไรก็ได้

ที่นี้ก็มีขวดเล็ก ๆ ขวดแก้วจุกก็เป็นแก้วด้วย ที่ซื้อมาใส่สารเคมีบางชนิด ส่วนผสมเท่าที่จำได้ก็มีผงละเอียด ที่ใส่เพื่อทำให้มันติด แล้วก็แอลกอฮอล์แล้วใส่ผงฟอสฟอรัสแดงและโปแตสเซียมคลอเรต

ปกติที่เคยเล่นคือเอาสองอย่างคือโปแตสเซียมคลอเรตกับฟอสฟอรัสแดงผสมกันค่อย ๆ เบาลง คือมันเป็นผงแห้ง แล้วเอาก่อนกรวดห่อกระดาษแล้วเอาผงนี้เทเข้าไป แล้วทำเป็นท่อขวาง มันจะระเบิดเป็นประทัดลมอย่างแรง นี่เป็นตัวอันตราย เราคิดว่าถ้าเราทำเป็นของเหลวแล้วมันจะไม่ระเบิด แล้วเราก็ไม่ทำให้มันกระเทือนด้วย พอผสมเสร็จแล้วเราก็วางตรงหน้า นั่งขัดสมาธิกับพื้น เราก็เริ่มแกะหลอดไฟฟ้า อยู่ ๆ มันระเบิดทั้งขวดเลย ขวดหายไปแล้ว เป็นลูกไฟ (อาจารย์ระวี ให้อุณหภูมิของขวดที่เป็นรอยแผลเป็น เกิดจากการโดนเศษแก้วระเบิดใส่ ทั้งแผลเป็นที่เศษแก้วไปติดที่ใต้คิ้วตาขวา ริ้วรอยปรากฏชัดเจนแม้เวลาจะผ่านมากกว่า 50 ปี)

นั่นเป็นอุบัติเหตุใหญ่ ๆ แต่เรื่องเล็ก ๆ นี่ผมทำมาเรื่อย คือผมทำซิลเวอร์อาเซทที่สีน เอซิลเวอร์ไนเตรทละลายเป็นน้ำยาขุ่น แล้วก็เอาอาเซทที่สีนผ่านเข้าไปใน solution นี้ แค่นั้นเองมันจะตกตะกอนเป็นตะกอนขาว ผมกรองมันด้วยความระมัดระวัง ถ้าแห้งแล้วนี่เป็นผงเอามาชนิดเดียว เอาวางไว้ เอาบูหรือจี้ นี้ระเบิดไปเลย บางทีเราเอาบูหรือมาเอาใส่ตรงกลางออกนิดหน่อย เอาผงนี้ใส่เข้าไปแทน เอาไปให้เพื่อนสูบ มีอยู่ตอนหนึ่งที่ตีจักรพงษ์ ผมเอาท่อซิลเวอร์อาเซทที่สีนใส่กระเป๋ากางเกง ตอนนั้นรู้สึกว่าเขาตีเล็ก ๆ ใส่เข้าไปด้วย เดินลงบันไดไปชั้นสองอยู่ ๆ มันระเบิดไป เนื้อไม้เป็นไร แต่กระเป๋ากางเกงขาด ตอนนั้นอยู่ปี 1 หรือปี 2 จุฬาฯ

สมัยอยู่เตรียมอุดมศึกษา ชื่อ phenol (carboric acid) ชื่อจากท้องตลาดที่เขาเอาไว้วาเชื้อโรค มาทำ trinitrophenol หรืออะไรนี่ แล้วมันออกมาเป็นแท่งเหลือง ๆ เขาว่าใช้ในสงคราม ผมทำขึ้นมาเองแล้วเอาไปให้อาจารย์ หลวงแมนวิชาประสิทธิ์ สอนเคมีที่โรงเรียนเตรียมฯ ดู pitric acid ที่เตรียมมา อาจารย์บอกเอาไปให้พัน ไล้เลย

ผมเดินไปไหนมาไหน ผมคิดถึงแต่ formular คิดถึงแต่สมการ ตามองดูตามร้านว่ามีอะไรพอจะซื้อเล่นได้บ้าง บางส่วนมันอาจจะมาจากการได้อ่านหนังสือของเอ็ดสันด้วย ที่ทดลองบนรถไฟจนหูหนวก ทำฟอสฟอรัสหกอะไรนี่ เป็นแบบคนเรานี้เอาอย่าง ต้องมีแบบที่เอาอย่าง เวลาอ่านตำรา เราก็เพิ่งอ่านเฉพาะอย่างที่เราเอามาทดลองเล่นแล้วมันสนุก ไม่ได้มีความประสงค์ร้ายใคร ไม่ได้คิดจะไปทำลายบ้านใคร ไประเบิดบ้านใคร เหมือนอย่างรุ่นหลัง ๆ นี้ ขวางระเบิดขวด พวกนี้เวลาผมเห็นข่าว ผมรู้หมดว่าทำอย่างไร

เคยทดลองดมอีเธอร์ให้สลบไป

การดมอีเธอร์เป็นเรื่องตอนไฟลวกมือ ไม่ใช่ตอนที่ถูระเบิด ทดลองอะไรสักอย่าง แล้วไฟมันลวกมือ แต่มันเป็นการทดลองมากกว่าที่จะระงับความรู้สึก เป็นการอยากรู้อย่างที่เขาวาอีเธอร์เป็นยาสลบนี้มันสลบจริงหรือเปล่า มันเป็นการประสพการณ์ที่น่าสนใจ แต่ไม่ขอแนะนำให้ใครเอาอย่าง

ความรู้สึกเมื่อทดลองดมอีเธอร์

มันเกิดความรู้สึกเหมือนกับว่าเราไปอยู่ในอุโมงค์ เหมือนกับมีลำคลองและน้ำมันไหลตลอดอุโมงค์ เหมือนอุโมงค์รถไฟแต่มันเป็นอุโมงค์ใหญ่ แล้วแทนที่มันจะเป็นทางรถไฟ มันเป็นกระแสน้ำ เราเกิดความรู้สึกว่าเราอยู่ใต้อุโมงค์นั้น แล้วมันจะมีอะไรไม่รู้ เลื่อนเป็นดาว เป็นดวงสว่าง มีเสียงก้อง เสียงก้องนั่นคือเสียงห้องหรือเด็ก ๆ พุดกันอยู่ข้างล่าง ผมอยู่ชั้นบน แล้วมันก็มีความรู้สึกสบาย ตอนมือเจ็บนะ แล้วดมอีเธอร์ให้มันหายปวด แล้วมันอยู่ในสภาพนั้น แล้วก็อาจจะไม่รู้สึกรึอะไรไป อาจจะระยิบระยับมาก แต่ความรู้สึกก็คือความรู้สึกว่าอยู่ในอุโมงค์ มันเป็นความรู้สึกที่เอ้อ..... มันดี ความปวดเบาไป เวลาสุดท้ายแรกรู้สึกอยากล้มลุกนะ แต่พอเวลาสุดท้ายแล้วมันอยากสุดเข้าไปอีก มันหอม หอมเหมือนแอลกอฮอล์ แต่หอมกว่า มันบังคับคล้ายกับพอสุดครั้งแรกแล้ว มันไม่ยอมให้หยุดสุด แต่พอสุดแล้ว ที่นี้มันสุดใหญ่เลย ผมไม่รู้สึคว่ามันเป็นอันตรายอะไรเลย ผมรู้สึกอย่างนั้น มันเป็นประสบการณ์ เกิดตอนกลางวันนี่แหละ

หลังจากทำงานแล้วก็ยังประสบอุบัติเหตุจากระเบิดอีก

การระเบิดนั้น เป็นการระเบิดจากที่นักเรียนเขาทำ model ภูเขาไฟประกวดโครงการวิทยาศาสตร์ของโรงเรียนต่าง ๆ และผมถูกแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการฝ่ายฟิสิกส์หรืออะไรนี่ แล้วก็ไปตรวจเป็นกรรมการตัดสินรางวัล ตอนนั้นงานจัดที่สนามกีฬาแห่งชาติ และในระหว่างที่เขาทดลองให้ดู มันเกิดระเบิดขึ้น ทั้ง ๆ ที่ผมก็รู้ว่ามันจะอันตราย ผมก็ได้ให้ยกออกไปนอกห้อง แล้วไปจุดในสนาม เราก็ล้อมห่าง ๆ ห่างตั้ง 10 เมตร ผมเป็นคนบอกให้อยู่ห่างและผมก็ยืนห่างเท่ากับคนอื่นเป็นวงรอบ ๆ มันระเบิดขึ้น ขึ้นมันปลิวมาเข้าหน้าผมคนเดียว มันประหลาด ผมถูกส่งไปโรงพยาบาล ต้องนอนหนึ่ง ๆ อยู่ 17 วัน retina มันจะลอกออกมา ต้องนอนให้มันตกกลับลงไป หมอที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ชื่อคุณหมอ กอบชัย พรหมมินทโรจน์ เป็นเพื่อนบ้านเก่า แถวบ้านหม้อ รุ่หนี่ เป็นผู้รักษา

มันระเบิดปลิวมา ผมยืนอยู่ ผมล้มเลย มองไม่เห็นอะไรเลย มันเป็นแผ่นปลิวขวางมา แล้วกระแทกที่สันจมูก ตรงระดับลูกตา แล้วมันกระแทกตาขวาแรงกว่าตาซ้าย ผมหมดสติวไป นอนเลย

งานชิ้นสำคัญเกิดจากหลับตาเขียนหลังโดนระเบิด

บทความของผมในหนังสือการประชุม สัมมนา เรื่องวิกฤตการณ์ทางวิชาการของมหาวิทยาลัย มีอยู่บทความหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษา พิมพ์เป็นรายงานสัมมนาประจำปี 2512 - 2513 เป็นปรัชญาการศึกษา ชื่อวิกฤตการณ์ทางวิชาการในมหาวิทยาลัย จัดโดยสโมสรอาจารย์จุฬาฯ เป็นบทความที่ผมแสดงหลักการทางวิชาการของปรัชญาการศึกษาในระดับ

มหาวิทยาลัย ที่ผมเขียนโดยหลับตาเขียนหลังจากผมถูกระเบิดในปี 2513 คือแผนการจัดประชุมที่วางไว้แล้ว ผมหลับตาเขียนบรรจงเป็นช่วงภายหลังจากสิบเจ็ดวันที่ปิดตาตลอด แล้วกลับมาอยู่ที่บ้านเขียน เพราะจะต้องมีสัมมนาในอีกเดือนหรือสองเดือนข้างหน้า

ผมว่าบทความนั้นเป็นบทความที่ดีที่สุดอันหนึ่งของผม คือไม่มีที่ quote อะไรเลย เป็นโครงสร้างที่ออกมาจากในใจ คิดโครงสร้างมาจากในใจ เขียนออกมาทีละตอน ๆ แล้วผมรู้สึกว่ ในภายหลังหนังสือเล่มนี้ เวลามันออกไปแล้ว มันมีสัมมนาต่อกันเป็นปี ๆ มันเป็นยุคที่พยายาม ดัดแปลงจากระบบเก่าไปสู่ระบบใหม่ช่วงก่อน 16 ตุลา ผมรู้สึกว่าความคิดหลายหัวข้อนี้ ผู้ไปตั้งมหาวิทยาลัยใหม่นี้เอาไปใช้ คือมีการแยกออกไป วิจัย บริการสังคม วิชาการ ผมแยกแยะเอาไว้เป็นข้อ ๆ ในเรื่องอุดมคติระดับมหาวิทยาลัย

สถาบันพระศาสนา ความผูกพันตั้งแต่บรรพบุรุษ

เมื่อบวชเณร

ผมบวชเณรเมื่อผมอยู่วัดสังข์กระจาย ผมบวชเณรเมื่อผมได้ปริญญาแล้วและก่อนจะทำงาน เมื่อปี 2487 จบแล้วบวชเณรก่อน บวชอยู่เดือนหนึ่งหรืออย่างไรจำไม่ได้แล้ว ยังทันพ่อพาไปงานศพของปู่อิน ที่สุพรรณบุรี แล้วก็มีความสุขในการไปนั่งอยู่ที่ชายทุ่งในป่าช้า พอถึงได้เข้าทำงาน

เมื่อบวชพระ

แล้วผมก็บวชพระที่วัดสังข์กระจาย กับท่านสมเด็จเจ้า (ปู่ ปุณณสิริ) เป็นอุปัชฌาย์ ท่านเป็นคนสุพรรณ แล้วพ่อผมก็คนสุพรรณ แล้วญาติพี่น้องของพ่อมาบวชอยู่ เป็นลูกศิษย์สมเด็จเจ้า ในตอนนั้นซึ่งเป็นเจ้าอาวาส ตอนนั้นท่านยังเป็นพระธรรมวโรดม ปี 2502 ก่อนแต่งงาน ตอนบวชพระที่จบโทมาจากออสเตรเลียแล้ว และก็มาทำงานอยู่พักหนึ่งแล้ว สาเหตุที่บวชก็มีปัญหาเกิดขึ้นด้วย เกี่ยวกับใจ เกี่ยวกับความรัก เกี่ยวกับเรื่องรุนแรง ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น

ในระหว่างดำรงเพศบรรพชิต

สมเด็จเจ้า บอกว่า รู้ว่าอาจารย์ระวี ชอบทำสมาธิ คือพ่อผมคงไปเล่าให้ท่านฟัง ท่านก็ว่า จั้นบวชแล้วก็ไปอยู่วัดปากน้ำภาษีเจริญสิ ตอนนั้นท่านหลวงพ่อสดเพิ่งสิ้นไปได้เดือนเดียว ผมไม่ทันท่าน ไม่เคยเจอหลวงพ่อสด ที่วัดนั้นก็กำลังตั้งศพสดทุกคืน ผมบวชอยู่วัดสังข์กระจายได้ไม่กี่วัน ท่านอุปัชฌาย์ก็ให้ไปวัดปากน้ำ เพราะท่านอุปัชฌาย์ท่านไปรักษาการเจ้าอาวาสวัดปากน้ำด้วย หลวงพ่อสดสิ้นท่านก็ไปรักษาการเจ้าอาวาส ท่านก็ส่งผมไปได้สบาย ๆ

ผมก็ไปเจอบุคคลสองคน คนหนึ่งเดี๋ยวนี้อันเป็นพระธรรมปัญญาบดี⁽⁶⁷⁾ มหาช่วง เป็นคนเกิดปีเดียวกับผม ปีฉลู (2468) ไม่รู้จักกันมาก่อนนะ แต่เนื่องจากผมถูกส่งมาจากรักษาการเจ้าอาวาส แล้วท่านมหาช่วงก็ดูแลแทนเจ้าอาวาส ท่านก็ดูแลต้อนรับผมให้อยู่กุฏิเดียวกับท่าน อยู่คนละห้องด้วยความเอื้อเฟื้อยินดีผมก็ไปอยู่กุฏิท่าน แล้วก็นับถือว่าเป็นผู้ช่วยด้วยใกล้ชิด เรียกว่าเป็นสหชาติเกิดปีเดียวกัน ก็เอื้อเฟื้อผมมาก ท่านก็พาผมไปพบกับผู้ที่จะเป็นอาจารย์สอนวิปัสสนาผม อาจารย์สอนวิปัสสนาตอนนั้นเป็นพระครู เขาเรียกว่าอาจารย์ญี่ปุ่นเดี๋ยวนี้อันเป็นเจ้าคุณภavanaโกศล ซึ่งชื่อนี้เดิมเป็นของหลวงพ่อดต ตำแหน่งพระภavanaโกศลเถร ท่านองค์นี้เป็นลูกศิษย์หลวงพ่อดตท่านหนึ่งเหมือนกัน นอกเหนือจากองค์อื่นท่านมหาช่วงก็พาผมไปเป็นลูกศิษย์ ท่านคือคุณนี่โอ คาวาชิตะ แล้วก็เคยเรียน ม.6 ห้องเดียวกับผมมาที่สวนกุหลาบ

คุณนี่โอ เรียนก่อนผมรุ่นหนึ่ง พร้อม ๆ กับวิลาส มณีวัต แล้วทั้งสองคนเข้า ม.6 ไม่ใช่ซ้ำ เพราะสอบตก แต่เรียน ม.6 เป็นครั้งที่สอง ทั้งวิลาสและนี่โอก็เลยมาอยู่ ม.6ก. ด้วยกัน สาเหตุจากอะไรบางอย่างที่ยังไม่อยากจะเข้าเตรียมรุ่น 1. คือปีก่อนผมนั้นเขาให้หยุดแค่ ม.6 แล้วพวก ม.8 ก็ไปเข้ามหาวิทยาลัย ถ้าจะไปต่อระดับอุดมศึกษา พวก ม.6 ก็ให้ไปเข้าเตรียมอุดม เรียกเตรียมอุดมของจุฬาฯ แล้วก็เตรียมอุดมของธรรมศาสตร์เรียกว่าเตรียมธรรมศาสตร์ แต่สองคนนี่มาเรียน ม.6 อีกคนหนึ่งอยู่สวนกุหลาบผมขึ้นมาจาก ม.5 ก็มาเจอกัน ก็มาเรียนกับคุณนี่โอ ก็คุ้นเคยกันเป็นคนผอม ๆ สูง ๆ เป็นลูกครึ่งญี่ปุ่น ก็มีชื่อกล่าวว่า มารดาเป็นมอญ นี่ผมไม่ทราบมารู้ทีหลัง

พอผมไปพบก็อ้าวเจอกันมาเป็นลูกศิษย์ท่านก็ตั้งใจสอนผม ผมก็ตั้งใจเรียน วิชาวิปัสสนาตามแบบของหลวงพ่อดตนั้นแหละในระยะเวลาเท่าที่ผมกำหนดไว้ เพราะผมรับราชการแล้ว ผมลาในช่วงฤดูร้อน ผมบวชเมฆาบวชหลังสงกรานต์ไม่กี่วันแล้วก็สึกเดือนพฤษภาคม พอมีภูษาณผมก็แต่งงาน

(67) ขณะสัมภาษณ์ 12 กันยายน 2538 ท่านยังเป็นพระธรรมปัญญาบดี ต่อมาวันที่ 5 ธันวาคม 2538 ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

สัมภาษณ์คุณอุไรวรรณ ภาวิไล⁽⁶⁸⁾ ภรรยา

เกี่ยวกับชีวิตครอบครัว นับแต่ปี 2502 เป็นต้นมา

ป้าคิดว่าป้าได้พบคนที่มีคุณธรรมแล้ว นับว่าเป็นบุญของป้า อาจารย์เป็นคนที่ดีแลอย่าง
ดีเหมือนพ่อ

มีคนกล่าวว่าอาจารย์ระวีเป็นคนดุ เคร่งครัด อยู่บ้านท่านเป็นอย่างไร

แท้จริงไม่เป็นคนอย่างนั้น ดูแลเอาใจใส่ครอบครัว เลี้ยงลูก รักลูก มากเลย เลี้ยงลูก
แบบสนุกสนาน เวลาไปเที่ยวปาร์ก เอาลูกขี่หลังเล่น มีความสุขมาก มีลูกที่ออสเตรเลีย 2 คน
คือ ลูกชาย (ภาสกร) กับซูไม่ต๋อย (อรุณ ภาวิไล) ภาสกรนั้นใจเขาโน้มมาทางธรรมมาก

ปกติอาจารย์ระวี สอนลูกอย่างไร

เป็นกันเองกับลูก ๆ ดูแลลูกอย่างใกล้ชิด ขนาดงานหนักอยู่เมืองนอก ตี 2 อาจารย์ต้อง
ไปแล้ว พี่ต้องอยู่กับลูก เพราะว่าอาจารย์ต้องไปดูดาว ทำงานแล้วฝรั่งยอมรับ Professor รัก
อาจารย์

ตอนลูกเด็ก ๆ เวลาทะเลาะกัน อาจารย์ทำอย่างไร

อาจารย์มีวิธีพูดด้วยเหตุผล ไม่เคยตีลูกเลย ป้าจะตีมากกว่า ป้ารู้สึกว่าการครอบครัวอบอุ่น
คิดว่าสมัยนี้นะคะ ครอบครัวอย่าให้ห่างระหว่างพ่อกับลูก หาเวลาอยู่ใกล้ชิดกับลูกบ้าง ผลดีก็จะ
ตามมา ลูก ๆ จะมีสุขภาพจิตดี อันนี้บางคนจะไม่รู้ มัวแต่จะไปหาเงินและเงินบางที่มันช่วยไม่ได้
กว่าจะช่วยได้บางที่มันสายไปเสียแล้ว ลูกไปติดยา ไม่รู้แล้ว พ่อแม่มัวแต่จะหาเงินให้ลูกมีความ
สุขก็เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว แต่ควรจะหันมาดูแลลูกได้แล้ว ตอนครอบครัวอยู่ต่างประเทศ
เวลาใครเชิญไปงานสถานทูตนี้ ป้าต้องหอบหิ้วลูกไปหมด ไม่รู้จะฝากใครไว้ เพราะป้าอยู่ที่โน่น
ต้องทำงานเองทุกอย่าง อาจารย์ก็ช่วยด้วยกลมเกลียวกัน ระวังที่ลูกไม่ได้ อาจารย์จะเป็นพ่อ
ครัว ทำครัวให้ จะตัดหญ้า อาจารย์เป็นคนเข้มแข็งและเป็นกลาง ๆ นะคะ

ป้าว่าคนในปัจจุบัน ถ้าเผื่อมีเวลาให้กับลูก ๆ บ้างก็จะดี เช่น เสาร์อาทิตย์ ทำไมจะมี
ล่ะคะ ออกไปทานข้าวด้วยกัน ใกล้ชิดลูกให้มาก ๆ เด็กเดี๋ยวนี้มีปัญหาเรื่องยาเสพติด เด็กไม่
ได้รับความอบอุ่น สมัยนี้บางทีลูกเข้าหาไม่ติดเลย

(68) มีบทสัมภาษณ์ที่น่าสนใจเกี่ยวกับชีวิตของคุณอุไรวรรณ ตีพิมพ์ในพลอยแถมเพชร ปีที่ 4
ฉบับที่ 82 มิถุนายน 2538 หน้า 252-273

ได้เรียนถามอาจารย์ระวี ว่าคุณป้าคล้ายคุณแม่สุหร่ายหรือไม่ อาจารย์บอกว่ามีส่วน

เพราะว่าได้เรียนรู้จากท่านมาก เคยไปอยู่กับท่าน 2-3 ปี แล้วมีความบริสุทธิ์ใจ มาจากเชียงใหม่ ความรู้ป้าไม่มาก เหมือนเด็ก ป้ามาเรียนทุกสิ่งทุกอย่างจากคุณแม่อาจารย์ ชัดเกล่าป้ามา เพราะตอนนั้นป้ายังเด็กอายุ 20 กว่าเท่านั้นเอง ส่วนลี้กป้าเป็นคนชอบทำงานให้คนอื่น อยู่บ้านคุณแม่ป้าจะปิดกวาดให้หมด นี่เป็นส่วนที่คุณแม่รัก คุณพ่อคุณแม่ถ่ายทอดการทำอาหาร อะไรต่ออะไรซึ่งพี่ไม่เป็นเลย คุณแม่สอนทำไข่เจียวยัดไส้ที่อาจารย์ระวีชอบ

สัมภาษณ์ อ.วัฒนา ภาวิไล⁽⁶⁹⁾

ผมเกิดปี 2478 หลังจากที่ย้ายจากบ้านหม้อมาอยู่บ้านสวนใกล้วัดสังข์กระจายได้ปีหนึ่ง ตอนนั้นน้ำในคลองบางกอกใหญ่ใสสะอาด หลังจากย้ายมาแล้ว คุณพ่อก็ยังเป็นช่างซ่อมเครื่องพิมพ์ดีด สร้างอะไหล่ เอาเศษโลหะ มาฉลुเป็นก้านแป้นตัวอักษร พ่อทำทุกอย่างในช่วงสงคราม เช่น เอาลูกบวบแห้ง ๆ มาทำเป็นหมวกหรือถักจากใบลาน ทอผ้าใช้เอง พี่สาวเอาผ้ายามาตัดให้พี่ พ่อทำเครื่องปั่นด้าย สร้างที่ทอผ้าขึ้นมา พ่อเดินทางไปรับซ่อมเครื่องพิมพ์ดีดตามสถานที่ราชการจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ผมมีหน้าที่แบกกระเป๋าเครื่องมือไปส่งพ่อที่ท่ารถ พ่อไปไหนเวลาเจอของอะไรแปลก ๆ จะซื้อมา ช่วงหลังสงครามพ่อขายกาแฟ ซื้อกาแฟมาคั่วเอง พอมีงานวัดก็ไปขายกาแฟในงานวัดต่าง ๆ เพื่อนพ่อก็มีเรือแจว บางครั้งไปขายในงานวัดถึงบางบัวทอง

พ่อเคยเจออุบัติเหตุที่ทำให้ตกใจครั้งหนึ่งคือ พ่อเดินทางกลับสุพรรณทางเรือ ลงเรือที่ท่าเตียนเดินทางตอนกลางคืนไปรอสว่างที่ประตูน้ำ ช่วงนั้นหน้าฝนเจอลมฝนจนเรือล่มที่ลานเท แม่หน้ากว้างมาก เขาเอาผ้าปิดเรือมีด เรือล่ม แต่พ่อเอาชีวิตรอดมาได้ แต่กระเป๋าเครื่องมือจมน้ำหมด ตอนนั้นพ่ออายุมากกว่า 60 ปีแล้ว

ส่วนคุณแม่ เอาใจใส่ลูกมาตลอด รักลูกเสมอหน้ากันหมด แม่จะร้องเพลงกล่อมลูกกลับมาบ้านจะเห็นแม่ทำกับข้าวเตรียมพร้อมไว้ ใครทิวก็ทานก่อน แม่ตัดเสื้อผ้าให้ลูกทุกคน ก่อนลูกจะนอนแม่จะเล่านิทานให้ลูกฟัง แม่ไม่เคยทำโทษลูก มีแต่พ่อ พ่อดุมาก อาจารย์ระวีเคยโดนพ่อตี แม่เคยเล่าว่า อาจารย์ระวี เก พ่อจับแขวนตี ผมก็โดนตีแล้วไม่ให้อธิษฐานด้วย ร้องแล้วตีใหญ่เลย แม่คอยไปปลอบใจ แม่เป็นคนไม่ค่อยพูด ชอบอ่านหนังสือ หนังสือเท่าที่มีอยู่ในบ้าน แม่พยายามอ่านเพิ่มความรู้ เอา dictionary ของลูก ๆ มาเปิดคำแปลต่าง ๆ เห็นแม่ทำอยู่เสมอ

(69) บุตรคนที่ 6 ของคุณพ่อวัน คุณแม่ ม.ล.หญิง สุหร่าย ภาวิไล เป็นอาจารย์ประจำคณะวิชาวาสัมมัญ แผนกคณิตศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ ลาออกจากราชการเพื่อประกอบกิจการส่วนตัวในปี 2538 สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2538

ตอนอาจารย์ระวี โดนขูดบรรจุสารเคมีระเบิดใส่ที่บ้าน แม่ช่วยแคะเศษแก้วออกมาจากตัวอาจารย์ระวี พ่อไม่ได้ทำโทษอะไร เขาร้าเขาเรียนเขาทดลองของเขา ผมเองก็แอบฉวยมาเล่นเหมือนกัน เศษฟอสฟอรัสซึ่งเกิดจากการระเบิดกระเด็นไปติดกรรไกร ผมเอากรรไกรไปตัดก้ามมะละกอสด มันยังเกิดประกายไหม้มือผม บ้านสองชั้นนี้ ชั้นบนพี่ชายเขาอยู่คนเดียวทั้งชั้น มีเครื่องมือเครื่องมือสารเคมีอะไรต่างๆ อยู่บนนั้น ถ้าน้องๆ ขึ้นขึ้นไป ข้าวของคงแย้หมด แต่พี่น้องก็คุ้นเคยกับเครื่องมือได้จับไขควงค้อนคีมกันตั้งแต่เด็ก

หลังจากลูกโตมีครอบครัว แม่ก็ย้ายจากบ้านสวนไปอยู่กับพี่สาว ศ.ดร.พยอม สิงห์เสนห์ ที่บางเขน แถวบ้านสวนนั้นเริ่มแออัด ปัจจุบันน้องคนเล็กคือปรีดา อยู่ สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปข้างบ้านเรากลายเป็นบ้านคนอื่นติดๆ กัน สภาพมันไม่น่าอยู่ เริ่มไม่รู้จักกันแล้ว แต่ก่อนเป็นชาวสวนด้วยกัน มิงานวัดก็ไป เขามีละครอะไรก็ชวนเพื่อนบ้านไปดูด้วยกัน

แม่ไปอยู่กับลูกสาว ลูกๆ ก็ไปเยี่ยมแม่ ตอนนั้นก็เริ่มไม่ค่อยสบาย ก็ต้องไปๆ มาๆ โรงพยาบาลฉายรังสี หมอน้องชาย (นพ.ดำรง ภาวิไล) เขาก็ดูแลที่ รพ.ศิริราช ตอนคุณแม่เสีย ผมอายุประมาณ 28-29 ปี แม่อายุ 57 ปี

สมัยเด็ก ผมกับดำรง เป็นเด็กวัดคนละรุ่นกับพี่ชายผม เพราะห่างกันมาก พี่คนโตชื่ออุดม ก็มีเพื่อนเป็นเด็กวัด กินเล่นกับเด็กวัด เหมือนอาจารย์ระวี ตอนเด็กๆ อาจารย์ระวีเคยทำโทรศัพท์ใช้ลำโพงแม่เหล็กเกือกม้า ลากสายให้ผมกับน้องและเพื่อนๆ เล่นกันในสวนด้วย บางครั้งที่ (อาจารย์ระวี) ก็หลอกล้อเล่นกับน้องๆ เช่น เวลากลางวันก็นำสารฟอสฟอรัสเหลืองมาขีดเขียนเป็นรูปผีตามข้างฝาในห้องนอนให้น้องๆ กลัวก็มี

สัมภาษณ์ รศ.นพ.ดำรง ภาวิไล⁽⁷⁰⁾

ครอบครัวเราได้รับการสอนให้ตรงไปตรงมา ไม่กลัวใคร ครอบครัวเริ่มจากไม่มีอะไรเลย ทุกคนต้องสร้างตนเอง พ่อแม่ให้แต่ความรู้มา พ่อสอนให้ช่วยเหลือตนเองมากที่สุด ของเล่นต่างๆ ไม่มีปัญญาซื้อมาเล่น ต้องทำกันเอง สนุกตามอัตภาพที่มีอยู่ ไม่เหมือนเด็กสมัยนี้ที่ background ดี คุณพ่ออยู่กับปรีดามาจนเมื่อป่วย ก็เลยย้ายมาอยู่เชียงใหม่

คุณแม่พยายามเรียนด้วยตนเอง ถ้ามามีมาสอนน้อง รู้ภาษาอังกฤษ รู้ศัพท์ เปิด dic. มาสอนลูก

กับอาจารย์ระวีนี้ ห่างกัน เป็นเด็กคนละรุ่น ผมโต อาจารย์ระวี ก็ไปต่างประเทศ ผมจบแพทย์ก็มาอยู่เชียงใหม่ อาจารย์ระวีเป็นคนที่ความจริงเป็นอย่างไรก็พูดอย่างนั้น

(70) รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาศัลยศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นบุตรคนที่ 7 ของคุณพ่อวัน คุณแม่ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวิไล ให้สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์ เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2538

สัมภาษณ์ พระศรีวิสุทธิโมลี (ชูป มหาวิโร) ป.๘.๑⁽⁷¹⁾

เกี่ยวกับหลวงปู่ชีพและหลวงปู่โตะ ผู้เป็นที่เคารพนับถือของพ่อวัน ภาวิไล

หลวงปู่โตะ หรือพระมหาโตะ เปรียญ 3 ประโยค เป็นพระปฏิบัติปฏิบัติชอบ เคร่งครัด ในพระธรรมวินัยของพระสงฆ์มาก มีอัธยาศัยมักน้อยสันโดษ พอใจในการฝึกฝนสมาธิภาวนา มี อาคมกล้าแข็งมาก เป็นพระเรื่องวิชามีเมตตาสูง ความเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย และฝึก ฝนในสมาธิภาวนา มีอาคมขลัง จะเห็นได้จากประวัติของท่าน จากการที่สมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศน์ ให้ความสำคัญนิมนต์ท่านไปบำเพ็ญจิตตภาวนา นั่งปรกในเวลาพุทธาภิเษก พระกริ่งวัดสุทัศน์อยู่เสมอ ยังมีภาพที่พระมหาโตะวัดราชบูรณะไปทำพิธีพุทธาภิเษกใหญ่ที่นั่น

และอีกเรื่องหนึ่งที่โยมขึ้น นียมวานิช คุณแม่ของคุณมติ นียมวานิช เคยเล่าให้พระมหา สวัสดิ์ วัดราชบูรณะว่า คราวหนึ่งมีคนที่ก้างปลาติดคออยู่หลายวันคนหนึ่ง ทำอย่างไรก้างปลา ก็ไม่ออก ไปหาหมอปัจจุบันก็หมดปัญญาที่จะช่วยเหลือเอาก้างปลาออกไม่ได้ ทนทุกข์ทรมาน เป็นอย่างมากไปหาท่าน ท่านทำน้ำมนต์ให้ดื่มกิน คนป่วยที่ก้างปลาติดคอพอได้ดื่มน้ำมนต์ เพียงครู่เดียวก็จามก้างปลาหลุดออกมา เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่แม่ของคุณมติ นียมวานิช เป็น อย่างมาก

สำหรับหลวงปู่ชีพนั้น เป็นพระลูกวัดของวัดราชบูรณะรูปหนึ่ง ท่านไม่ได้เปรียญ ท่านผู้ ให้ข้อมูลคือโยมคุณลุงขจิต นพชาติ ปัจจุบันอายุ 84 ปี เล่าให้ฟังว่า สมัยเป็นสามเณรตอนนั้น อายุได้ 18 ปี ประมาณ พ.ศ.2473 เข้ามาอยู่วัดราชบูรณะ หลวงปู่ชีพท่านเป็นพระหมอดูให้ ฤกษ์มีความรู้เก่งทางด้านโหราศาสตร์ มีประชาชน พ่อค้า ข้าราชการ ให้ความนับถือท่านมาก มีอายุมากแล้วประมาณ 70 ปีเห็นจะได้ เป็นพระที่เกื้อกูลสงเคราะห์ชาวบ้านและเด็กวัด คุณ โยมพ่อของ ศ.ดร.ระวี ได้มาบวชอยู่ ก็คงได้พบและเคารพนับถือท่าน ทั้งสององค์นี้ด้วย คือเดิม ที่วัดเลียบเป็นฝ่ายวิปัสสนาเหมือนกัน พระวัดเลียบสมัยเก่าที่อยู่สายกรรมฐานมีหลายองค์ แต่ ไม่ค่อยปรากฏชื่อ คือไม่ปรากฏตัว แต่มีวิทยาคมสูง อย่างหลวงปู่เมฆนี้ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) วัดสระเกศ เคยกล่าวว่าเป็นพระที่เรื่องวิชามาก รุ่นเดียวกับหลวงปู่มา หลวงปู่เมฆ รุ่น เดียวกัน

ถ้าเป็นเรื่องของการรดน้ำมนต์ที่โยมพ่อของอาจารย์ระวี พา ลูก ๆ ไปรดน้ำมนต์นั้น น่าจะเป็น หลวงปู่โตะ ที่วัดเลียบยังมีตาลปัตรรุ่นเก่าที่ญาติโยมเขาถวายหลวงปู่โตะไว้เล่มหนึ่ง

พระอุปัชฌาย์ของโยมวัน ภาวิไล น่าจะเป็นพระธรรมดิลก (อิม) เจ้าอาวาส วัดเลียบ ใน ขณะนั้น (2448-2466)⁽⁷²⁾ ด้วยเหตุผลว่า พระที่จะเป็นพระอุปัชฌาย์ จะต้องเป็นพระที่มี หน้าที่ในการปกครองเป็นหลัก ต้องเป็นเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้า คณะ

(71) รักษาการ เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะราชวรวิหาร (วัดเลียบ)

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 13 และวันศุกร์ที่ 22 ธันวาคม 2539 และเพิ่มเติมจากบันทึก ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2539

(72) ดูหนังสือประวัติวัดราชบูรณะราชวรวิหาร และผลงานของพระเดชพระคุณพระราชพฤตมาจารย์ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ 26 มีนาคม 2538 หน้า 43

ภาค เจ้าคณะหน โบราณเรียกว่า หมวด-แขวง-จังหวัด-มณฑล จึงจะเป็นพระอุปชฌาย์ได้ ถึงแม้จะเป็นเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ไม่มีหน้าที่ในการปกครองก็เป็นพระอุปชฌาย์ไม่ได้ สำหรับพระอารามหลวงแล้วมีฐานะสูงกว่าพระที่เป็นเจ้าอาวาสถึงแม้จะไม่มีหน้าที่ในการปกครองก็เป็นเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะมณฑล ก็เป็นพระอุปชฌาย์ได้ ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระอารามหลวงเป็นตำแหน่งพระอุปชฌาย์พิเศษอีกด้วย ดังนั้นพระธรรมดิลก (อิม) เจ้าอาวาสในขณะนั้นน่าจะเป็นพระอุปชฌาย์ของโยมวัน ภาวิไล แต่ในเวลาที่จะลาสิกขานั้น เจ้าอาวาสอาจจะมอบหมายให้ หลวงปู่สีพ หรือหลวงปู่โต๊ะ ทำหน้าที่แทนได้คือเจ้าอาวาสเป็นพระอุปชฌาย์องค์เดียว จึงคิดว่าหลวงปู่สีพ หลวงปู่โต๊ะ ไม่ได้เป็น พระอุปชฌาย์ แต่เป็นพระที่มีผู้เคารพนับถือมาก มีคนมาอาศัยอยู่กับท่าน เพราะสมัยนั้นวัดเสียบจะมีคนสัพพรรณกับคนอยู่อาศัยเท่านั้น คนจังหวัดอื่นน้อย

หลวงปู่โต๊ะ มรณภาพเมื่อ พ.ศ.2478⁽⁷³⁾ อายุประมาณ 74 ปี ส่วนหลวงปู่สีพนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว ได้ไปอยู่ที่วัดปทุมคงคาหรืออาจจะเป็นวัดเทพธิดาราม แล้วมามรณภาพเมื่อประมาณ พ.ศ.2492-2493

เกี่ยวกับโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะและโรงเรียนสวนกุหลาบ

เดิมโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ สร้างพร้อม ๆ กับโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ โรงเรียนวัดปทุมคงคา โรงเรียนวัดมกุฎกษัตริย์ ต่อมาโรงเรียนสวนกุหลาบในวังหลวงที่ไม่พอ จำนวนนักเรียนมากขึ้น ในหลวงรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริที่จะขยายไปรวมกับโรงเรียนวัดต่าง ๆ สมัยนั้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) ท่านเป็นเจ้าอาวาสอยู่และคุ้นเคยกับในหลวงรัชกาลที่ 5 เมื่อท่านมีพระราชดำริก็สนองพระราชดำริโดยให้มารวมกับโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะเดิมเสีย และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนสวนกุหลาบ เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่านตอนนั้นสถานที่ไม่พอ ก็ยุบกุฎิพระไป 2-3 คณะ ในปี 2521 กุฎิเก่าฝั่งสวนกุหลาบยังอยู่และใช้เป็นที่พักการโรง เพิ่งรื้อปลุกอาคารให้การโรงพักอาศัยใหม่ เมื่อ พ.ศ.2534 นี้เอง

ประวัติศาสตร์วัดเสียบหายไปตั้งแต่ พ.ศ.2488 พอโดนระเบิดจากสงครามโลก หลังจากนั้นไม่กี่เดือนก็ประกาศยุบวัด ยุบเลิกเป็นพระอารามหลวงเลย หลวงพ่อเจ้าอาวาสองค์ที่เพิ่งสิ้นไปคือพระราชพฤตมาจารย์ (เซียง อินทโชโต) ท่านทำหนังสือขอบูรณะปฏิสังขรณ์ ฎีกาถึงในหลวง ได้รับอนุญาตในปี 2491 ก็ดำเนินการมาจนปัจจุบันเป็นวัดราชบูรณะราชวรวิหาร ซึ่งในสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จะมีชื่อวัดมหาธาตุคู่กับวัดราชบูรณะมาตลอด

สถานที่วัดสมัยก่อนนั้น 37 ไร่ รวมโรงไฟฟ้าวัดเสียบ ตลาดพาหุรัดเพาะช่าง โรงเรียนสวนกุหลาบ

(73) นายห้างมติ นิยมวานิช บริษัทไนติงเกล ตระกูลของท่านบำรุงอุปถัมภ์หลวงปู่โต๊ะ มาตลอดจนถึงมรณภาพ ปัจจุบันอายุได้ 81 ปีเศษ

บทสัมภาษณ์ที่คนเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตถึงปัจจุบันและความใฝ่ฝันเกี่ยวกับสังคมไทยในอนาคต รวมทั้งแนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยในความใฝ่ฝันเป็นจริง

คำถาม⁽⁷⁴⁾

1. วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า สังคมไทยในอดีตจนปัจจุบันและอนาคต
2. กระบวนทรรศน์ใหม่ที่นำเสนอเพื่อเป็นฐานการพัฒนาสังคม
3. แนวทางและกลไกที่จะทำให้สังคมไทยที่ท่านต้องการเป็นจริงในอนาคต
4. โครงสร้างของสังคมระดับใหญ่และระดับย่อย ในประเด็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นกับสังคมประเทศ และการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์
5. ความเป็นไปได้ของการสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ ที่จะพัฒนาไปพร้อมกับการพัฒนาโลกทางสังคม ที่จะส่งผลไปถึงโครงสร้างและระบบ เช่น การเติบโตของสังคมประชาธรรม (Civil society) ที่จะสร้างความสมดุลให้กับอำนาจรัฐและอำนาจทุน

ท่านมีแนวคิดอย่างไรบ้างในกรณี การส่งเสริมให้เกิด ให้ดำรงอยู่และพัฒนาตัวมันเองให้เหมาะสมต่อเนื้อและเข้มแข็ง กลายเป็นกลไกที่มีความยั่งยืน ไม่เพียงแต่เพื่อการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับกลไกของรัฐและของทุนที่สอดคล้องกับกระบวนทรรศน์ใหม่ และอยู่ในดุลยภาพกับสังคมประชาธรรม

คำให้สัมภาษณ์ : เวลาผมฟังเรื่องนี้ หรือพูดเกี่ยวกับสังคมนี้ละ ผมมองเห็นความคิด ซึ่งจะเรียก concept ก็ได้ว่า สังคมเป็นสิ่งที่เราบัญญัติขึ้น ในระยะหลังนี้เวลาผมคิดเรื่องอะไร ผมมักจะมองจากแง่พระอภิธรรม ในแง่ของพระอภิธรรมนี้ สังคมมันเป็นเพียงสิ่งที่จิตของเราบัญญัติขึ้น เราคิดขึ้น ถ้าหากว่าจะเทียบกับที่นักวิชาการเขาพูด เขาบอกว่า สังคมนี้มันเป็น abstract ผมก็เลยมองเห็นว่าคำว่า abstract ตรงกับคำว่าบัญญัติ มันเป็นสิ่งซึ่งความจริงไม่มีอยู่โดยปรมาตถ์ สิ่งซึ่งมีอยู่โดยปรมาตถ์ เรารู้แล้วว่ามี นาม รูป นิพพาน หรือจิต เจตสิก รูป นิพพาน นั้นเป็นของที่เราถือว่าจริง สิ่งที่มีจริง ก็นามรูป ที่ประกอบขึ้นมาเป็นชีวิต ที่ท่านเจ้าคุณธรรมปิฎกเรียกว่าองค์ประกอบของชีวิต ท่านเองเวลาท่านพูดเรื่องนี้คือคำว่าชีวิตที่ท่านก็อาศัยภาษาสามัญของเรา แต่ว่าเวลาที่ท่านวิเคราะห์เป็นองค์ประกอบนั้น ตัวองค์ประกอบนี้ ทางพระอภิธรรมถือว่าเป็นปรมาตถธรรม มันเป็นอย่างที่ว่า เมื่อไรได้ถูกรับรู้ก็ยิ่งเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์อภิธรรมท่านบอกว่า “ไม่ผิดแปลกแปรผัน”

(74) จากแนวทางการวิจัยของ สกว. ที่ผู้วิจัยส่งให้ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล เพื่อสัมภาษณ์

สิ่งที่เห็นเป็นสีต่างๆ นี้ เห็นโดยจักขุปสาทะ ผ่านจักขุทวารที่โรมันก็เป็นอย่างนี้ มันไม่เป็นอย่างอื่น ที่นี้ภาษาที่เราสมมติขึ้นเรียกมันว่า แดง เหลือง ชมพู นี่เป็นบัญญัติชื่อเรียกที่เราให้มัน บุคคลผู้อื่นอาจจะเรียกมันด้วยชื่ออื่นๆ เช่น yellow pink มันไม่คงเดิม แต่ตัวแท้ ๆ ของมันที่รับรู้ด้วยจักขุปสาทะ ผ่านทวาร มันไม่แปรผัน ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเวทนา นี่มันเป็นปรมาตถ์ ความยินดี ปิติ ก็เป็นปรมาตถ์ ความโกรธก็เป็นปรมาตถ์ มันเกิดขึ้นมาที่ไร ลักษณะมันก็เป็นเช่นเดิม นี่เป็นปรมาตถ์

สิ่งที่เคลื่อนไหวอยู่นี้ มันก็เป็นการรวมกันอยู่ของปรมาตถ์ธรรม นามรูป นามคือธรรมชาติรู้ และธรรมชาติที่โน้มไปสู่อารมณ์ พุด่างๆ กลุ่มนามรูปนี้ เรากำหนดเป็นสัตว์เป็นบุคคล นี่เป็นบัญญัติขั้นที่ 1 เป็น abstract แล้ว ถ้าจะใช้คำฝรั่ง แต่ว่าเรายังจับได้ว่ามันเป็นบัญญัติที่มีปรมาตถ์รองรับ

ที่นี้เวลาสัตว์บุคคลที่มาอยู่รวมกัน เราสร้าง abstract ขึ้นไปอีกเราเรียกว่า “สังคม” เวลาเรามองปัญหาของสังคม พอเราสร้าง abstract คำว่าสังคม เราเริ่มพูดถึงปัญหาของตัวซึ่ง

มันไม่มี ที่จริงตัวปัญหานั้นถ้าเราบอกว่าปัญหาคือทุกข์ ทุกข์นั้นเป็นปรมาตถ์ คือตัวแต่ละบุคคลก็ไม่ใช่แต่ละบุคคลคือทุกข์มันเป็นนามธรรม เป็นทุกขเวทนา หรือโทมนัสเวทนาในแต่ละบุคคล

ตรงนี้ทำให้ผมนึกถึงพระพุทธเจ้า เมื่อท่านบอกให้พระสาวกของท่านไปประกาศธรรมวินัย ท่านบอก “เพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน” คำว่าพหุชนนี้แหละคือคนทั้งหลาย คนทั้งหลายคือแต่ละคน แต่ละคนจำนวนมาก ผมเองก็ไม่ได้เข้าใจในพระไตรปิฎก แต่ถ้าเราไปดูในนั้นจะไปหาคำว่า “สังคม” ไม่เจอ จะมีคำว่า นิคม คาม ชนบท อะไรอย่างนี้ ชนะ + ปทะ ทางที่คนเดินไป ท่านกล่าวถึงสถานที่ ความเป็นที่ที่คนไปมา แต่ว่าเวลาท่านกล่าวถึงคนจำนวนมากอยู่ร่วมกันท่านใช้คำว่า “พหุชน”

ผมคิดว่าแนวคิดแบบนี้ โลกทัศน์แบบนี้ไม่ได้มองแบบ abstract แต่มองลงไปถึงแต่ละคน ๆ อยู่เสมอ ท่านเรียกว่า “สัตว์บุคคล” ชนก็ยังเป็น abstract แต่เป็น abstract ที่มีปรมาตถ์ธรรมรองรับ ที่จริงการเปลี่ยนแปลงต้องเปลี่ยนแปลงที่ปรมาตถ์ ต้องพัฒนาศักยภาพซึ่งเป็นปรมาตถ์ การเปลี่ยนแปลง คือเปลี่ยนแปลงในแต่ละคน

ก่อนนี้ผมก็คลุ้มๆ เครือๆ แต่เดี๋ยวนี้ผมเข้าใจว่าจะเพ่งเล็งนี้ต้องเพ่งเล็งบุคคลนะ ถ้าเราไปคิดว่าสังคม สังคม มันจะเตลิดไปอย่างที่ผมเชื่อว่าเตลิดไปเป็นอันมาก สังคมกลายเป็นอะไรก็ไม่รู้ที่เป็นยักษ์เป็นตัวแทนเทพเจ้าที่จะต้องปลื้มบุคคลเพื่อสังคม สร้าง concept อันนี้ขึ้นมาเป็นพระเจ้า แล้วบอกว่าทุกคนจะต้องทำเพื่อสิ่งนี้ สังคมกลายเป็นใหญ่แล้วใครก็ตามที่เขาอ้างว่าเขา represent สิ่งนี้เขาก็เป็นใหญ่ ทุกคนก็ต้องเพื่อสังคมก็คือเพื่อเขา แต่พระพุทธเจ้าท่านให้สาวกของท่านไปให้ประโยชน์กับแต่ละบุคคล แต่ละบุคคล จำนวนมาก ท่านพูดเสมอ

เพราะฉะนั้นการสร้างคำถามขึ้นมาจาก concept ของสังคมทำให้ผมต้องตรึกตรองว่าจะตอบอย่างไร จึงต้องอธิบายเสียก่อน ที่จริงแล้วถ้าเราจะเปลี่ยนแปลงอะไร ก็เห็นจะต้องเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านทำ คือท่านเริ่มแต่ 5 คน จาก 5 คน เป็น 60 คน ก็ส่งออกไปโปรดแต่ละบุคคล

คำถามที่สังคมถามในปัจจุบัน ไปติดอยู่กับบัญญัติ ที่สังคมสร้างขึ้น คนเลยมองไม่ ทะลุไปถึงปัญหา พุดง่าย ๆ ว่าไปไม่ถึงปรมาตม

แล้วเราก็จะพบว่ามันมีการยอมพลีอันนี้เพื่อคนส่วนใหญ่ คนส่วนน้อยต้องยอมอุทิศ
อะไรอย่างนั้น แล้วก็แยกคนเป็นกลุ่ม มันไม่ได้เป็นแต่เพียงเพื่อนมนุษย์ พระพุทธเจ้าท่านมิได้รู้
ลึกตัวว่าท่านเป็นคนอินเดียด้วยซ้ำไป ท่านมองทุกคน ท่านมิได้รู้สึกว่าคุณเป็นศาสดาสอน
เฉพาะมนุษย์ สิ่งที่เป็นนามรูปทั้งหลายก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาไม่ว่าจะอยู่ในระดับไหน ต้องให้
โอกาสที่จะพัฒนาตามศักยภาพ ไม่ว่าจะเป็นเดรัจฉาน มนุษย์ไม่ควรแยก เดิมทีเดียวที่พระ
พุทธเจ้าตรัสรู้ ท่านคิดว่าจะไม่สอน เพราะสิ่งที่ท่านค้นพบมันลึกซึ้งเกินไปคนจะไม่เข้าใจ และ
ต่อมาท่านก็ได้ พิจารณาใหม่ ว่ายังมีคนที่พร้อมจะเข้าใจท่านจึงได้สอน

ว่าด้วยเรื่องชีวิต

ถ้าเราจะบอกว่าชีวิต เป็นความฝันก็เป็นความฝันที่งดงาม แต่มันเป็นความฝันที่ต้องสิ้น
สุด สิ้นสุดเพื่อเริ่มความฝันใหม่ หรือสิ้นสุดเพื่อว่าจะได้ตื่นเต็มที่เลิกฝันเสียที มันเป็นได้ทั้งสอง
อย่าง เราพูดว่า วัตถุมันไม่ดี ไม่จริงหรือในเชิงปรมาตมธรรมนั้น วัตถุมันเป็นกลาง เราเรียกว่า
“วัตถุ” ท่านเรียกว่า “รูปธรรม” เราเรียกผิดไป รูปธรรมเป็นกลาง รูปธรรมไม่ได้ชั่วไม่ได้ดี สิ่ง
ที่ดีชั่วมันเป็นเรื่องของนามธรรมต่างหากที่กำหนด ที่จริงแล้วในแง่หนึ่งถ้าเราจะบอกว่าทั้งหลาย
ทั้งสิ้น อันมีสีสันออกสวยสดงดงาม ซึ่งบางทีเขาใช้คำว่า “มายา” มันไม่จริง แต่ว่ามันไม่ได้เลว
ทราม เมื่อพระพุทธเจ้ามาประกาศสัจจะ ว่าด้วยทุกข์ ชีวิตเป็นทุกข์ เกิดก็เป็นทุกข์ แก่ก็เป็นทุกข์
ตายก็เป็นทุกข์ ต้องไม่ลืมว่าท่านสรุปนะ ว่าชั้น 5 ที่มีอุปาทานเป็นทุกข์ นั้นแม้ในธรรมจักร
ท่านประกาศทุกข์สัจจะในอริยสัจก็เป็นเช่นนั้น นั่นหมายความว่าในชั้นห้าที่สิ้นอุปาทานแล้ว
ไม่ใช่ทุกข์ ไม่เป็นชีวิตทุกข์ และพระพุทธเจ้าท่านประกาศอีกว่า การสละละอุปาทานอย่าง
สมบูรณ์เป็นไปได้สำหรับมนุษย์ ผมว่าอันนี้เป็นข้อเสนอที่ชัดเจนเหมือนกัน อย่างมากล่าวว่าโลก
นี้เป็นทุกข์ โลกนี้ถ้ามองผ่านสายตาที่มีอุปาทานมันก็เป็นทุกข์ ถ้าไม่มีอุปาทานมันก็ไม่เป็นทุกข์
จะเรียกว่า สุข หรือว่าอะไรก็ตาม ที่ท่านพุทธทาสท่านเห็นว่าให้ตายเสียก่อนตาย คือให้ตายจาก
ชีวิตที่มีอุปาทาน เพราะว่าหลังจากนั้นจะอยู่เพียงวินาทีเดียว หรือว่า ชั่วโมงเดียว หรือว่าวันหนึ่ง
หรือก็วันก็ตาม ก็ถือว่าเป็นชีวิตที่แท้จริง แต่ว่าหลังจากการตายของตัวบุคคล ที่มีอุปาทานแล้วนี้
เวลาและระยะทาง (Time and Space concept) ไม่มีความหมาย วินาทีเดียว หรือว่าชั่วกัปชั่ว
กัลป์ก็อย่างเดียวกัน เพราะว่าเวลาก็เป็น “กาลบัญญัติ” space ก็เป็น “ที่ตราบัญญัติ” หรือ
“เทศะบัญญัติ”

สังคมที่ดี คือพหุชนที่ดี

ที่นี้ถ้าคนมาอยู่ด้วยกันจำนวนมาก และในคนจำนวนมากนั้น จะมีคนสักจำนวนหนึ่ง หมุดอุปาทาน อาจจะไม่ค่อยดีถ้ามีก็เป็นโชคของคนที่อยู่ร่วมกัน หรือ ถ้ารองลงไปจากนั้น ถ้าคนใน หมู่่มากนั้น มีผู้ที่ไม่สงสัยอีกต่อไปแล้ว ในวิถีทางชีวิตเช่นนี้ก็ถือว่าดี

หรือว่าชั้นรองลงมาจากนั้น มีผู้มีความเชื่อมั่นพอใช้ที่จะดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่แนวทางอัน นี้ ถ้ามีคนอย่างนี้มากพอสังคมนั้นก็จะมีปัญหาน้อย

ถ้าพูดให้ชัดไปเลยคือ

1. ถ้าในหมู่ชนจำนวนมากมีพระอรหันต์อยู่บ้าง นั่นแหละดี
 - หรือ 2. ถ้ามีโสดาบันก็ยิ่งดี
 - หรือ 3. ถ้ามีผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อความเป็นโสดาบันอยู่บ้าง ก็จะเป็นสังคมที่มีความผาสุก
- ตามสมควร คือ คนเช่นนี้เรียกว่ากัลยาณบุพพชน

บุพพชนมี 2 ชั้น คือ พาลบุพพชน กับ กัลยาณบุพพชน เราก็หวังว่าเราเป็น กัลยาณบุพพชน ถัดจากบุพพชนไปก็เป็นโสดาบันผู้เห็นธรรม ถัดไป 2 ชั้น สกทาคามี อนาคามี ก็ไปถึงอรหันต์ก็ ยอดแล้ว ไม่ใช่สามัญ เป็นอเสขะผู้ไม่ต้องเรียนอีกแล้ว ผู้บรรลุนิพพานแต่ละชั้นก็แตกต่างกันมาก จากเสขะทั้งหลาย คนมักคิดว่า อริยบุคคลเหมือนกันหมด ไม่เหมือนกันหรอก

ที่นี้ถ้าหากคำถามมาว่า ถ้าเดี๋ยวนี้ในโลกปัจจุบันจะมีความหวังอย่างไร ถ้าจะให้ ตอบสั้นที่สุดให้ไปอ่านบทที่ 11 ของหนังสือพุทธธรรมของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ว่าด้วย “ชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอารยชน” (พุทธธรรม : 395-430) บทนี้ทั้งหมดเลยที่ว่าด้วยความ เป็นโสดาบัน ผมว่าอันนี้เป็น message ของท่าน เป็นข้อสำคัญที่ท่านประสงค์จะบอก ผม เคยพูดที่ไหนครั้งหนึ่ง และบอกว่าอันนี้สำคัญ แต่คนไม่ได้ให้ความสนใจ

ไม่มีใครไปถามท่านเจ้าคุณอีกว่า ทำไมเรื่องนี้หายไปไม่ติดตลาด คนปัจจุบันไปพบพระ ไปขอบารมี กลายเป็นเรื่องของการเชื่อถือเป็นไสยศาสตร์ ไม่ใช่การพัฒนาตัวแล้ว เป็นการพึ่ง บารมีคนอื่นแล้ว ไปอยู่ตามสำนักหลวงปู่ นั่น หลวงปู่ นี่ แล้วคนที่เขาไปอยู่มาไปตั้งหลายแห่ง เขาบอกว่าไม่ไหวแล้ว เพราะคนในนั้นไม่แสดงพฤติกรรมของคนปฏิบัติธรรม มันมีการนิทานว่า ร้าย ส่อเสียด อะไรสารพัด เอาหน้า เลยหาหนทางไม่เจอ อาจารย์ก็ไม่มีเวลามาให้อะไรกับเขา

การพัฒนาสังคม

อย่างที่กล่าวมาแล้ว ผมมองสิ่งที่ความคิดปัจจุบันว่าเป็นสังคมนั้น ผมถือว่าเป็นพหุชน ของพระพุทธเจ้า เมื่อพิจารณาในแง่ของความเป็นพหุชนแล้ว การที่จะพัฒนานั้นก็คือพัฒนา บุคคลนั่นเอง และในการที่จะพัฒนาบุคคลนั้น ก็น่าจะอาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันที่จริงแล้วการให้คนปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าประสงค์ อาจจะทำได้โดยไม่ต้องอ้างว่าเป็น พระพุทธศาสนา เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้บอกมาให้บุคคลต้องนับถือเชื่ออะไร นอกจาก ว่าเชื่อกฎกาพภายในตนที่จะพัฒนาได้ แล้วก็รู้จักตัวธรรมชาติขององค์ประกอบของชีวิตที่จะ

พัฒนา ซึ่งมันเป็นเรื่องของธรรมชาติ จะเรียกมัน จะกล่าวถึงในชื่อใด ในรูปแบบใดก็ตาม มันก็เหมือนกัน ปัญหาที่มีอยู่ว่าได้มีความสามารถของคนรุ่นเราที่จะนำเอาหลักเกณฑ์ในธรรมชาติมาแสดงในภาษาของคนปัจจุบันได้อย่างไร

หรือพูดอีกอย่างว่า สอนพระพุทธศาสนาโดยไม่ต้องใช้ศัพท์พระพุทธศาสนาสักคำ ได้ไหม? ผมอดคิดไม่ได้ว่า น่าจะได้ ตอนพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ในท่ามกลางวัฒนธรรม ภาษา แนวคิด อะไร ๆ ทุกอย่างซึ่งเป็นของอินเดียยุคนั้น ซึ่งมีลัทธิเชื่อกเทพเจ้าบ้าง ลัทธิทรมานตนบ้าง เชื่อกในสิ่งต่าง ๆ เทวดาต่าง ๆ มากมายบ้าง ก็มีถ้อยคำว่า “ทรงจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์” ของพระผู้มีพระภาคด้วยมหากรุณา ท่านต้องบัญญัติศัพท์ต่าง ๆ ขึ้น เพื่อใช้กล่าวถึงธรรมชาติ ที่ท่านประสงค์จะนำมาแสดงให้แยกแยะและวิเคราะห์ ท่านก็จะต้องจำแนกแจกแจงสร้างระบบ description ขึ้นมา อันนั้นก็คือระบบธรรมที่เราใช้กันอยู่ที่เราเรียนรู้

พระพุทธเจ้าท่านสอน ชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และ ปฏิจจสมุปบาท ท่านจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ เพื่อเราจะได้นำเอามาเป็นหลักประพฤติปฏิบัติ แล้วก็เจริญขึ้นไปสู่การตรัสรู้ที่ท่านประสงค์ สิ่งเหล่านั้นมันเป็นสิ่งที่บัญญัติในภาษายุคก่อน ใน การแสดงเพื่อคนในยุคของท่าน จะได้รับรู้และตกทอดมา

ผมเชื่อว่าถ้าเราสามารถนำหลักการเหล่านั้นมาแสดงให้เห็นว่า มันก็เป็นหลักธรรมชาติ ของคนสมัยนี้เหมือนกัน แล้วถ้าคนสมัยนี้สะดวกที่จะเข้าใจ หลักการเหล่านั้นในการจำแนกแบบไหน ในการพิจารณาแบบไหน สามารถที่จะมาสนองตอบหรือสามารถที่จะมาเริ่มต้นจากตรงที่เขาเป็นอยู่ แล้วนำเขาไปสู่อันนั้น โดยแสดงให้เห็นว่ามันเป็นธรรมชาติ ของชีวิตจิตใจ ความเป็นอยู่

ความเป็นไปได้ในการสร้างกัลยาณปुरुชนให้มากขึ้น

ก่อนนี้เราคงจะมีกัลยาณปुरुชนมากพอ ภรรยาผมบอกว่าป่าของเขาเวลามีปัญหาอะไร ก็บริการรุมว่าทุกซัชนอ ๆ ๆ นี่คือวิปัสสนาแล้ว คือชีวิตมันเป็นแบบนี้ มันซึมเข้ามาในประเพณี ความคิดให้เผชิญชีวิตอย่างสามารถจะวางใจได้ไม่ทรมานทรมายเกินไป ยอมรับความจริงโดยมิใช่ว่า สูญสิ้นความหวัง แต่รับว่าจริง ๆ ชีวิตมันเป็นแบบนี้ แล้วก็หาทางแก้ไขบรรเทาไป ในขณะที่เดียวกันก็พิจารณาอยู่ ผมว่าการปฏิบัติเช่นนี้มันถูกทำลายให้หมดไปโดยคลื่นที่เข้ามา มันแรงจาก ตะวันตก เริ่มต้นด้วยเรือปืน ทำให้เกิดความประทับใจ มองเห็นอำนาจเป็นสิ่งหวานหอม แทนที่จะเห็นการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลเป็นสิ่งดี กลับกลายเป็นว่าการแสวงหาอำนาจเป็นสิ่งดี

เพราะฉะนั้น เราต้องให้คนตระหนักว่ามันมีปัญหาและปัญหาก็เกิดจากคนด้วยกันเอง ปัญหามันเกิดตั้งแต่ในระดับครอบครัวแล้ว ปัญหามันเกิดขึ้นจากคนในครอบครัวไม่รักกัน คอยจะแสดงอำนาจต่อกัน เอาเปรียบกัน จึงต้องแก้จากใกล้ตัว

ผมว่าในการเปลี่ยนแปลงอะไร มันต้องเริ่มต้นจากตัวเอง ต้องหมั่นเฝ้าดูตัวเราเอง ว่าเรามีข้อบกพร่องอย่างไร มีปัญหาอะไร เราแก้ปัญหาของเราได้ไหม มันคงต้องเริ่มจากตรงนั้น ถ้าเรายังวุ่นวายไม่แข็งจะจมน้ำตาย เราจะช่วยใครไม่ได้ พยายามแก้ไขปัญหาของตัวเองให้ได้ แล้วก็ขยายออกไปยังคนรอบตัว

ถ้าเราเองไม่มีความสุข แล้วเราจะทำให้ใครมีความสุขได้ ต้องระมัดระวังตัวเอง หรือว่าใครก็ตามที่คิดว่าจะไปทำอะไรช่วยสังคม ต้องมองย้อนว่าตนเองมีปัญหาอะไรหรือเปล่า ที่เรารู้สึกชุลมุนบ้าง บางแห่งจะทำอย่างไร บางทีมันเป็นการชดเชยอะไรบางอย่างกับสิ่งที่เราขาด ว่าจะไปเติมเต็มด้วยการไปออกทางด้านนั้น มันต้องแก่งัดใน บางคนก็บอกว่าโอ.....ถ้ามีวไปช่วยตัวเองอยู่ ก็ไม่ต้องช่วยคนอื่นกัน มันจะต้องมี balance ว่า อย่างน้อยเราต้องมีความสามารถที่จะแก้ปัญหาตัวเอง แล้วจึงจะสามารถแก้ปัญหาคนอื่น การแก้ปัญหาให้คนอื่นไม่ใช่ของง่ายเลย บางทีชนิดที่เรียกว่าเขาเดือดร้อนแล้วก็คือช่วยภายนอกเขาเนี่ย บางทีมันก็ไม่ได้ช่วยมากนักหรอก บางทีทำให้เขาอ่อนแอด้วยซ้ำไป แล้วก็เลยทำให้เขาไม่รู้จักรักช่วยตัวเอง เราต้องมีปัญญาพอถึงจะทำสิ่งเหล่านี้ และก็ปัญญาพอที่จะรู้ตัวเองว่า ทำอย่างนั้น ทำด้วยความกรุณาต่อผู้อื่นจริงหรือว่าเป็นเรื่องอื่น

ย้อนมาที่ปัญหาโดยตรงว่า กลไกที่จะเอื้อให้เกิดภัยพิบัติ อุทกภัยถึงมรรค (เงียบ...คิด) ถ้าเราจะว่าอย่างตรงที่สุด มรรคนี้สำหรับตัวบุคคลที่จะปฏิบัติต่อตนเองก่อน เมื่อเราปฏิบัติต่อตนเองได้แล้ว ผลมันไปถึงคนข้างเคียงด้วย ในการปฏิบัติมรรคนั้น ถ้าเราปฏิบัติมรรคในแง่ที่ว่า เรารอดวันที่จะเห็นแก่ตัว เราก็พลอยรอดวันที่จะเบียดเบียนคนอื่นไปด้วย ถ้าเราปฏิบัติสัสมากก็มันตะ เราก็ไม่ไปขโมยของใครเขา เราก็ไม่ไปประทุษร้ายให้ใครเขาบาดเจ็บล้มตาย เราก็ไม่ไปฆาตกรรมเขา นี่คือสัสมากก็มันตะ ซึ่งมันหมายความว่า เราไม่ทำตัวให้เป็นพิษเป็นภัยแก่ใครเป็นอันน้อย และถ้าเราเพิ่มความเอื้อเพื่อแผ่เข้าไปเป็นคุณธรรม มันก็จะยิ่งเกิดประโยชน์มากขึ้น

เดี๋ยวนี้ปัญหาสัสมาวาจาเป็นเรื่องใหญ่ คนพูดอะไรที่ไรมันต้องไปกระทบกระเทือนกัน ท่านบอกไม่ให้กล่าวเท็จไม่ให้ส่อเสียด ไม่ให้ใช้คำหยาบ คำพูดที่มแทง ทำให้เขาเจ็บใจ ไม่เพ้อเจ้อ ถ้าเราควบคุมตัวเราทันทีเลย มันสะท้อนถึงสังคม ทำให้สังคมมันมีปัญหาหน่อยลง

เพราะฉะนั้นตามตัวอย่างนี้ มันไปพร้อมกันนะครับว่า การพัฒนาตนเองด้วยวินัยคือศีลนี้ มันมีผลเท่ากับว่าที่ไหนที่เราไปอยู่เนี่ย เราไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ใครเขา และนอกจากนั้นในชั้นบวกก็คือว่า ทำให้เขาเป็นสุขด้วย เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูล เมื่อเราไม่โลภ เราก็ไม่ตระหนี่ เมื่อเราไม่ตระหนี่ เราก็เอื้อเพื่อแผ่

ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคมหรือวัฒนธรรม มันเริ่มต้นไปจากบุคคลทั้งนั้น ถ้าบุคคลรู้จักช่วยเหลือตนเอง หาความรู้ที่จะประกอบการอาชีพได้ ฟังตนเองได้ ไม่เป็นฝ่ายเอาแต่กินเอาแต่ใช้ไม่หา ถ้าแต่ละคนสามารถผลิต ทางใดทางหนึ่ง มีผลงานทางใดทางหนึ่ง ซึ่งมันจะเป็นประโยชน์แก่คนอื่น ก็เป็นหน่วยผลิตในระบบเศรษฐกิจแล้ว

ในประเด็นโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจในระดับใหญ่และระดับย่อยนั้น มันเกี่ยวเนื่องโยงกัน แต่มันก็อยู่ที่แต่ละบุคคล ๆ ถ้าเราทำให้แต่ละบุคคลมีประสิทธิภาพ มีคุณภาพ มีคุณธรรม คือการละเว้นจากความประพฤติที่เป็นพิษเป็นภัยกับทั้งตนเองและผู้อื่น จะมอง

ในแง่ว่าเป็นกลุ่มย่อย ส่วนหนึ่งเข้าไปรวมเป็นกลุ่มใหญ่อะไรอย่างนี้ ถ้าแต่ละบุคคลไม่เลวร้าย แต่มีคุณธรรม กลุ่มใหญ่มันก็เป็นไปอย่างนั้น เป็นผลมาจากแต่ละบุคคล

กรณีการสร้างเสริมสภาพสังคมที่พึงประสงค์ ให้มีความต่อเนื่องให้ดำรงอยู่ ไม่ใช่เป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

คนเรามีศักยภาพแตกต่างกันไป พุดถึงเพดานบิน คนเราเกิดมามีสติปัญญาแตกต่างกัน ไป ถ้าเราให้แต่ละคนเข้ามีโอกาสที่จะพัฒนาได้เต็มที่ ให้โอกาสกันและกัน แล้วก็ตระหนักว่า แต่ละคนนั้นเมื่อมีศักยภาพแตกต่างกันก็ควรจะมีโอกาสเท่าๆ กัน ที่จะได้พัฒนาศักยภาพของตน ได้เต็มที่

เป็นไปได้หรือไม่ที่โรงเรียน ถึงมหาวิทยาลัย มีจุดอ่อนของตนที่ทำให้เด็ก ๆ นั้น ไปถูก จำกัดด้วยระบบความคิดบางอย่างที่ทำให้ศักยภาพของตนเองไม่พัฒนา

นี่เป็นความคับแคบทางสติปัญญาของผู้ดำเนินการ ซึ่งผู้ดำเนินการนั้นได้เติบโตขึ้นมาอย่างไม่สมบูรณ์ ถูกครอบงำ ความคิดคับแคบโลกทัศน์ไม่กว้างพอ คือถ้าครูคนไหนคิดแต่ว่าลูกศิษย์ต้องดีอย่างตัวนี้ก็ไม่สำเร็จแล้ว เป็นอย่างนั้นแยะ ครูบางคนหรือหลายคน คิดว่าตัวมีคุณธรรม มีจริยธรรม และมองเห็นว่าทุกคนจะต้องเติบโตมาเป็นอย่างตัว รสนิยมอย่างตัวต้องแต่งกายคล้ายรสนิยมของตัว ทำไมคนโน้นคนนั้น แต่งตัวรุ่มร่าม คุณครูนั้นเองอาจจะปฏิบัติตนแล้วก็มีการรอบความคิด มีภาพในใจของความเป็นบุคคลที่อยู่อย่างหนึ่ง อยากให้ทุกคนเอาความดีของตัวพิมพ์ลงไป นี่คือแม่พิมพ์ ลัทธิแม่พิมพ์ นี่เลิกเสียที มันไม่ใช่ ครูไม่ใช่แม่พิมพ์ ครูเป็นผู้ที่คอยชี้แนะ ช่วยเหลือ ให้ความรักแก่ศิษย์ คอยระมัดระวังไม่ให้ศิษย์พเนจรไปในทางที่เป็นอันตราย ครูไม่ใช่แม่พิมพ์ ครูควรจะรู้ว่าลูกศิษย์มีพัฒนาการเป็นอย่างไร ไม่ใช่ครูไปแค้ไหน จะให้ศิษย์ไปแค้ไหน ลูกศิษย์ควรจะไปไกลกว่าครู ควรจะมีโอกาส

การให้โอกาสและเสรีภาพทางความคิด

แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือให้โอกาสของ creativity ไม่รู้จะเรียกว่าอะไร เช่นวัฒนธรรมนี้ เราพูดถึงประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งจะต้องอนุรักษ์ วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่ต้องอนุรักษ์ไว้ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องสร้าง ถ้าเราบอกว่าวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของผู้คน วิถีชีวิตนี้จะต้องถูกสร้างขึ้นให้เหมาะสมแก่สภาวะทุกอย่างและสิ่งนี้ต้องการ creativity วัฒนธรรมควรจะเกิดแบบนั้น การกินอยู่หลับนอน สารพัดที่เป็นวิถีชีวิตของผู้คนในยุคไหน ๆ มันไม่ควรจะถูกกำหนดโดยอดีต แต่ว่ามันจะถูกกำหนดโดยผู้ที่สติปัญญา พอที่จะเห็นว่าในสภาพของสภาวะทุกอย่างในขณะนั้น วิถีชีวิตแบบไหนที่เหมาะสมที่สุด อันนี้มันต้องสร้างสรรค์ เรามีคนที่สร้างสรรค์อย่างนั้นหรือเปล่า คนในอดีตเขาสร้างสรรค์อะไรต่ออะไรกันมาไว้ตั้งแยะ แต่ที่เราโง่งมมากก็คือไปเอาวิถีทางปฏิบัติหลาย

อย่างจากใครก็ไม่รู้มาว่ารับน้องใหม่มันต้องทำอย่างนี้ พวกอื่นเขาทำอย่างนี้ ที่เขาเลิกทำไปแล้ว หรือมันทำแล้วมันได้ผลร้ายมาแล้ว เรายังมาอ้างว่าดี นี่มันเป็นความโง่ ไม่มี creativity อะไรเลย เอาแบบอย่างเขามาทั้งนั้นหรือว่าเป็นนิสิตนักศึกษาทางศิลปะหรือสถาปัตย์ จะต้องแสดง ออกรูปแบบแปลก ๆ อย่างนั้นอย่างนี้ ก็ลอกเขามาอีก มันไม่ได้สร้างขึ้นใหม่

การคิดแสวงหาทางจะเป็นเครื่องแสดงว่ามนุษย์เราที่มีความสามารถต้องสร้างรูปแบบ ของความเป็นอยู่ใหม่ขึ้น ถ้าในยุคนี้ท่วม อีกหน่อยน้ำมันอาจจะท่วม ท่วมพระนครอีก รูปแบบ ชีวิตจะต้องเปลี่ยนและจะต้องเปลี่ยนอย่างไร ถ้าหากว่าจะตั้งอยู่แถวนั้น แล้วมันจะเปลี่ยนไป อย่างไม่รู้ นี่คือปัญหาเฉพาะหน้า

ว่าด้วยเรื่อง creativity

จริง ๆ แล้ว มันเป็นการหยั่งลงไปรู้ว่าอะไรเป็นอะไรด้วยตัวเอง หมายความว่าเป็นการรู้ ว่าในธรรมชาติของสิ่งที่กำลังสนใจอยู่นี้ จะเป็นด้านไหนก็ตามมันเป็นอย่างนี้ เมื่อรู้ว่ามันเป็น อย่างไม่รู้แล้ว ก็รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็แค่นั้น ไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องทางกายภาพที่เราคิดแบบ สมมติบัญญัติหรือว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติทางจิตใจ มันเพียงแต่หมายความว่าเรารู้จักมัน ตรง ๆ โดยตรงจากประสบการณ์ ไม่ว่าจะวิธีหาความรู้อย่างไร เราคิดว่าเรามาถึงความเข้าใจ และถ้าเราจะเอาความเข้าใจนั้นไปใช้ประโยชน์ เราจะทำอย่างไร เราจะสร้างกลไกอะไรขึ้น เรา จะแสดงออกอย่างไร เราจะพูดอย่างไร ผมคิดว่ามันก็แค่นี้ ไม่ใช่ที่เราคิดอะไรขึ้นได้ใหม่ แต่ว่า เราเอามาใช้กับคำว่า สร้างสรรค์ แปลจาก creativity ซึ่งมันเป็นการตามความคิดตะวันตกมากกว่า

ถ้าเราเข้าใจวิถีทางของสิ่งทั้งหลายแล้วในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เราก็จะรู้ว่าเราควรจะทำอย่างไรกับมัน เอาไปใช้ประโยชน์อย่างไร แล้วเราก็ทำเรื่องจัดการให้ มันเกิดประโยชน์

invention ทั้งหมด เรามักจะว่าเป็น creativity เรามักจะว่าอย่างนั้น invention ทั้งหมดนี้ก็คือ การเข้าไปรู้ว่าธรรมชาติในเรื่องนี้มันเป็นอย่างนี้ แล้วเราจะสร้างอะไรเพื่อนำมาใช้ ประโยชน์จากมันได้ ผมคิดว่าทุกเรื่องในทางวัตถุ ในทางปัญหานามธรรม ปัญหาอะไรต่ออะไรก็ คงจะเป็นอย่างนี้ เข้าไปให้ถึงตัวกลไกตามธรรมชาติของมัน แล้วก็รู้ว่าจะทำอย่างไรกับมัน

ตั้งนั้นตราบใดที่เราอยู่ในพุทธสมัยคือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ยังถ่ายทอดพุทธ ธรรมกันอยู่ ยังไม่หมดไปจากโลกนี้ เราทุกคนอยู่ใต้อิทธิพลอันนั้นคือเราจะไม่คิดอะไรเกินไป กว่านั้น นี่คือนิเวศทางพุทธศาสนานะ คือเราจะไม่พบอะไรใหม่ จากที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบไว้ แล้ว

creator จากพระอภิธรรม

ตัวอย่างพวก artist นี้ คิดดูก็แล้วกัน ผู้ที่เขา paint รูปบนผ้าใบเป็นต้น เขาก็พยายามจะสร้างอะไรออกมา โลกของเขาบนผืนผ้าใบ เขาคิดว่าเขาเป็น creator เขาคิดอย่างนั้น คือเขาพยายามเสมอว่าเขาจะไม่เหมือนใคร จะต้องเอารูป form ใหม่ออกมาอย่างที่คนอื่นไม่เคยทำ เขาก็เป็น creator

ในแง่หนึ่งพอพูดถึงตรงนี้ ผมนึกถึงคำในพระอภิธรรมว่า “จิตนั้นแหละคือจิตรกร” ตัวจิตนั้นแหละ ที่เรียกว่าจิตรกร ก็เพราะว่าจิตเป็นผู้สร้างทุกอย่าง อันนี้คงจะมาจากคัมภีร์อรุณกถา ที่ว่าจิตรกรเพราะว่าจิตเป็นผู้สร้าง คือโลกทั้งโลกอย่างที่เรารู้ได้เห็นกันอยู่นี้มีความสุขสดุดาม มันเป็นการปรุงแต่งของจิตทั้งหมดเลย อันนี้ จะเห็นได้ว่า จิตเป็นตัวแหล่ง creative คือ creation ของจิตมันหลอกมันเป็นมายาทั้งหมด อันนี้คือหลักพระอภิธรรม ที่ว่าจิตเป็นผู้สร้างมันสร้างจาก information ที่เข้ามาทางทวาร information อันนั้น จะมาจากอะไรก็ไม่รู้ แต่จิตมันก็สร้างโลกของมัน เพื่อมันจะได้เสพโลกอันนั้น

สังคมส่วนหนึ่ง สับสนเรื่องการสร้างสรรค์ คือ คิดว่าเป็นเรื่องสร้างขึ้นใหม่ มีรางวัลเกี่ยวกับสิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ต่าง ๆ

creative นั้นจริง ๆ ไม่มี แต่เป็นเรื่องของการเข้าถึงความจริงในแต่ละระดับ แล้วก็ผลิตคิดทำอะไรต่าง ๆ ขึ้นมาตามความเข้าใจในแต่ละระดับนั้น สมัยหนึ่งสิ่งนั้นอาจเรียกว่าเป็นความคิดสร้างสรรค์ แต่ต่อมาอาจกลายเป็นผิดเช่น DDT ก็มันไม่ครอบคลุมนี้ มันสร้างในด้านหนึ่ง แต่มันนำไปสู่ผลร้ายคือคิดว่าเอามา apply ดีแล้ว แต่เนื่องจากว่าความรู้นั้นไม่กว้างพอ มันก็เลยสร้างปัญหา ความรู้มันยังอยู่ในขอบเขตจำกัด มันใช้แก้ปัญหาอย่างหนึ่ง แต่ไม่รู้พอมันกำลังสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมา โดยการสร้างสรรค์นั่นเอง นักสร้างสรรค์ ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็มักจะหลงจุดนี้ และก็ได้หลงมาแล้ว ได้ทำให้เกิดผลร้ายมาแล้ว invention ตั้งมากมาย นี่ผมยืนดูถุงพลาสติกอยู่นี่ เราลองนึกถึงรถยนต์ ที่มันขนส่งถุงพลาสติกไปส่งร้านค้าคนเดียว นี่ในนั้นมีถุงพลาสติกเป็นแสนนะ แล้วก็ให้เราเอามาใส่โอเลี้ยงแล้วเราก็เหวี่ยงมันไป cost มันดูต่ำเหลือเกินที่เราจะใช้มัน แต่ cost ที่เราจะกำจัดมันนี่สูงมาก เพราะว่ามันลงไปอยู่ในดิน แล้วมันไปอุดท่อ แล้วมัน cost กรุงเทพมหานคร ตั้งเท่าไร ที่เราต้องไปโกยมันออกมาจากกันท่อนี้ ถือเป็นความไม่สมบูรณ์ในการสร้างสรรค์ ความไม่สมบูรณ์ของความรู้ความเข้าใจที่ใช้ในการสร้างสรรค์ อันนี้มันอยู่ในช่วงชีวิตของเราไม่กี่ทศวรรษเลย พลาสติกนี้ตั้งแต่เราตื่นตื่นจนกระทั่งเดี๋ยวนี้เรารู้ว่ามันเป็นอย่างไร แล้วเราก็ไม่ได้แก้มันด้วย เดี่ยวนี้เราก็ไม่ได้แก้ แก้ไม่ได้ เพราะว่า เราไม่มีอุปนิสัยสร้างขึ้นใหม่ ไม่มีวินัยพอที่จะใช้มันอย่างถูกต้อง

ความคิดสร้างสรรค์ที่แท้จริงในเชิงพุทธ

การที่เราจะเข้าไปถึงอันนั้นก็คงจะถึงขั้นที่เรียกว่ามีปัญหาเป็นวิปัสสนาในระดับที่เรียกว่าเป็นวิปัสสนาญาณ เหมือนกันนะคือเห็นธรรมะ ผมว่าจุดเริ่มต้นที่ชัดเจน คือจุดเริ่มต้นที่ไม่หันกลับ ก็คือจุดเริ่มต้นที่เป็นโสดาบัน ถ้าไม่อย่างนั้นก็ยิ่งพลาด แม้แต่โสดาบันเองก็ยิ่งพลาด แต่อย่างน้อยก็เริ่มอยู่ในหนทางที่จะไม่พลาดร้ายแรง คือต้องอยู่อย่างจริงจัง

วิทยาศาสตร์ซึ่งบอกว่าเป็นศาสตร์ที่ให้ความจริงที่เป็นสากลนั้นจริง ๆ แล้วมีความเป็นสากลอยู่ในขอบเขตของบัญญัติ ถูกหรือไม่

ก็ใช่ คือ นักวิทยาศาสตร์ก็เป็นชาวบ้าน ชาวบ้านยึดเอาว่าของนี่มันมีตัวตนมันมี สสารทั้งหลายมี ของทั้งหลายมีสสาร ผมเคยพูดถึงที่พระสารีบุตร กล่าวว่า ที่ว่าอนัตตานั้นคือไร้สาระ ตรงนี้วิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาสวนทางกันเลย วิทยาศาสตร์มันเป็นวิธีการของปุถุชนที่จะหาความเข้าใจของธรรมชาติ แล้วพยายามจะเป็น objective พยายามจะเป็นนะ แต่มันเป็น subjective มาตั้งแต่ต้น ปัญหาก็คือ การคิดว่าของทั้งหลาย มันมีอยู่อย่างที่เห็นด้วยทวาร 5 แต่ว่าพุทธศาสนาวิเคราะห์ process ของการรับรู้ทางทวารและบอก process ด้วย อันนี้มันแสดงว่าสิ่งที่ถูกรู้เนี่ย มันไม่ใช่ของจริง มันเป็นบัญญัติ มันมีขั้นตอนทางพระอภิธรรมแสดงเลย คนเราไม่ได้เห็นอย่างเดียว เห็นแล้วตีความหมายด้วย เห็นแล้วเอาอะไรของตัวเองเข้าไปจับปรุงแต่งด้วย เพราะว่า moment แห่งการรับรู้เนี่ยเป็น moment แห่งการรับรู้ขั้นต้น ซึ่งบริสุทธิ์นะ แต่มันมี process ปรุงแต่งต่อมาให้ห่างจากความจริงแท้

เป็นไปได้หรือไม่ที่การปฏิรูปการศึกษาวิทยาศาสตร์ในอนาคต เราน่าจะให้โอกาสกับภูมิปัญญาเดิมนี้

อย่าไปเรียกว่าภูมิปัญญาเดิม เพราะว่าถ้าเรียกว่าเดิม ก็มีคนบอกว่าเอาอีกแล้วแต่่าล้านปีมาอีกแล้ว มันไม่ใช่ภูมิปัญญาเดิม พุทธศาสนาไม่ใช่ภูมิปัญญาเดิมแต่เป็นอภิกาลิโก สัจธรรมจริงแท้ไม่ขึ้นกับกาล

ดังนั้นเราควรก่อให้เกิดโอกาสทางการศึกษาที่ทำให้เข้าถึงสัจธรรม

ตอนนี้พูดไปต้องระวังจะถูกกล่าวหา นี่เป็นนักปรัชญามาอีกแล้ว พูดถึงสิ่งที่วิทยาศาสตร์ ไม่พยายามจะพูดถึง วิทยาศาสตร์เพียงแต่ว่า เราคิดว่าโลกเป็นอย่างไรแล้วเราเอามาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร วิทยาศาสตร์พร้อมที่จะเป็นทาสของเทคโนโลยี มากกว่าพร้อมที่จะไปยุ่งกับปรัชญา กาลิเลโอเป็นคนบอกว่าทุกอย่างต้องลองตรวจสอบ จะคิดเฉยๆ ไม่ได้ อันนี้

เลยเป็น guide line ให้ทุกอย่างต้องพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ แต่ประสบการณ์ที่คิดว่าแน่แล้ว
 นี้ในทางพระพุทธศาสนาบอกว่า ถูกต้ม ถูกหลอก ประสบการณ์ไม่ใช่ประสบการณ์ขั้นต้น มัน
 ถูก interpret คือปรุงแต่งมาแล้ว และถูกให้ความหมาย โดยธรรมชาติในตัวมนุษย์มาแล้ว
 เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาวิทยาศาสตร์คิดว่า มนุษย์นี้สามารถจะมานั่งอยู่ข้างนอก แล้วมองดูโลก ที่
 จริงมันไม่ได้เป็นอย่างนั้น มันถูกหลอกกว่าทำอย่างนั้นได้ ที่จริงมันเป็นส่วนหนึ่งของ process

ข้อวิพากษ์สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย

ความคิดเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ที่ในขณะนี้สังคมไม่ค่อยยอมรับคณะสงฆ์

สังคมหมายถึงอะไรกัน หมายถึงประชาชนทั่วไปใช่ไหมแม้ว่าจะเป็นพุทธบริษัท ที่ไม่
 สมบูรณ์ แต่ก็มีส่วนที่อะไรดีอะไรไม่ดี และสามัญสำคัญของสาธารณชนก็เป็นสิ่งที่ต้องรับรู้
 เพื่อไตร่ตรอง เพราะมันเป็นเรื่องที่ว่ามันมีความหมาย

วิธีพูดถึงองค์กรสงฆ์ คณะสงฆ์ ก็ดี ซึ่งทำให้มันเป็น impersonal มันเป็นคำหลอก คือ
 พูดว่าคณะสงฆ์นี้เหมือนกับพูดว่ากรรมการเขาอย่างนั้น กรรมการเขาอย่างนี้ มันเป็นกลลวง
 ทางความคิด จริง ๆ มันหมายความว่า คนนั้น คนนั้น คนนั้น ต่างหากมันต้องชี้ตัวกันมาเลย
 พูดว่าคณะหรือองค์กรนั้น คือตัวแท้ ๆ มันไปซ่อนอยู่ใต้ชื่อ มันต้องชี้ตัวได้เลยว่าใครคิด เพราะ
 ฉะนั้นผมไม่มีความเชื่อถือในถ้อยคำแบบนี้

กรณียันตระ

ในตอนคดียันตระนี้ มีความพยายามจะให้ผมไปฟ้องร้องไปเป็นพยานผมนึกในใจว่า
 ฟ้องร้องจะให้มหาเถรสมาคมมาเรียกผมไป ผมบอกว่ามีสิทธิอะไร มาเรียกผม มีสิทธิ
 อะไร ผมเป็นอะไรกับมหาเถรฯ ผมเป็นเสรีชน ถึงผมจะนับถือพระพุทธศาสนา มหาเถรฯ ก็มา
 ยุ่งกับผมไม่ได้

ผมว่าเมื่อพระพุทธเจ้า ท่านประกาศธรรม ท่านไม่เคยพยากรณ์ไว้เลยว่าจะมีคนกลุ่ม
 หนึ่งตั้งขึ้นมาเป็นประเทศ ประเทศหนึ่ง เรียกตัวเองว่าประเทศไทยหรือประเทศสยาม แล้วก็อ้าง
 ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประเทศตัว แล้วก็ตั้งกฎหมายขึ้นมากำหนดว่าพระพุทธ
 ศาสนาจะเป็นอย่างนั้น ๆ ท่านไม่เคยพยากรณ์ไว้เลยเพราะฉะนั้นที่ประเทศนั้น ๆ จะทำอะไรไป
 นี้พระพุทธเจ้าท่านไม่รับรู้ มาว่ากันเอาเองทั้งนั้น

ผมมองกว้าง ๆ ก็คือ อย่างพวกพราหมณ์ที่คบกับพวกปกครองครอบงำพวกทำมาค้า
 ขาย และพวกทำกิจการช่าง พวกใช้แรงงาน สองพวกนี้คบกันแล้วก็เป็นอย่างนี้มาเรื่อย ที่จริงพระ
 พุทธเจ้าประกาศเลิกระบบนี้ไปแล้วพอพระพุทธเจ้าท่านปรินิพพาน ก็เอาอีก เอาใหม่ เดี่ยวนี้มัน
 ก็แบบเดียวกัน แทนที่จะเป็นพราหมณ์ก็เป็นพุทธ มันเป็นผลประโยชน์ร่วมกันถ้อยที่ถ้อยอาศัย
 เพราะฉะนั้นพวกนี้ทำอะไรไม่ผิดสักที สรุปลึคือ ปวดหัว

กรณีภาวนาพุทธโธ

ผมเสียดายคำนี้ (ภาวนาพุทธโธ) กลายเป็นคำที่ใช้ไม่ได้ คำว่า “พุทธโธ” กลายเป็นคำที่ใช้ไม่ได้ นี่มหาโจรนะ เรื่องในขณะนี้มันกำลังเปิดเผยตัวมันเองโดยรวม ว่าได้มีการเสแสร้ง หลอกลวงสาธารณชน โดยองค์การที่เป็นที่ตั้งของความเลื่อมใสมานานแล้ว

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เวลาท่านถูกถามเรื่องเหล่านี้ ผมสังเกตว่าในระยะหลังนี้ ท่านเกรงใจมหาเถรสมาคมน้อยลงทุกวัน ตามที่ผมสังเกต ผมได้ไปฟังท่านเมื่อไม่ถึงสองอาทิตย์มานี้ ที่วัดญาณเวศกวันคือมีผู้ค้นเคยรายหนึ่งเขาทำบุญแม่เขา แล้วก็ขอไปทำบุญที่วัด แล้วขอนิมนต์ท่านร่วมในการเสวนา แต่พอเอาเข้าจริง ๆ เขาก็นิมนต์ท่านเทศน์ แล้วท่านก็เทศน์ตั้งสามชั่วโมง แล้วตอนท้ายก็มีคำถามที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องที่ท่านเทศน์ ก็คือเรื่องภาวนาพุทธโธ นี้ ผมฟังคำของท่านแล้วก็รู้สึกได้คือผมไม่ได้ไปนาน ไม่ได้พบท่านนาน ผมพบว่าท่านเกรงใจมหาเถรสมาคมน้อยลงทีเดียว

กรณีธรรมกาย

ท่านเสริมชัย ท่านอ้างตนเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อดอดและยกย่องท่านคุณีโธ แต่ผมไม่ทราบว่ายกย่องจริงหรือไม่จริง ยกย่องท่านคุณีโธซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นพระภิกษุโกศลเถร อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา ท่านเสริมชัย ตอนเป็นฆราวาส ก็เคยมาใช้ที่นี้ (ธรรมสถานจุฬาฯ) แล้ววันนี้ วันอังคาร (19 ก.ย. 38) กับวันพฤหัสบดี ลูกศิษย์ของท่านก็มาใช้ห้องที่ผมเพิ่งบรรยายไป ใช้ตอนเที่ยงนี้เลย แล้วคนที่เขียนโต้ตอบ พระธรรมปิฎก เขาก็มาเป็นครูสอน ผมก็ถือว่าตามสบาย ผมไม่เดือดร้อน แต่พวกนี้เข้า พวกคลองสี่ไม่เข้า

มีความคิดเห็นอย่างไร กรณีธรรมกายระบุว่า นิพพานเป็นอัตตา

อาจารย์ลองไปอ่านนิพพานของ ระพินทรนาถ ตะกอร์ มันจะคล้ายนิพพาน ของหลวงพ่อดอด มันเป็นนิพพานของฮินดู ตะกอร์นี้เป็นฮินดูสมัยใหม่ ตะกอร์เชื่อว่าตัวนี้เป็นพุทธด้วยเป็นฮินดูด้วย แล้วนิพพานของตะกอร์นี้มันเป็นรูปแบบเดียวกับนิพพานของหลวงพ่อดอด แต่ยังไม่ถึงขั้นที่ว่าพระปฏิมาใส อยู่ในสมาธิ เหมือนอย่างสถูปที่เขากำลังจะทำนั้นแหละ

คำว่า อัตตาวิมุตติ ที่ท่านเสริมชัย อ้างจากหลวงพ่อดอด นั้น คำนี้ไม่มีในพระไตรปิฎก ท่านอาจารย์เห็นอย่างไร

“อัตตาวิมุตติ” คืออัตตาที่วิมุตติแล้ว อัตตาที่หลุดพ้นแล้ว ไม่ใช่นิพพาน มันควรจะหมายถึงว่า หลุดจากการถืออัตตา ไม่ใช่อัตตาที่หลุดพ้นแล้ว ถ้าสมมติว่ามี มันก็ควรจะหมายความว่า หลุดพ้นจากการยึดอัตตา แต่ว่าอัตตาวิมุตติของพวกนี้คือ อัตตาที่หลุดพ้นแล้ว

ท่านพุทธทาสกับธรรมกาย

ทำไมท่านพุทธทาสท่านไม่ถือเรื่องอย่างนี้ ท่านไม่เอาเรื่องนี้ เพราะท่านรู้ อยู่ ท่านไม่ใช่ไม่รู้ ผมเดาว่าท่านก็รู้ ผมพยายามคิดว่าท่านพุทธทาสเคยเอ่ยถึงพวกธรรมกายนี้อย่างไรหรือเปล่า หรือแม้แต่คำว่า “ธรรมกาย” ว่าอย่างไรหรือเปล่า ผมนึกไม่ออกเลยที่ท่านเคยเอ่ยถึง แม้แต่คำว่าธรรมกาย

ท่านไม่แตะเรื่องธรรมกาย เรื่องกิตติคุณใด ท่านไม่แตะเรื่องสันตติโศก คล้ายว่าไม่ได้เอาจริงเอาจัง ท่านกลับมาเอาจริงเอาจังกับพวกอภิธรรม อันนี้แหละที่พวกอภิธรรม เขาารู้สึกว่าท่านไม่ยุติธรรมกับเขา และก็มีประวัติที่ว่า นักอภิธรรมระดับผู้นำไปฟ้องร้องท่านคือพระทิพย์ปริญา ไปฟ้องจอมพล ป. ถึงชั้นพระสังฆราชเรียกท่านไปชี้แจง

พระทิพย์ปริญาเป็นผู้พิพากษา แล้วก็ฟ้องร้องท่านที่ท่านไปบรรยาย เรื่องภูเขาแห่งพุทธธรรม หว่าท่านพูดอย่างนี้เป็นคอมมิวนิสต์ แล้วท่านก็ต้องไปชี้แจงสมเด็จพระสังฆราชสมัยจอมพลแปลก

สภาพสังคมชาวพุทธ

เมื่อครั้งที่ผมไปฟัง ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ท่านถามว่าบ้านนี้เมืองนี้ เป็นบ้านเมืองของชาวพุทธหรือพวกถือผี คือท่านพูดนี้ ท่านมักจะตำหนิพระด้วยกัน ท่านจะไม่ไปตำหนิชาวบ้าน ผมก็ต้องลุกขึ้นบอกว่าท่านนี้สุภาพเกินไป ผู้ที่ควรตำหนิคือชาวพุทธที่เป็นฆราวาสนี่ มันมีก็เปอร์เซ็นต์ที่เป็นชาวพุทธแท้จริง มีก็เปอร์เซ็นต์ที่ถือผี นี่ต่างหากที่ทำให้สภาพเหล่านี้เกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น ปัญหามันมาสรุปรวมอยู่ว่า ฆราวาสชาวพุทธ ควรจะเรียนและปฏิบัติตามพระศาสนาจากพระพุทธพจน์โดยตรง ไม่ใช่ไปหวังจากคำสอนของฝ่ายบรรพชิตอีก เพราะว่ามันลุ่มเหลว ศรัทธามันลุ่มเหลวไปหมด แล้วตอนนี้ก็มาพาล เมื่อศรัทธาในบุคคลลุ่มเหลวก็ไปพาลหาว่าศาสนาไม่ดี ซึ่งตัวเองเวลาไปศรัทธาบุคคล ก็ไม่ได้นับถือคำสอนของพระพุทธเจ้า ไปนับถือผี นับถือโซกลาง นับถือของขลัง วัตถุมงคล อะไรต่ออะไร มันเป็นความผิดของเราละ ของฆราวาสนี่ที่ไปคิดผิด ฆราวาสกับพระนี่ต้องเกี่ยวกัน ต้องเรียนรู้ไปด้วยกัน ฝ่ายพระสงฆ์ก็อาจจะนำหน้าไป เพราะเหตุว่าทุ่มเทเวลา แต่ถ้าไม่มีชาวบ้านพระสงฆ์ก็ทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะตัวมิได้หากิน ชาวบ้านเลี้ยง นี่ไปเลี้ยงพระเพื่อประสงค์ในสิ่งซึ่งมิใช่ธรรมะของพระพุทธเจ้าตอบแทน

ผมเห็นด้วยกับท่านเจ้าคุณท่านพูด ทุกคนไม่ว่าจะเป็นพระหรือชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังทำอะไรที่ถ้าไม่ควบคุมตัวเองไว้ ก็เอาประโยชน์เข้าตัวไป ก็เกิดการที่เขาเรียกว่าความสัมพันธ์แห่งการค้า ไม่ใช่ความสัมพันธ์แห่งบุญ

ท่านเจ้าคุณท่านก็ทุ่มเทนะ สุขภาพอะไรต่าง ๆ นี้ ท่านก็อุทิศแล้ว การอุทิศของท่านนี้ มันก็แปลกคือบุญรักษา คือท่านก็อาพาธอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ท่านก็ไม่ค่อยจะปรานีกับตนเองเราก็เป็นห่วง แต่ท่านก็อยู่มาได้ ท่านคงไม่มีความกังวลใจอะไร มีผู้มาสนทนากับผมคุยกันถึงท่านเจ้าคุณ บอกว่าท่านเป็นพระโพธิสัตว์ในแง่ของการอุทิศตน บุคคลอย่างนี้เกิดขึ้นมาไม่บ่อย ศาสดาทั้งหลายก็เกิดมาในสถานการณ์ที่ไม่ใช่ว่าจะเอื้อเหมือนกัน ไม่งั้นโลกก็จม

ทัศนะของอาจารย์ ระวี เกี่ยวกับบุคคลที่มีบทบาททางความคิดในปัจจุบันบางท่าน

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ผมมองเห็นผลงาน แต่ไม่ได้เข้าไปใกล้ซิด ผมเพียงแต่ดูผลงานเขาว่า เขาคิดอย่างไร หมอประเวศ เขามีสิ่งที่น่าจะแน่ใจคือหัวใจดี หัวใจปรารถนาดีและจะตั้งใจทำดีที่สุดในทุกเรื่องที่เขาเข้าไปเกี่ยวข้อง มีอุดมคติ และก็ทำตามอุดมคติที่ตนมุ่งหวัง หมอประเวศเข้าไปในเรื่องการเมือง ซึ่งโดยส่วนตัวผมไม่ชอบการเมือง ผมติดใจเวลาผมเป็นเด็กผมอ่านคำรำพึงในป่าช้า ที่เจ้าคุณอนุমানย แปล และรำพึงว่าคนทำนาเหล่านี้ “จะไม่ลุ่มเลือดหนึ่งบัลลังก์ราช” เขามีความสุข เกิด ตายไปนี้ไม่มีความคิดจะไปปฏิวัติอะไร ผมติดใจความคิดแบบนี้ พ่อผมเขาก็มาจากชาวนามาแต่งงานกับแม่ พ่อผมจะไม่ยุ่งการเมืองไม่รู้ว่าเป็นเพราะอะไร จะไม่ยุ่ง ใครมาชวนเชิญในสมัยนั้นให้ไปร่วมคณะราษฎร ก็ไม่เอาด้วย สำหรับหมอประเวศ สนใจการเมืองเราเห็นได้ชัด ก็ปรารถนาจะแก้ปัญหาสังคม หมอประเวศก็ยังพัวพันอยู่กับเรื่องนี้ แต่เขาเป็นคนมีใจบริสุทธิ์

ศ.เสน่ห์ จามริก

อาจารย์เสน่ห์ที่ผมห่างพอใช้ แต่เคยใกล้ระยะหนึ่ง ซึ่งไปร่วมกันทำงานหลังจาก 14 ตุลาคม เพราะมีการเปลี่ยนแปลง และก็เข้าไปเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติด้วยกัน แล้วก็มีความคิดอยากจะทำเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยกัน ไปรู้จักใกล้ซิดกับอาจารย์เสน่ห์ ก็ร่วมกันจัดตั้งสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็คือ สมาคมสิทธิเสรีภาพ แล้วคนที่มาร่วมนั้นมีหลายคน มาจากหลายแห่งที่จริงเป็นฝ่ายขวาแกล้งทำเป็นฝ่ายซ้ายก็มี ผมก็ไปร่วมอย่างกระตือรือร้นนะ เขาตั้งผมเป็นรองประธานแล้วอาจารย์เสน่ห์เป็นประธาน มีโคทม อาริยา แล้วก็มีคนอย่างอนันต์ เสนาชนันท์ ซึ่งเป็นตำรวจอะไรอย่างนี้ มาร่วมอยู่ด้วย มีหมอสงคราม ซึ่งผมจำนามสกุลไม่ได้ ภายหลังรู้ว่าพวกนี้เป็นฝ่ายขวาแอบเข้ามาแทรกซึม ผมเรียนรู้วิถีปฏิบัติทางการเมือง คือผมไม่เคยสนใจการเมืองอย่างว่า แต่ตอนนั้นที่ผมเรียนรู้เรื่องการเมืองเขาทำอย่างไรกัน

อาจารย์เสน่ห์นี่เท่าที่เขากับเขาเป็นครูผมในเรื่องนั้นนะโดยที่เขาจะรู้ตัวไม่รู้ตัวก็ตาม แต่ทำอยู่ด้วยกัน ผมเป็นรองประธานเขาเป็นประธาน ผมได้เรียนรู้จากเขาผมรู้สึกว่าเขาใกล้ซิดกับอาจารย์ป่วยมาก อาจารย์ป่วยเป็นรุ่นผู้ใหญ่กว่าผมมากทีเดียว เสน่ห์นี่เขาอายุน้อยกว่าผมหน่อย เขาอยู่ธรรมศาสตร์ผมอยู่จุฬารวมกันได้เพียงว่าผมได้เรียนรู้วิถีทางการเมืองจากที่ผมไม่รู้อะไรเลย แม้แต่ตอนนั้นผมเอาใจใส่แต่วิทยาศาสตร์ เอาใจใส่ทางศาสนา ปรัชญา จากที่ไม่รู้อะไรก็เลยรู้เพราะว่านั่งประชุมทำงานกัน รู้วิธีคิด หลังจากนั้นมา เจอกันก็คุ้นเคย รู้สึกมีความนับถือกัน แต่ว่าก็ไม่ได้เข้าไปมากกว่านั้น แล้วผมก็เลิก การเมือง พอหลังจากมีการปฏิรูปการเมืองโดย สงัด ชลออยู่ ผมก็เลิก ผมก็นั่ง sit tight ในบ้านผม รอเมื่อไหร่จะมีใครมาเอาตัวผมไป ถึงขั้นนั้นผมถูกหาว่าเป็นพวกซ้ายจัดด้วยนะ แต่ผมไม่กลัว ผมไม่ทราบว่าจะทำผมผมไม่กลัวแต่ผมเผ่าหนึ่งลือไปแยะเขี้ยวตอนนั้น จนควันขึ้น ข้างบ้านผมก็กลัวไม่ยอมติดต่อกับผม เพราะ

ว่าผมซื้อหนังสือไว้หมดเลย หนังสือออกมาตอนนั้นของเหมาเจ๋อตุง ผมมีหมด แต่ไม่มีเวลาอ่าน เพราะหนังสือตอนนั้นมันออกเยอะ แล้วก็เขาก็ไปเที่ยวค้นหนังสือ ผมได้ข่าวว่าเขาไปค้นหนังสือคุณสุลักษณ์ ไปเผา ยึดไป พวกนี้เขาทำอย่างไรก็ไม่ทราบ แต่ผมไม่ไปไหน sit tight เลยอยู่นั้นแหละ คอยรอดูว่าเมื่อไหร่ รถจะมาจอดหน้าบ้าน พอผมทำอย่างนั้นเขาก็ไม่มาแต่คิดว่าถ้าผม move ละก็เขาเอาเลย พอขับรถออกต่างจังหวัดละก็เขาจะเอาเลย เช่นที่ทราบว่ามีหลายคนโดนอย่างนั้น

ข้อคิดที่ว่าด้วยเรื่อง การศึกษา สังคม

ผมมี opinion กับทั้งระบบของกระทรวงศึกษา แล้วผมรู้สึกว่าคุณทำงานในกระทรวงศึกษา โดยเมื่อเข้าไปอยู่ในระบบนั้นแล้วนี่ มันถูกทำให้มีลักษณะอันหนึ่ง คือ ฉลาดในการใช้ให้คนอื่นทำงาน แล้วเอาความคิดความชอบเข้าตัว ที่กระทรวงศึกษาจัดเรื่องนั้นเรื่องนี้ แล้วไปเชิญใครต่อใคร แล้วผลงานเขาเอาไปเสนอความคิดความชอบของเขา ผมยังจดจำคำของอาจารย์พิมล กุลกิจ สมัยนั้นอยู่พิลึกที่จุฬาฯ และเป็นกรรมการสมาคมวิทยาศาสตร์ด้วยกัน คือสมาคมวิทยาศาสตร์นี้เกี่ยวข้องกับกระทรวงศึกษามาเรื่อย มีการจัดงานกันมา วันหนึ่งมีจดหมายมาถึงอาจารย์พิมล หนึ่งท่านกาแฟอยู่ด้วยกัน อาจารย์พิมล บอกว่า“หลอกใช้อีกแล้ว” ผมยังจำได้ไม่หายเลย เพราะมัน describe พฤติกรรมทั้งหมดให้กระจ่างด้วยถ้อยคำนั้นและก็เป็นจริง

อย่างการประชุมสัมมนาต่างๆ ทั้งหมดเหล่านั้นไม่มีอะไรเกิดขึ้น เสียเวลาไปไม่รู้เท่าไร จริยธรรมก็สัมมนาไปตั้งหลายครั้ง ก็เอาไปเข้าเล่มแล้วคนที่ดำเนินการในกระทรวงก็อ้างเป็นผลงานขึ้นไป ๆ จนกระทั่งเป็นอธิบดีเป็นอะไรต่ออะไรสารพัด

ที่จริงเพียงแต่เมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่ง ถ้าปล่อยให้เขาทำ เขาก็ต้องทำให้ลูกหลานของเขาได้รับการศึกษาอย่างดี เขาจะต้องทุ่มทุน organize ไปยุ่งอะไรด้วยสะคนอื่นนะ เดียวนี้เอาภาษีเก็บไปหมด แล้วลูกเรายังต้องเสียเงินเล่าเรียน ถูกต้องเมื่อไร ลูกเราควรจะต้องมีโอกาสเท่ากับลูกเศรษฐี ที่จะพัฒนาเต็มที่ ที่เด็กมีศักยภาพ ไม่ได้อย่างนั้นนี่ เสียภาษีแล้วยังไปเสียค่าเล่าเรียนลูก จนกระทั่งจะหมดเนื้อหมดตัวมันไม่ถูก ที่ทำกันมา มันเป็น centralize ที่นี้เขาไม่ยอม ถ้าปล่อยออกมาอำนาจไม่มี มันยึดอำนาจ อำนาจคือเงินด้วย

ทัศนะบางเรื่องเกี่ยวกับตนเอง

ทำไมอาจารย์ไม่รับตำแหน่งบริหาร

ส่วนหนึ่งผมไม่ชอบ ส่วนหนึ่งคือพวกที่จะเป็นอะไรอย่างนั้นคือต้องทำอะไร คล้ายเสมียนก่อน คือต้องทำธุรการอะไร แล้วเขาก็ต้องคุ้นเคยกับงานบริหาร ก่อนนี้มันยังไม่มีทางเลือก แต่ว่าผมถูก mark หัวรังเกียจโดยผู้บังคับบัญชาตลอดมา ซึ่งเขาจะไม่ให้ผมเจริญเพราะ

ผมเป็นคนที่เขาถือว่าผมเป็นคนรุนแรงนะ กระจ่างกระตือรือร้นต่อผู้บังคับบัญชา แล้วเขาเคยไม่ขึ้นเงินเดือนให้ผมด้วย แต่ผมไม่รู้สึกเดือดร้อน

ตอนที่ผมจบมาทำงานใหม่ ๆ แล้วมันมีปัญหาระหว่างคณะ ผมทำงานได้ 2 ปี ผมยังมีทั้งเพื่อนทั้งลูกศิษย์ซึ่งเหมือนเพื่อน ผมคลุกคลีกับนิสิตวิทยาศาสตร์ มันเกิดปัญหาระหว่างคณะ วิทยาศาสตร์กับคณะอื่นๆหลายคณะ มีการโยนน้ำผู้แทนคณะวิทยาศาสตร์ ผมก็ plan ให้โต้ตอบในวันเดียวกันแล้วก็เกิดปัญหามากมาย

ที่ว่าตอบในวันเดียวกัน หมายความว่ามันโยนเรา เราก็โยนมัน เพราะว่าผู้แทนเราไปอยู่ในน้ำ ผมก็คุ้นเคยกับผู้แทนเรา ก็จะต้องทำตัวเป็นหัวหน้าคณะโดยปริยาย

พวกนิสิตก็ไปทำโดยผมไม่ต้องเข้าไปยุ่งเลย บังเอิญนะ บังเอิญผมก็ออกไปข้างนอก ตอนนั้นผมมีแฟน แฟนผมอยู่ข้างนอกผมพาแฟนไปส่งที่สามย่าน พอผมกลับมาเขาบอกว่าเสร็จหมดแล้ว ใครก็เอาผิดกับผมไม่ได้ พวกปี 2 เตรียมแพทย์เป็นต้น ลากเอากรรมการสโมสรซึ่งเป็น senior ของคณะบัญชีคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งภายหลังเป็นใหญ่ในการไฟฟ้า คณะวิทย์มีเรื่องกับทั้งบัญชี วิศวกรรม และอื่น ๆ หมดเลย วิทยาศาสตร์ตอนนั้นมีเรื่อง

แล้วหลังจากเรื่องนี้ผ่านไป มันมีความพยายามที่จะเอาผมออก เพราะหาว่าผมก่อเรื่องแต่ไม่ประสพผลสำเร็จ เรื่องนี้มันยืดยาว แต่คนหลายคนที่อยู่สมัยนั้นยังจำได้ ยิ่งถ้าผ่านมาเป็นหมอ แล้วมาเป็นวิทยาศาสตร์แล้วนี่

เขาจึงเห็นว่าผมเป็นคนรุนแรง พอปลายปีต่อมาจะขึ้นเงินเดือนกันนี่อาจารย์ผู้ใหญ่บอกว่า อาจารย์ระวีหรือยาขึ้นเงินเดือนให้นะ เพราะว่ายังเป็นเด็กอยู่มากผมไม่ได้เดือดร้อนเลย เพราะว่าผมไม่ได้มาเป็นอาจารย์เพราะคิดถึงเรื่องเงินเดือนจะขึ้นไม่ขึ้น ผมมาเป็นอาจารย์เพราะคุณหลวงประวัติฯ บอกให้ผมอยู่ให้เล่นเครื่องมือ (อาจารย์หัวเราะเมื่อกล่าวถึงตรงนี้)

และเมื่อผมทบทวนดูแล้ว พฤติกรรมผมมัน against ความเป็นเจ้าเป็นนายในคณะ เขาพยายามหยุดกันต่าง ๆ นานา ไม่ให้ผมมีตำแหน่งบริหาร ซึ่งผมก็ไม่ได้เดือดร้อนอีก

อาจารย์วิเคราะห์ในเรื่องการทาบตามไปทำงานด้านบริหารอย่างไร

คือคนเขาไม่แน่ใจผม ความคิดของผมนี้ ผมคิดว่าเขากลับ ผมรู้สึกอย่างนั้น คือเขาพร้อมที่จะเอาใจต่อหน้า และเขาพร้อมที่จะใช้ผมให้เป็นประโยชน์ แต่เขาจะไม่ให้ผมมีโอกาสสั่งงาน อะไรที่ผมทำ และทำอยู่นี้มันเป็นอะไรที่ผมสร้างขึ้นมา แล้วไม่มีใครที่จะทำ การยอมให้ทำนี่นะมันก็ดีไปอย่าง การเป็นผู้บริหารผมรู้สึกว่ามันมีภาระบางอย่างซึ่งมันไม่เหมาะกับผม ที่จะต้องมารับผิดชอบเรื่องผู้คนที่อะไรต่ออะไร แม้แต่คนที่คิดว่าใกล้ชิด ร่วมทำอะไรต่ออะไรกัน เขาก็ไปเป็นใหญ่เป็นโต แต่เขาจะระวัง ไม่เอาผมเข้าไปทำอะไร ซึ่งผมก็พอใจ ผมทำให้แต่ถ้าผมไม่พอใจขึ้นมา ผมบอกเลิก อย่างธรรมสถานนั้นมันแตกต่างกัน เพราะว่ามันมีคนไม่กี่คน แล้วแต่ละคนเขารักที่จะทำ ผมไม่ต้องบอกเขาว่าทำอะไร เขาทำตามที่เขาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์

เรื่องธรรมสถานที่อาจารย์เริ่มตั้งแต่ตอนไหน

ตลอดมาเลยตั้งแต่เริ่ม ตั้งแต่ให้ทำหนังสือถึงอาจารย์เดิมศักดิ์ อธิการบดีสมัยนั้น ว่าขอให้ดำเนินการเสียที แล้วมันมี 3 กลุ่ม ชมรมพุทธฯ, ชมรมจิตศึกษา, ชมรมศาสนศึกษา ผมก็ประชุมกลุ่มเหล่านี้ เห็นหนังสือรับรอง ตอนนั้นผมกลับจากจบปริญญาเอกปี 2508 มันก็ไม่ค่อยนักในตอนต้น แต่พอทำมาแล้วนี่ก็ราบรื่น ผมไม่มีความลำเอียงในเรื่องศาสนา

งานหลังเกษียณ

พอเกษียณแล้ว ผมก็ยังเป็นผู้อำนวยการธรรมสถานอยู่เพราะว่าทางรองอธิการฝ่ายบริหารคุยกับผมขอให้รับต่อ งานของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชผมเคยเป็นกรรมการในระยะต้น ตอนนั้นอาจารย์เกษม สุวรรณกุล เป็นนายกสภาฯตอนที่ริเริ่ม ส่วนกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติเป็นถึง 2529 ตอนรับราชการก็เป็นประธานกรรมการจัดตั้งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมจุฬาฯ รุ่นก่อตั้งสมัยอาจารย์อรุณ สรเทศน์ พอตั้งแล้วผมก็ไม่เกี่ยวข้องด้วย

กระบวนวิชาที่เปิดสอนหลังเกษียณที่ธรรมสถาน

ตอนแรกชื่อ **เจริญปัญญา** อันที่จริงแล้วก็คือวิปัสสนาตัวเอง เป็น 1 credit พอจะเพิ่มเป็น 2 credit ต้องกลายเป็นเสนอวิชาใหม่ผมก็นึกไม่ออกว่าจะเอาชื่ออะไรดี นึกถึงปณิธานของจุฬาฯ ซึ่งผมเป็นคนหนึ่งที่ร่วมร่างขึ้น ตั้งแต่สมัยราว 2507 หรือ 2508 อะไรที่นานแล้ว ที่มีการร่างอันนี้ขึ้นมาในนั้นมีคำว่า “รู้รอบรู้ลึก” ชื่อภาษาอังกฤษว่า Wisdom in breadth and depth ผมก็เอาชื่อมาใส่แทน course content เกือบจะไม่ต้องเปลี่ยนอะไรเลย วิชาที่ผมสอนนี้เป็นวิชาที่อธิการบดี หมอจรัส นีบอกว่าคุณที่เกษียณไปแล้วและมีสติปัญญา มีความคิดอะไร ก็ให้หนีตไปอยู่ด้วยไปเรียนด้วยแล้วก็จะสอนอะไรก็ตามสบาย เขาตั้ง course แบบนี้ขึ้นมาแล้วก็เชิญผมคนหนึ่งจะสอนอะไรก็ได้ ฉะนั้นผมสอนก็เปลี่ยนไปในแต่ละปี สำหรับการบรรยายพุทธธรรมตอนเย็นค่าที่ธรรมสถานนั้น มีผู้ใหญ่ด้วย ที่มานั่งฟัง แล้วก็กิจกรรมก็ไม่มีใครต้องจ่ายอะไรเลย ผมคิดดูแล้วก็คิดว่าทำคุณนະการศึกษามันน่าจะเป็นอย่างนี้

ถ้าย้อนกลับไปสัก 30 ปี คิดว่าการทำอย่างนี้ในช่วงนั้นจะทำได้ไหม?

ผมก็เคยตั้งชมรมวันเสาร์ และนี่ก็ออกตอนนีว่ามีเพื่อนอยู่คนหนึ่งซึ่งมาร่วมตั้งชมรม เขาเป็นคนมี humor เพราะว่าเป็น artist เป็นคนแต่งเพลงได้ เขียนรูปได้ ปั่นได้ ชื่อ เกษม สุวงศ์ เรียกว่าชมรมจัม (เป็นคำผวนว่า ชมลุ่มจม) เกษมบอกว่านิพพาน คือตายตลอด

ชมรมวันเสาร์ที่ผมมาตั้งว่าชมรมวิจัย 1 ชมรมวิจัย 2 อะไรนั่นนะคำว่า วิจัย ก็เพิ่งจะเริ่มเกิดขึ้นในช่วงนั้น วิจัย 1 เพราะเรารู้ว่าเมื่อเราตั้งขึ้นมาวันหนึ่งมันต้องสลาย นี่หลักอันจริง เพราะฉะนั้นเมื่อมันล่มสลายไปแล้ว เราก็ตั้งชมรมวิจัย 2 แล้วก็เกษมนี้แหละที่เขาอภิปรายถามพวกนักศาสนาที่มา ถามว่านิพพานนี่คือตายตลอดใช่ไหม? คือยังไม่ทันทำกรรมใจ (หัวเราะ) ความคิดอะไรแปลกๆ อย่างนี้ มันเกิดขึ้นในการประชุมอันนั้น มันอาจจะเป็นความคิดแบบที่เรียกว่า เสรี

คนที่เคยมาร่วมประชุมคนหนึ่งแล้วก็สนใจอะไรต่ออะไรมากเป็นรุ่นลูกศิษย์เลย คือ ดร.กิตติมา อมรทัต เดี่ยวนี้เขียนแปลอะไรออกมามากมายเป็นอิสลาม จบสถาปัตย์ไป เธอสนใจโลกที่ผมแปล The Pophet ไปทั้งเล่ม ต้นฉบับผมหายก็ไปยืมกลับมาลอกใหม่ เดี่ยวนี้มีผลงานเขียนงานแปลมาก เป็นคนใจกว้างทางศาสนาในช่วงนั้นมาชมรมวันเสาร์ด้วย

บทสัมภาษณ์ ศ. ศิริชัย นฤมิตรเรขการ⁽⁷⁵⁾

ก่อนจะมารู้จักกัน

ต้องย้อนเลยไปก่อนที่จะมาถึงเรื่อง อาจารย์ระวี คืออธิบายภูมิหลังมานิดหน่อย ทำไมผมถึงไปรู้จักแล้วก็ชอบพอกัน ผมกับเพื่อนชอบอ่านหนังสือ นักเรียนของเราแต่ก่อนไม่มีใครมีนิสัยในการอ่านหนังสือ ไม่ว่าจะในชั้นมัธยมหรือชั้นอุดม แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้ผมยังคิดว่าพวกที่ชอบอ่านหนังสือ ยังเป็นพวกส่วนน้อย เดี่ยวนี้ผมสอนในมหาวิทยาลัย ผมคอยไล่เรียงลูกศิษย์ผมว่าอ่านหนังสืออะไรนอกจากตำราเรียนบ้าง ก็มักจะได้รับคำตอบว่าอ่านวารสาร นิตยสารอะไรต่างๆ แต่หนังสือที่เป็นเรื่องเป็นราว ไม่ค่อยได้อ่าน หนังสือดีๆ แม้กระทั่งนวนิยายไม่ค่อยได้อ่าน แม้กระทั่งที่เขาวินิจฉัยมาลงในนิตยสาร ผมลองถามหนังสือที่ได้รับรางวัล ก็ไม่ได้อ่าน อันนี้เป็นเรื่องน่าเสียดาย แต่ก็ในรุ่นของผมนี้ ผมก็รู้สึกว่าเป็นพวกกลุ่มน้อย และบางทีมักจะโดนพูดเป็นเชิงกระเช้าเข้าแหย่ว่าเป็นพวกหนอนหนังสือบ้าง อะไรบ้าง ก็เราก็มักกันอยู่ 4-5 คน เมื่อตอนที่เรารุ่นมาเตรียมจุฬาฯ พวกเราก็ชอบหาหนังสือมาแบ่งปันกันอ่านบ้าง แล้วก็เริ่มเขียนหนังสือ มีอยู่บางคนก็ชอบเขียนกลอน ถ้าถนัดไปทางเขียนกลอนก็เขียนไป คนอื่นก็ลองเขียนร้อยแก้วบ้าง ก็ไม่ใช่ว่าเขียนดีอะไรแต่มันแสดงความสนใจ พอขึ้นมาอยู่ปี 1 ของจุฬาฯ คณะสถาปัตย์ ผมแปลเรื่องสั้นจากหนังสือที่รวมเรื่องสั้นดี ๆ ของอเมริกันหรือว่าของอังกฤษ แล้วก็ทดลองส่งไปลงหนังสืออย่างสมัยนั้นก็ มีสยามสมัย ก็มีพิมพ์ไทยรายสัปดาห์ ก็บังเอิญได้ลงพิมพ์ ได้ลงพิมพ์เรื่องสองเรื่อง นอกจากนั้นได้เขียนบทความชีวิตภาวโรงแก้วๆ ของตึกสถาปัตย์ในเชิงมุขิตาธรรมลงในหนังสือรับน้องใหม่ อันเป็นเหตุที่ทำให้ผมเป็นที่รู้จักกับนิสิตรุ่นอาวุโสขึ้นไป ผมใช้ชื่อจริง นามสกุลจริง มีบางครั้งผมก็ใช้นามแฝง แต่ว่ามันก็ถามกันได้ อันนั้นก็เล่าให้ฟังว่าทำให้รุ่นพี่ที่ในคณะสถาปัตย์คนหนึ่งชื่ออาจารย์ระวี เอ่ยถึงคือคุณแสงอรุณ รัตกสิกร และที่จริงยังมีอีก 2-3 คน เป็นพวกซึ่งแรกที่เดี๋ยวสนใจงานเขียนของผม มีคุณนิจ หิณูชีระนันท์ เกษม สุวงศ์ วทัญญู ณ ถลาง ซึ่งเป็นพี่ชายของคุณเอกวิทย์ ก็เห็นว่ามีเด็กปี 1 อยู่คนหนึ่งเขียนหนังสือ ก็คุณแสงอรุณเป็นคนมาทำความรู้จักด้วย แกเข้ามาหาเลย ถามหาคนไหน คนไหนวะชื่อศิริชัย อันนี้ต้องเข้าใจว่าตามธรรมดาแล้วรุ่นผู้ใหญ่ รุ่น senior นี้ เมื่อก่อนเขาจะคล้าย ๆ กับจะถือตัวมาก เขาจะไม่มาสูงถึงกับรุ่นเด็ก นอกเสียจากว่าจะมาเพื่อออกค่า

(75) บุชนียบุคคลด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไทยในปีอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมไทย ปี 2538

ผู้สันทนุบดีเด่นในการอนุรักษ์มรดกไทย อดีตนายกสมาคมสถาปนิกในพระบรมราชูปถัมภ์ เกิดปี 2471 ที่กรุงเทพฯ สำเร็จการศึกษาโรงเรียนวัดราชบพิธ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ปริญญาตรีจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหา-

บัณฑิตด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์จากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกาศิลปดุซฎี-บัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาวิชาศิลปะไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้ก่อตั้งชมรมเพื่อเชียงใหม่

สัมภาษณ์เมื่อวันจันทร์ที่ 9 ตุลาคม 2538 ณ บ้านพักที่เชียงใหม่

สั่งให้ทำโน่นทำนี่ แต่ที่จะมาแนะนำตัวแล้วก็จะมาเป็นเพื่อนด้วยนี่หายากมาก แต่ผมก็โชคดี เพราะเขาเห็นว่าเป็นคนชอบเขียนหนังสือ เขียนหนังสือใช้ได้ก็มาคุยด้วย แล้วก็คนอื่นก็มาร่วมวงด้วยเพราะฉะนั้นผมเริ่มมีเพื่อนซึ่งมีวัยวุฒิก่อนหน้าผมประมาณ 3-4 ปีหลายคน มันก็เริ่มมิตรภาพในทำนองนี้ คือผ่านทางเรื่องของความสนใจใฝ่รู้ หลายคนด้วยกัน ในคณะสถาปัตยกรรมก็มีคุณแสงอรุณ รัตกลีกร คุณเกษม สว่างศ์ ที่เอ่ยชื่อแล้ว ท่านผู้นี้ต่อมานี่สนใจเรื่องดนตรีเป็นพิเศษ แล้วเรียนเองจนกระทั่งแต่งซิมโฟนีได้ เคยส่งบทกวี คีตนิพนธ์ไปเพื่อไปชิงทุนต่างประเทศ เสียขายไม่ได้ แต่ว่าเป็นคนมีความสามารถมากทีเดียว เข้าใจเรื่องดนตรีอย่างลึกซึ้ง คุณนิจ ทัศนียะนันท์ ท่านผู้นี้เมื่อจบอายุราชการก็เป็น ผู้อำนวยการสำนักผังเมือง เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านผังเมือง แล้วก็มีความเปลี่ยนแปลง โทมัสจันทร์ เวลานี้เป็นพระอยู่ ใคร ๆ เรียกท่านอาจารย์เปล่ง เป็นเกจิอาจารย์มีผู้นับถือมาก ตอนนั้นก็เรียนสถาปัตย์อยู่ ตอนนั้นท่านสนใจทางด้านดนตรีด้วย แล้วก็เป็นผู้ออกแบบ เรียกว่านาฏกรรม ออกแบบบัลเล่ย์ให้ละครจุฬาฯได้เล่นมาหลายปีเลย เกษม สว่างศ์ จัดด้านดนตรี คุณเปล่ง โทมัสจันทร์ ออกแบบนาฏกรรม แล้วก็ถ้าออกไปนอกคณะโดยผ่านกลุ่มนี้ก็มี อาจารย์ระวี ภาวิไล ซึ่งอยู่คณะวิทยาศาสตร์ แล้วจากคณะพาณิชย์บัณชีก็มีคุณวิลาศ มณีวัต เวลานั้นเริ่มมีชื่อเสียงแล้ว ในฐานะเป็นนักเขียน เวลานั้นคุณวิลาศ อยู่ปี 4 คณะพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี รู้จักกันในฐานะเป็นนักเขียนอาชีพแล้ว แล้วก็จากคณะวิศวะก็มี 1 คน คือ หม่อมราชวงศ์พงศ์เกษม เกษมศรี ซึ่งเก่งมากเรื่องอิเล็กทรอนิกส์ สมัยนั้นก็ประกอบเครื่องเอง พวกเครื่องขยายอะไรต่าง ๆ ทำเองตั้งแต่เป็นนักศึกษา แล้วก็เป็นผู้ซึ่งสนใจเพลงคลาสสิกมาก เป็นผู้รวบรวมแผ่นเสียง ซึ่งสมัยนั้นเป็นแผ่น long play มีมากที่สุดเลย เราก็ได้อาศัยไปฟังเพลงคลาสสิกที่บ้านของหม่อม โดยคุณเกษม เป็นผู้บรรยาย พูดให้เราเข้าใจว่าอันนี้เขาแต่งแล้วต้องการบรรยายถึงอะไร เพราะฉะนั้นเรา educate ซึ่งกันและกัน ได้ความรู้มาก พวกเราได้รับความรู้จากคุณเกษม สว่างศ์ มากเลยในเรื่องดนตรี โดยเฉพาะพวกเพลงคลาสสิก และจากคุณเปล่งนี่ก็เรื่องของบัลเล่ย์ต่าง ๆ นาฏกรรมต่าง ๆ

อาจารย์ระวี เพื่อนของแสงอรุณ

ที่นี้พอพูดถึง อาจารย์ระวี ที่จริงนี่แรก ๆ ที่เดียวผมไม่รู้จัก ก็มาเห็นอยู่บางครั้งว่า อาจารย์แสงอรุณ นี่มีเพื่อนมาหา เป็นคนตัวเล็ก ๆ หน้อย ทำทางอารมณ์ดี แล้วก็แต่งตัวแปลกกว่าเขา อาจารย์ระวี ตั้งแต่สมัยนั้นนี่คือนิสัยโดยทั่วไป เขาก็จะใส่เชิ้ตขาว เชิ้ตสีอะไร กางเกงก็แล้วแต่ ก็ธรรมดา แต่ อาจารย์ระวี เท่าที่ผมจำได้มักจะแต่งเหมือนกับที่เราเรียกว่าชุดตรวจการณ์เลย แทบจะทุกครั้งที่เจอกัน อาจารย์จะแต่งเหมือนกับชุดตรวจการณ์แล้วก็สีน้ำตาลหรือไม่มีสีเทา และดูไม่เหมือนนิสัย อันนี้เป็นความรู้สึกของผมตั้งแต่ตอนแรก แล้วมาพูดคุย มักจะคุยเรื่องซึ่งค่อนข้างจะหนักไปในเรื่องทางปรัชญา ตั้งแต่สมัยนั้น ค่อนข้างจะหนักไปทางปรัชญากับศาสนา พวกเรานี่คุยกันโดยมากเป็นเรื่องของศิลปะ ไม่ว่าจะเป็สถาปัตย์ เป็นวิจิตรศิลป์หรือว่าดนตรี แต่ อาจารย์ระวี เข้ามานี่จะมีอีกมิติหนึ่ง จะเข้ามาพูดเรื่องของศาสนา เรื่องปรัชญา เรื่องความเชื่อ แล้วก็อีกอย่างหนึ่งที่ อาจารย์ เข้ามาแล้วมาเพิ่มให้วงการพวกเรา

คือเรื่องทางวิทยาศาสตร์ เรื่องฟิสิกส์ เรื่องดาราศาสตร์ เรื่องดาราศาสตร์นี้ อาจารย์สนใจมาตั้งแต่ครั้งนั้น แล้วก็สักพักหนึ่งเราก็ไปหา อาจารย์ ที่คณะบ้าง ก็ไปเห็นที่ห้องทำงานซึ่งเข้าใจว่าอาจารย์เริ่มเป็นผู้ช่วยควบคุมแล็บแล้ว โอโฮ เต็มไปหมดเลย ของเล่นของท่านนี่นะเป็นของเล่นที่มันจริงจัง อาจารย์ ฝนเลนส์กล้องดูดาวเอง ที่ทำให้เราทิ้ง คุยไปนั่งฝนไป ผมยังพูดกับ อาจารย์ ว่า อาจารย์ ทำแล้วมันจะใช้ได้หรือ ผมได้ยืมว่ากล้องดูดาวนี่นะ เขาต้องสั่งจากเยอรมันแล้วก็ฝนด้วยเครื่องอย่างดี อาจารย์ บอกไม่จำเป็น ถ้าคุณใจเย็นพอแล้วคุณรู้หลักค่อยฝนไป มันก็ใช้ได้จริง ๆ อันนี้มันทำให้เรารู้ว่าของหลาย ๆ อย่างนี้เราทำเองได้ คือเวลาไปหาอาจารย์นี้ บางทีถ้าคุยกันนาน ๆ ก็นั่งฝนเลนส์ไปคุยไป คงเป็นตอน final finish แล้ว ทำให้ผิวเรียบ แต่ผมเองตอนนั้นเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง ยังเคยถาม อาจารย์บอกว่าได้ ๆ ไม่ต้องกลัวใช้ได้ ก็ใช้ได้จริง ๆ ตอนหลังมาประกอบแล้วก็ไปนกล้องส่องทางไกลบ้าง กล้องดูดาวก็ใช้ได้ แล้วก็อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เราทิ้ง ในห้องทำงานของอาจารย์นี้มีรูปเขียนอีกหลายรูปซึ่งเป็นฝีมือของ อาจารย์ เอง ผมก็บอกว่า เอ๊ะ อาจารย์ เล่นรูปเขียนด้วยหรือ ก็หัวเราะ บอกว่า “เอาสิ คุณจะมาดูหรือไง พวกคุณจะมาดูคุณเรื่องศิลปะหรือ ผมก็เขียนได้” อาจารย์ระวี เขียนรูปดีด้วยนะ แล้วเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาผสมเพราะว่าผมไปดูแล้วรูปสีน้ำแต่เขียนออกมาเป็นทำนองสีน้ำมัน ผมก็บอกอาจารย์ อาจารย์ ไหนบอกว่าใช้สีน้ำนี่มันสีน้ำมัน อาจารย์ บอก “ผมผสม retarder ผมมีตัวยาผสมเข้าไปสีน้ำจะแห้งช้า ผมจะเล่นยังไงก็ได้” ซึ่งจริงอย่างที่อาจารย์ว่าโดยนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ เขียนรูปอยู่ในห้องแล็บของอาจารย์ วางที่โน่นที่นี้ เพราะฉะนั้นงานอดิเรกของอาจารย์เยอะแยะหลายอย่างเลยเป็นคนที่น่าสนใจอะไรรอบด้าน เป็นคนที่น่าสนใจ แล้วก็คุยกันก็เรื่องต่าง ๆ คุยได้สารพัดเรื่อง

เกิดชมรมวันเสาร์

สภาพการพูดคุยเสวนาแบบลาลองพาไปสู่ความเห็นที่ว่า हमเราเจอกันบางที่คุยกันไม่ทันใจ นัดกันดีกว่า นัดคุยกันวันที่ว่างกัน ก็เกิดชมรมวันเสาร์ ซึ่งพวกที่เอ่ยชื่อมาแล้วส่วนใหญ่ก็จะมากัน บางครั้งเราก็เชิญคนนอกมาบรรยาย แรกทีเดียวนี่พูดกันเองก่อน ตอนหลังก็บอกว่าน่าจะชวนใครที่เขารู้มากกว่าเรา มาพูดให้เราฟัง มาเป็นวิทยากร เป็นพระก็มี เป็นผู้รู้ ผมจำไม่ได้ละเอียด ตอนนี่ อาจารย์ระวี อาจจะจำได้ดี แล้วผมเองไปร่วม 4-5 ครั้ง แล้วต่อมามันห่างไปยังไงก็ไม่ทราบ ผมก็ไม่แน่ใจว่าชมรมวันเสาร์อยู่ได้นานเท่าไร แต่เข้าใจว่าไม่นานนัก เพราะว่าไม่ช้าแต่ละคนก็จบการศึกษาแล้วก็แยกย้ายไปทำงาน ทำให้การพบปะสลายไปเอง ช่วงนั้นผมจะอยู่ราว ๆ ปี 3 ผมนี้จะตกปี 2 ซ้ำปีสองอยู่สองปี เพราะผมทำกิจกรรมนอกหลักสูตรมาก เพราะฉะนั้นมันควรจะเป็นราว ๆ 2489, 90 หรือ 2490, 91 เพราะว่าจำได้ว่าบางคนจบไปแล้ว แล้วก็มา แต่พอมาแล้วก็จะเริ่มหายกันไป ชมรมวันเสาร์ใช้ที่คณะวิทยาศาสตร์ พอเริ่มจัดผมก็จำได้ว่าไม่ได้ใช้ที่คณะสถาปัตย์ไปใช้ที่คณะวิทยาศาสตร์ อาจารย์ระวี เป็นคนจัดเรื่องสถานที่ แล้วก็ผมเข้าใจว่า อาจารย์ จะเป็นคนแนะนำเรื่องวิทยากรแล้วก็ติดต่ออะไรต่าง ๆ

พบหนังสือ The Prophet

อาจารย์ระวี เป็นคนทำอะไรต่ออะไรเก่ง ผมก็ลืมไปแล้วหลายเรื่องจากสมัยที่เรียนจุฬาฯ วันหนึ่งเมื่อสัก 4 ปี ก่อนอาจารย์ ขึ้นมาเชียงใหม่แล้วก็ไปเยี่ยมน้องชายที่อยู่ เทคนิคหน้า มช. แล้วก็มาเจอกันแล้วก็พูดกันยังไม่รู้ อาจารย์ระวี บอกว่าจำได้ไหมศิริชัย คุณเป็นคนแนะนำให้ผมอ่านหนังสือ The Prophet ของคาลิล ยิบราน ผมก็บอกว่า ผมลืมไปแล้วนะ อาจารย์บอกว่า ผมก็ลืมได้ไง คุณนี่มาบอกผม บอกว่าไปเจอหนังสือดีเล่มหนึ่ง แล้วก็ให้ผมไปเอามาอ่านจากหอสมุดกลาง คือหนังสือ The Prophet คือผมกับเพื่อนอีก 2-3 คนนะ เป็นพวกบ้าหนังสือ ถ้าว่างเมื่อไหร่ก็ไปหอสมุดกลาง แล้วก็เข้าไปค้นเองเลย คือ บรรณารักษ์ไม่ค่อยชอบพวกเรานัก เราระอากับระบบบรรณารักษ์ที่นั่น คือถามอะไรก็ไม่รู้เรื่อง แล้วบางทีเราอยากเห็นหนังสือจริง เราถึงตัดสินใจได้ว่าเราจะยืมหรือไม่ยืม เขาไม่ยอมให้เราเข้าไปที่ตู้หนังสือ แต่บางทีเราก็ต้องเข้าไปดู ผมก็ไปเห็น The Prophet แล้วก็ลองเปิดอ่านดู หนังสือนี้เข้าท่า แล้วก็มีการประกอบ เขาบอกว่าผู้แต่งเป็นผู้เขียนภาพด้วยเพราะว่ายิบรานก็เป็น artist แก่เรียนศิลปะที่ปารีสทั้ง ๆ ที่แกเป็นคนอาหรับ ผมก็เลยยืมมาอ่านและตั้งใจมากเลย ตอนนั้นยังไม่มีการรู้จัก ผมก็อ่านแล้วก็ให้เพื่อน 2-3 คนอ่าน แล้วผมก็คุยกับ อาจารย์แสงอรุณ อาจารย์แสงอรุณก็ไปอ่าน แล้วก็ในระหว่างการสนทนาคราวหนึ่งที่ อาจารย์ระวี อยู่ด้วย ผมก็พูดถึงเรื่องนี้ อาจารย์ระวี ก็ไปเอามาอ่านแล้วตั้งใจมาก แล้วก็แปล อาจารย์ระวี แปลทีเดียวไม่ได้แปลทั้งหมด แปลบางตอนแล้วเอาไปลงในหนังสือ คนก็ตั้งใจกันแล้วต่อมา อาจารย์ ก็เลยแปลทั้งหมด แล้วแปลได้ดีมาก ผมอ่านแล้วผมไม่ได้แปลก็เที่ยวบอกคนนั้นคนนั้นไป ดีนะหนังสือเล่มนี้ ตอนนั้นผมเริ่มอ่านหนังสือประเภทเป็นกวีนิพนธ์ด้วยแล้วก็เป็นปรัชญาด้วย คือเราเริ่มจากง่ายก่อน คือ Omar Khayyam ผมชอบมากเลย และตอนมาช่วยเขาทำละครจุฬา ตอนนั้นยังไม่ได้เป็นนายกชุมนุมละคร ก็ทำบท แล้วคุณเกษม สว่างศ์ ก็จัดดนตรีประกอบ คุณเปล่งนี่ก็จัดนาฏกรรมประกอบเป็นละครใหญ่ของจุฬา เพราะว่าเราตั้งใจตั้งแต่เราอ่านฉบับภาษาอังกฤษ แล้วก็ฉบับที่กรมราช แปล ซึ่งก็เป็นกวีนิพนธ์ไทยที่ดีมาก เรามาแปลงเป็นละครเวที อันนั้นก็สนุก ก็อ่านหนังสือประเภทนี้มาเรื่อย การที่ได้รู้จัก อาจารย์ระวี นี้ เราก็ได้อะไรจากท่านเยอะ เป็นคนที่อ่านมากทางด้านปรัชญา นอกจากปรัชญาตะวันตกแล้วปรัชญาตะวันตกก็อ่านเยอะ บางทีเอ่ยขึ้นมาเราก็ถึง พูดถึง Kierkegaard ซึ่งเราเคยได้ยินผ่าน ๆ แล้วก็บอกเข้ามันดียังไง Kierkegaard คิดอย่างไร อาจารย์ก็พูดได้ อธิบายได้ แนวคิดเป็นยังไง Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer เราเอามาถกกัน คือพวกเรา 6-7 คน ถ้าเวลาเรานั่งพูดกันมันเพลิน แล้วคนอื่นผ่านมา ฟังได้ 5 นาทีแล้วก็ผ่านไป บอกให้พวกนี้มันพูดอะไรกันก็ไม่รู้

บรรยากาศของการแสวงหาความรู้ของนักศึกษาปัจจุบันกับสมัยก่อน

ผมว่าเดี๋ยวนี้อันนี้มันมีเหมือนกัน แต่ธรรมชาติหรือว่าเป้าหมายมันเปลี่ยนไป เวลาที่เราจะเห็นว่ามันเกิดกลุ่มนักศึกษาที่ทำเรื่องสิ่งแวดล้อม ศึกษาเรื่องการเมือง เรื่องสิทธิต่าง ๆ แล้วถ้าหากเราจะนึกเทียบไปอย่างนั้นก็ได้อีก แต่สมัยนั้นนะ ผมเคยบอกตามตรง ผมเคยพูดหลายที่แล้วว่าสมัยที่ผมอยู่ในมหาวิทยาลัย ความรู้สึกด้านการเมืองมันเกือบจะไม่มีเลย ตัวของผมเองก็ดีหรือว่าผมมองไปในแวดวงเพื่อนผมที่รู้จัก เรื่องที่เราคุยกัน 6-7 คน 10 คน เราเกือบไม่ได้พูดกันเลยเรื่องการเมือง แต่เราจะไปพูดเรื่องพวกอื่น เป็นเรื่องศิลปะ เรื่องปรัชญา มาเทียบ

กับเดี๋ยวนี้อันนี้ผมไปพูดกับพวกเอ็นจีโอหรือนักศึกษา ผมก็ว่าแปลกนะบทบาทของสังคมมันอาจจะต่างกัน เดี๋ยวนี้อันนี้คนหนุ่มคนสาวนี่ เขาจะพูดมากเลยเรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องธรรมชาติ เรื่องอะไร แล้วก็มีการรวมกลุ่มกันคิด แล้วก็ออกไปปฏิบัติการ ไปชูป้าย ไปทำอะไร อันนี้เราจะถือก็ได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มในบริบทที่ต่างเวลา แต่ในลักษณะที่อย่างที่ผมเคยเกิดกับพวกผม ผมว่ามันก็ยังเป็นของมีค่าอยู่ แต่ว่าสังคมสมัยนี้ หนึ่งคือคนอ่านหนังสือน้อย คนที่พูดคุยกันก็น้อยลง โทรทัศน์มันดึงเวลาของเราไป คือ โทรทัศน์มันดึงเวลาไปหลายสิบเปอร์เซ็นต์เลยในหนึ่งวัน นอกจากเวลาแล้วนี้ มันเปลี่ยนวิธีคิด วิธีรับความคิดของเราเปลี่ยนไปมากเหลือเกิน การที่เราจะฟังคนอื่นพูด พูดกันอย่าง ผมพูดกับอาจารย์ มันเป็น 2 ทาง ในขณะที่เรานั่งหน้าจอโทรทัศน์มันทางเดียว เราไม่มีทางร่วมนะ ไม่ว่าจะเป็นรายการที่เค้าพยายามจัดอย่างดีแล้ว อย่างรายการมองต่างมุมก็ดี มันเป็นการจัดแล้วทั้งนั้น เราไม่มีทางเข้าร่วม เพราะฉะนั้นจะโทรศัพท์ทำอะไรไป มันไม่ทันการณ์ ไม่เหมือนกับที่เรานั่งมองกัน แล้วก็เห็นสีหน้ากัน แลกเปลี่ยนกัน ความรู้สึกนี้มัน มันไม่มีอีกแล้ว มันเปลี่ยนไปเหลือเกินในช่วงอายุของผมที่ผ่านมา 30-40 ปี เพราะฉะนั้นเราอาจจะคาดหวังอะไรอีกไม่ได้แล้วอย่างนั้น ในคนรุ่นใหม่เขาก็อาจจะปฏิบัติสัมพันธ์อะไรกันขึ้นต่างออกไป

ในกลุ่มที่ท่านอาจารย์สนทนากัน มีการถกเถียง ไม่เห็นด้วย คัดค้าน ขัดแย้ง มีหรือไม่

ชนิดที่ขัดแย้งกัน ไม่ค่อยเห็นด้วยเลย คงไม่ถึงกับมี โดยมากที่เรามาเจอกัน เรามักจะมีคล้าย ๆ มีศรัทธาซึ่งกันและกันอยู่ เป็นพื้นอยู่ อันนี้พอเราฟังเรื่องอะไรที่แปลกออกไป มันก็จะมี 2 อย่าง อย่างหนึ่งก็คือเราจะถามเดี๋ยวนั้น แล้วก็เชื่อหรือไม่เชื่อ ก็เป็นเหมือนอย่างกับว่าวิจารณ์ญาณของแต่ละคน แต่ไม่มีถึงกับค้านว่า ใช้ไม่ได้ ไม่มี หรืออีกอย่างหนึ่งก็เก็บไปคิดหรือไม่ก็เก็บไปนึกว่าหมอนี่ไม่รู้เรื่อง แต่ก็เราคิดอย่างไรเราก็ว่าของเราไป แต่ว่าไม่ถึงกับโต้เถียง ไม่เคยมี มีบางครั้งก็มีกระเข้ากันบ้าง อย่างผมนี่นะ บอกตรง ๆ เลยเรื่องศาสนาด้วยจิตใจนี้ ผมคิดว่าผมเข้าใจแต่ผมใช้คำพูดไม่ถูก ผมใช้คำพูดไม่เป็น ศัพท์พระบ้าง อะไรบ้าง บางทีในที่ประชุมในชมรมวันเสาร์ ผมพูดไป แล้วผมก็ใช้คำไม่ถูก อ.ระวี ก็จะหัวเราะ แล้วก็บอกไม่ใช่ ต้องอย่างนี้ซิ แล้วก็แก้กันไป มันไม่มีอะไร คือมันเป็นแบบเพื่อน

อีกอย่างหนึ่งคนอย่าง อ.ระวี นี้ อย่าง หม่อมพงศเกษม นี้ เค้ามาจาก discipline ซึ่งมันต่างจากของเรา ของเรามันหนักไปทางศิลปะ ส่วนเขามาจากทางวิทยาศาสตร์ เสร็จแล้ว

โดยที่เราไม่รู้ตัว เรายังเข้าไป เรามาหนักย้อนที่หลัง ผมมาหนักย้อนนะ คือ ผมรับความเข้าใจทางด้านวิทยาศาสตร์ และด้านวิศวะเข้าไปมากมายเลย ซึ่งต่อมาพอผมมากระทบข่าวเรื่องเกี่ยวกับทางด้านวิทยาศาสตร์ มาอ่านบทความ ผมเข้าใจง่ายขึ้นเพราะผมเคยฟัง อ.ระวี พูดมาก่อน อย่างน้อยเรารู้หลักการ ความเป็นมาเป็นไปอย่างไร เขาคิดอย่างไร อันนี้ช่วยมากเลย ช่วยมากกว่าที่เราเรียนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สอนวิศวะโครงสร้าง เราเรียนวิทยาศาสตร์เบื้องต้นมาตั้งแต่มัธยม แต่เราไม่เข้าใจจริง ๆ มันเป็นบทเรียน แต่พอเราฟังเพื่อนเราพูด เราเข้าใจอะไรมากขึ้นเยอะ จะเห็นว่าเป็นประโยชน์มาก เพราะฉะนั้นมันจะทำให้ความคิดเราก่อนข้างจะเป็นในระบบ Interdisciplinary อย่างที่มันควรจะเป็น อันนี้ดีมากเลย

แต่คิดว่ารุ่นผมที่มันขาดมิติทางการเมือง ตอนนั้นเกิดมีคณะรัฐศาสตร์แล้ว ในจุฬาคณะผมขึ้นปี 2 ก็เริ่มเปิดคณะรัฐศาสตร์ แต่เราไม่มีเพื่อนจากคณะรัฐศาสตร์ มันจะเจอกันในสนามฟุตบอล ไปพาดแข้งกันเท่านั้น แต่ว่าไม่เคยมีเพื่อนมาร่วมเสวนาจากคณะรัฐศาสตร์ เพราะฉะนั้นเราจะขาดมิตินี้ไป และผมเชื่อว่ารุ่นแรก ๆ ก็ยังไม่รู้เรื่อง เดียวนี้ผมว่ามิติทางด้านรัฐศาสตร์ การเมืองนี้ ค่อนข้างจะมากโดยได้รับรู้จากสื่อมวลชน จากการประชุมสภาจากอะไรต่าง ๆ อันนี้เป็นส่วนดีอย่างหนึ่ง แต่สมัยผมนี้ไม่มี

เสรีภาพทางปัญญาไม่ต้องพึ่งพา seniority

ในกลุ่มเราผมไม่เคยมีความรู้สึกเรื่อง seniority เข้ามาเลย เรารู้จักกัน เรานิยมกันอะไรต่าง ๆ เพราะเรื่องของความชอบ ความสามารถ ไม่เคยมีเรื่องอาวุโสเข้ามาเกี่ยว ในสมัยที่ผมเรียน ในคณะวิศวะ เรื่องของ seniority เป็นเรื่องที่เข้มงวดมาก แล้วก็แสดงออกมาก แล้วที่จริงก็ในสถาปัตย์ก็มี แต่ผมอยากจะบอกว่าเป็นการเอาอย่างวิศวะ ผมเองกับพวก 4-5 คน พวกที่ชอบอ่านหนังสืออะไรต่าง ๆ แล้วก็บังเอิญทางนักศึกษาผู้ใหญ่ลงมาทางเราก็มีกลุ่มซึ่งหมั่นใส่เรา มีพวกอื่นซึ่งดูไปแล้ว เรียนก็เรียนไม่เก่ง ความสนใจอะไรต่าง ๆ ก็แคบ แต่เขาก็หมั่นใส่ เห็นว่าพวกนี้ชอบดีเสมอผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้นก็พอเราไปห้องสมุดอะไรต่างก็มีอยู่ตอนเมื่อผมอยู่ปลายปี 1 จะโดนหัวหน้าเชียร์ประจำคณะเรียกไปถาม บอกว่าพวกนี้มันยังงัยกันวะ เวลาที่ว่างเรียนเคยบอกไว้ว่าต้องไปซ้อมเพลงเชียร์ มันจะเข้าหน้ากีฬาแล้ว ไปไหนกันเราก็บอกเราไปห้องสมุด อ้อไปจับเด็กอักษรสิ ผมบอกไม่ใช่ เราไปอ่านหนังสือ เขาบอกว่าไม่ได้ต้องมาซ้อมเพลงเชียร์ ไม่รักคณะระวังนะจะ โดนโยนน้ำ เราโดนชู้แบบนี้ 2-3 ที แล้วก็ตามไปดูเรา ก็บังเอิญเพื่อนผมคนหนึ่งในชุดที่ชอบไปห้องสมุด เขารูปหล่อก็ไปมีเพื่อนผู้หญิงที่อักษรอะไรต่าง ๆ ก็ไปเจอเพื่อนคนนี้ไปหัดเตะบอลให้เด็กอักษร รุ่งขึ้นวันนั้นได้เรื่อง เรียกทั้งหมดเลย ทั้งกลุ่มเลย นี่ว่าไงเมื่อวานนี้ควรจะอยู่ซ้อมहनอยตันไปจับผู้หญิงคณะอักษร มีมารายงาน จะจับเราโยนน้ำ เราก็รีบบอกไปถึงข้างบน คุณแสงอรุณตอนนั้นอยู่ปี 4 บอกว่าแยะแล้ว พวกนี้จะเอาเรื่อง คุณแสงอรุณกับเพื่อน 2-3 คน ซึ่งอยู่ปี 4 เพราะว่าพวกที่จะเอาเรื่องเรานั้นอยู่ปี 3 เราต้องเอาปี 4 สั่งระงับไม่ทันโดน ระบบนี้มันมีอยู่ก่อน ระบบซึ่งมันแสบจะแยะมันไม่มีเหตุผล ไม่มีอะไร แล้วเป็นเรื่องอยากจะแบ่ง แล้วก็อิจฉา คนที่ว่าไม่ยอมตามเขา ถือว่าเป็นพวกที่ไม่เอาพวกพ้อง ก็เขามีวิธีต่าง ๆ เช่น มีต้นก้ามปูที่หน้าคณะวิศวะแล้วก็มีการมีมาหินอยู่ 2-3 ตัว ที่นี้ senior เท่านั้นที่จะนั่งได้ สำหรับที่จะนั่งคอยแขว่นักศึกษาอักษรศาสตร์ที่

เดินผ่าน พูดจาอะไรต่างๆ นักศึกษาที่ต่ำกว่าปี 3 นั่งไม่ได้ ถ้าใครไปนั่งบ๊ีบนะครับ มีสิทธิ์โดนลงโทษ ซึ่งแน่นอนจะ silly คือ ถ้านักศึกษาคนไหน ไม่เล่นกีฬา ไม่ร่วมเชียร์กีฬา เวลาเขาจัดไปเที่ยวหรืออะไร ไม่ได้ร่วมไป ก็โดนเพ่งเล็ง พวกที่ popular จะเป็นพวกกีฬา นักเล่นกีฬา พวกนี้จะเด่นในคณะ จะ popular แล้วก็มีสิทธิ์พิเศษอะไรบางอย่าง รวมไปถึงการที่จะมีคนช่วยเรียนหนังสือ ทำการบ้านให้ มีครบเรารู้ ๆ เลย หลายคนซึ่งเรียนไม่เก่ง แต่ว่าไปเล่นกีฬา ไปเป็นประธานเชียร์ เป็นอะไรต่ออะไร เสร็จแล้วก็มียุเพื่อนช่วยทำงานให้เป็นระบบเกื้อกูลกัน

ที่เราพูดถึง 6-7 คน ที่เรามาพบปะกันวันเสาร์อะไร เรามีอะไรที่อาจจะเรียกรวมกันได้ อย่างหนึ่ง ภาษาฝรั่งเค้าเรียกว่า Intellectual curiosity มีความสนใจใฝ่รู้ทางปัญญา มันเป็นเรื่องที่ไม่รู้ว่ามันเกิดขึ้นมาได้ยังไง แต่พอมันเกิดมาแล้ว ไม่มีอะไรไปหยุดมันได้ เราก็อยากรู้ไปหมด อันนี้ก็อยู่ที่ว่าหนึ่งก็คือ สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมมันหมายถึงทางด้านกายภาพ ด้านสังคม ครอบครัว แล้วก็เพื่อน เรื่องเพื่อนี่สำคัญมากเลยโดยเฉพาะในวัยตั้งแต่มัธยมถึงขั้นอุดม ถ้าเราเผชิญไปอยู่ในกลุ่มคนที่มีความสนใจใฝ่รู้เหมือนๆ กัน อาจจะต่างสาขาอย่าง วิศวกรรมศาสตร์ แต่พอพูดกันแล้วรู้ว่าคนนี่อยากรู้พอๆ กันก็มาเสวนากัน ความไม่รู้กับความที่เรารู้ เราก็มาพูดกัน มันดีกว่าอยู่คนเดียว

อาจารย์ระวีกับตำแหน่งบริหารและเรื่องการเมือง

ผมไม่ทราบว่าจะใจที่จะหลีกเลี่ยงหรือเปล่า หรือว่าเพราะธรรมชาติของอาจารย์เองนี้เลยทำให้ฝ่ายบริหารไม่เอา ท่านไปก็คงจะทำให้วังแตก อาจจะทั้ง 2 อย่าง ก็ได้ที่อาจารย์รับมาทำเรื่องธรรมสถาน เป็นประโยชน์มากที่สุด หายากนะ คนที่เรียนวิทยาศาสตร์ เป็นอาจารย์วิทยาศาสตร์ แต่แล้วมาเป็นผู้อำนวยการธรรมสถาน คือแม้กระทั่งในประเทศไทยไหนๆ ดูไป

หลายๆ ประเทศ คือมันไม่น่าจะเป็นไปได้แสดงให้เห็นความเข้าใจกว้างขวาง ลึกซึ้งพอที่จะทำงานนี้ได้

แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตนะ คนที่มีความรู้และก็มีคุณธรรม บางทีในสภาพการเมืองที่มีปัญหาแล้วก็อาจจะเลือกที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องในลำดับไหน เวลานี้เราเห็นคนอย่างหมอประเวศ หุ่มตัวเข้าไปมากทีเดียว ซึ่งก็มาดูอย่าง อ.ระวี มีความรู้มีคุณธรรมอะไรต่าง ๆ แต่ถ้าจะถามทำไมไม่ทำอย่างคุณหมอประเวศ มันก็คือคงไม่ยุติธรรมเหมือนกันที่ว่า ทำไมคนหนึ่งทำอีกคนไม่ทำ ถ้ามีทางที่จะเลือกปฏิบัติได้ เป็นเสรีภาพและขณะเดียวกันก็ในแง่ที่จะช่วยแก้ไขปัญหา มันก็ทำได้ ผมว่ายังมีอีกเยอะคนที่อยู่ในฐานะอย่างนี้ ที่เลือกที่จะทำโดยไม่ต้อง expose ตัวเองมากเกินไป บางทีอาจจะนึกถึงได้ว่าถ้าเข้าไปอย่างนั้นแล้วตัวเองทำไมได้ถนัดนัก มันฝืนกับธรรมชาติตัวเอง

อาจารย์ระวี⁽⁷⁶⁾

ศ. วิชัย หโยดม⁽⁷⁷⁾

ผลไปนิดเดียว ทราบว่าอาจารย์ระวี อายุ 60 แล้ว ผมยังสามารถนึกภาพเมื่อเข้ามาเป็นนิสิตและได้รู้จักอาจารย์ระวีซึ่งคงจะเพิ่งเป็นอาจารย์ได้หนึ่งปี

อาจารย์ระวี มีความสนิทสนมเป็นกันเองกับนิสิต เช่นเมื่อนิสิตจัดแสดงละครและขอความช่วยเหลือก็ร่วมมืออย่างแข็งขัน ต่อวงจรไฟฟ้าง่าย ๆ เพื่อหรีไฟบนเวที หรือช่วยจัดฉากเมื่อต้องใช้ไฟฟ้าแรงสูงประกอบกับผีดิบ เวลาที่มีกิจกรรมเผยแพร่ความรู้แก่คนภายนอก ก็จะมีอาจารย์ระวีเป็นตัวจักรสำคัญและมีนิสิตมาร่วมช่วยงานอย่างเต็มใจเสมอ เท่าที่จำได้มักจะเป็นการดูดาวด้วยกล้อง อาจารย์ระวีมีความสนใจดาราศาสตร์มานานแล้ว และเป็นผู้ริเริ่มให้มีการสอนดาราศาสตร์ในภาควิชาฟิสิกส์จนถึงขั้นปริญญาโท งานวิจัยของนิสิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ซึ่งอาจารย์ระวีมีความเชี่ยวชาญมาก ในปัจจุบันก็ยังเป็นผู้กว้างขวางในกลุ่มนักดาราศาสตร์ เป็นนายกสมาคมดาราศาสตร์ และเมื่อมีปรากฏการณ์ใดในท้องฟ้า ไม่ว่าจะเป็นดาวหางหรือดาวไร้หาง ทางหนังสือพิมพ์มักจะมีถึงอาจารย์ระวี และมาขอคำอธิบายเพื่อไปทำข่าวปกติอาจารย์ระวีเขียนบทความหรือเขียนหนังสือว่าด้วยเรื่องซึ่งไม่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับดาราศาสตร์ไว้เล่มหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้

นอกจากดาราศาสตร์ อาจารย์ระวีเคยสนใจด้านอิเล็กทรอนิกส์มาก ได้สร้างเรือบังคับด้วยวิทยุนำไปเล่นแสดงที่สวนลุมพินี เมื่อ 30 กว่าปีมาแล้ว ในสมัยที่ คนไทยยังไม่ใคร่รู้จักคำว่าสายฟ้า อาจารย์ระวีได้ประกอบวงจรเครื่องเสียง และเปิดเพลงคลาสสิกให้นิสิตฟังเวลาเที่ยง นอกจากนั้นเคยจัดเป็นชมรมเพื่อศึกษาการประกอบวิทยุ โดยมีข้าราชการ และนิสิตที่สนใจมาเรียนกับอาจารย์ระวี ในวันอาทิตย์ ใช้ห้องในตึกเคมีโดยไม่ได้ขออนุญาตจากอาจารย์แถบ วันหนึ่งอาจารย์แถบมาพบเข้า เลยไม่อนุญาต

อาจารย์ระวีมีความรู้ภาษาอังกฤษดีตั้งแต่ยังไม่ได้ไปต่างประเทศ จึงอ่านหนังสือได้อย่างกว้างขวาง ในสมัยนั้น หนังสือภาษาไทยมีน้อยเกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ เนื่องจากสนใจในวิชาการอย่างกว้างขวาง และมีสติปัญญาดี อาจารย์ระวีจึงมีความเชี่ยวชาญหลายด้าน ทางด้านศาสนาก็มีความรู้เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ อย่างดี รู้ทางศิลปะ ปรัชญา แปลบทกวีที่โด่งดังเป็นภาษาไทยหลายบท ซึ่งผมเองแม้อ่านภาษาไทยแล้วก็ยังไม่ถึง ล่าสุดนี้อาจารย์ระวี

(76) บทความในหนังสือ “เนื่องในวาระครบเกษียณอายุราชการของศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ผู้เป็นครู-นักวิจัย-นักปรัชญา” ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม 2529. หน้า 5-6.

(77) อดีตคณบดีคณะวิทยาศาสตร์ (2518-2526) และหัวหน้าภาควิชาฟิสิกส์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เคยเป็นหนึ่งในสมาชิกชมรมวันเสาร์ เมื่อครั้งเป็นนิสิตคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาฯ

เขียนเกี่ยวกับเจตสิกและจิตซึ่งผมอ่านไม่รู้เรื่องตามเคย คล้ายกับพ่อครัว อ่านตำราแคลคูลัสแล้วก็รู้สึกหัวเท่านั้นเอง ผมเคยเห็นอาจารย์ระวีเมื่อตอนหนุ่มหีบขอลักขาवादไปवादมาบนกระดาดาสีดำ ประมาณครึ่งชั่วโมงได้รูปดวงจันทร์ครึ่งซีก มีผิวขรุขระแบบเดียวกับที่เห็น

หรือถ่ายภาพจากกล้องดูดาว นับว่าอาจารย์ระวีเป็นผู้มีพรสวรรค์สามารถหาความสุขได้จากของดีหลายอย่างในโลก ไม่ว่าจะเป็น พระธรรม บทกวี ภาวवाद ดนตรี หรือวิทยาศาสตร์ก็ตาม

เมื่อนานมาแล้ว อาจารย์ระวีจัดชมรมซึ่งมีสมาชิกประมาณ 10 คน เพื่อสนทนาทางศาสนา ปรัชญา เป็นการเสริมความรู้ซึ่งกันและกัน มีการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาเล่าเรื่องที่นัดให้ฟัง แล้วก็ซักถามกันอย่างกว้างขวาง เช่นถามทางคริสเตียนว่า ที่ว่าพระเจ้าสร้างโลก เมื่อประมาณ 2000 ปี ก่อนนี้ แต่ทำไมกระดูกไดโนเสาร์จึงมีอายุหลายล้านปี หรือเชิญสวามีอะไรจำไม่ได้เสียแล้วมาบรรยายเรื่องเอกภพแบบฮินดู คงโดนถามเสียเหนื่อย วันต่อมาจะไปรับมาบรรยายต่อ ท่านไม่มาเสียแล้วบอกว่าป่วย นอกจากนี้อาจารย์ระวียังเคยจัดให้โหราและนักดาราศาสตร์มาอภิปรายกันเกี่ยวกับการทำนายทายทัก ปรากฏว่าโหราบางคนฟังแล้วโกรธ

เกี่ยวกับไสยศาสตร์โดยทั่วไป รู้สึกว่าอาจารย์ระวีวางตัวกลาง ๆ บางกรณีก็ค้าน เช่นการปิดตาเดินได้ แต่บางทีก็คุยเรื่องผีป่าที่เขาเขี้ยวเมืองชลฯ หรือคุยเรื่องยันต์ว่า มีความพิสดารอย่างไรบ้าง

บรรณานุกรม

งานของ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล

การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขและบทความอื่น ๆ จัดพิมพ์ในโอกาสงานฌาปนกิจคุณพ่อวัน ภาวิไล, ทิพยเนตรการพิมพ์ เชียงใหม่ 2526.

คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคล จากศาสนาที่สำคัญของโลก นักปรัชญาและเมธี ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ตลอดจนนักปรัชญา นักคิดและนักการศึกษาของไทย โครงการวิจัยและสัมมนาเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยได้รับความสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวกับการศึกษา, กรุงเทพฯ 2527.

คุณค่าชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 7 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2538.

คำนำ ในหนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดพิมพ์ 2535.

จามจุรีฉบับรวมทัศนคติ พิมพ์ครั้งที่ 1 หน่วยเผยแพร่ทัศนคติกลุ่มก้าวหน้า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15 มกราคม 2516.

ชีวิตดีงาม พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2537.

นโยบายทางวิทยาศาสตร์ของชาติและการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 27 เล่มที่ 1, มกราคม 2516.

บทนำ ในหนังสือ สूरียุปราคาเต็มดวงในประเทศไทย 24 ตุลาคม 2538 พิษิต อภิธานต์ บรรณาธิการ สมาคมดาราศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ 2538.

บุปผชาติแห่งชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2537.

ปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมของเทคโนโลยีทางการแพทย์ พฤติกรรมสุขภาพ, ทวีทอง หงส์วิวัฒน์และคณะ บรรณาธิการ จัดพิมพ์โดยข่ายงานวิจัยสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข 2533.

พระบรมสารีริกธาตุที่พิพิธภัณฑ์สถานกรุงนิวเดลี นิตยสารสมาธิ ปีที่ 3 ฉบับที่ 32, มิถุนายน 2531.

พุทธศาสนาในทรรศนะทางวิทยาศาสตร์ บทความบรรยายในการประชุมวิชาการของมูลนิธิส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ครั้งที่ (64) 4/2536.

เพลงพินิจเรื่องชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ 2537.

รู้สึกนึกคิด พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2537.

ศาสนากับปรัชญา พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, กรุงเทพฯ 2536.

สาธนา : ปรัชญานิพนธ์ของระพีพรนาถ ฐากร อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ม.ล.หญิง สุหรัาย ภาวิไล, บริษัทบริการทองจำกัด จัดพิมพ์ ปทุมวัน พระนคร 2508.

อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ 2536.

อุดมคติการศึกษาสมบูรณ์ ธรรมะกับการอยู่เย็นเป็นสุขและการศึกษาสมบูรณ์ วารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 3, 2530.

อุดมคติและแนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเอกลักษณ์ของบ้านเมืองไทย ในหนังสือ บนเส้นทางแสวงหาโฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทย, ชุมนุมทางวิชาการ กรมสามัญการศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์พิมพ์เนค, กรุงเทพฯ 2517.

งานที่เกี่ยวข้อง

มหาวงศ์ ชาญบาลี คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค เลียงเชียงจงเจริญ, กรุงเทพฯ 2478.

สมบัติ จำปาเงิน นักวิทยาศาสตร์ไทย สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, กรุงเทพฯ เมษายน 2520.

สุนทร พลามินทร์, ดร., และชุตินา ณะปุระ สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ใน นานาทศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) พิมพ์ครั้งที่ 1, มูลนิธิพุทธธรรม 2538.

อมรรัตน์ (นามแฝง) สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล มนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพในการที่จะพัฒนา กระฉกเงา ปีที่ 5 ฉบับที่ 16, พฤศจิกายน 2538.

ดร.ระวี ภาวิไล : ผมถือตัวเองว่าเป็นนักปรัชญา ไฮคลาส ปีที่ 5 ฉบับที่ 52, สิงหาคม 2531.

เนื่องในวาระครบเกษียณอายุราชการของ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ผู้เป็นครู-นักวิจัย-นัก ปรัชญา ภาควิชาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม 2529.

ประวัติวัดราชบูรณราชวรวิหารและผลงานของพระเดชพระคุณพระราชพฤมาจารย์ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ 26 มีนาคม 2538.

รายงานประจำปี 2523 ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2523.

วารสารวิทยาศาสตร์ ปีที่ 22 เล่มที่ 8-9, สิงหาคม-กันยายน 2511.

ศ.ดร.ระวี ภาวิไล ประชาญ์แห่งยุค Update, พฤศจิกายน 2537.

สัมภาษณ์ ศ.ดร.ระวี ภาวิไล สยามรัฐฉบับพิเศษ สังคมไทย(ก็)ของเรา เรื่อง อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของคนไทย, มิถุนายน 2533.

ห่านาที่ ระวี ภาวิไล นักดาราศาสตร์ผู้แปล สาธนา ของระพีพรนาถ ฐากรและปรัชญาชีวิตของคาลิล ยิบราน โลกหนังสือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 10, กรกฎาคม 2524.

หนังสือที่ระลึกในโอกาสเกษียณอายุราชการ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ 2529.

หนังสือเนื่องในโอกาสสถาปนากิจศพ หม่อมหลวงหญิงทับทิม (ยุคนธร) นีลิกานนท์, กรุงเทพฯ
9 ธันวาคม 2524.

หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทพระยาศลวิธานนิเทศ โรงพิมพ์กรรม
แผนที่ทหาร, กรุงเทพฯ 28 มีนาคม 2533.